
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 3(57)/2016

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

- Десятник В.О.* Проблема діалектичної логіки 7
- Романова А.С.* Право і людина: гармонійна єдність
у період суспільної аномії 15

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

- Волкова Т.І.* Об'єктивна сторона злочину – незаконного зайняття
рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом,
передбаченого ст. 249 КК України 22
- Герелюк Т.Б.* Охорона археологічної та культурної спадщини:
кримінально-правові аспекти 48
- Кавальова Т.І.* Генеза дії закону про кримінальну відповідальність
у просторі в сьомому періоді розвитку суспільства і законодавства
на теренах України 53
- Матвійчук В.К.* Теоретично-прикладні проблеми системи злочинів
проти навколишнього природного середовища
за чинним КК України 77
- Решнюк А.В.* Суб'єкт злочину посягання на життя захисника
чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною
з наданням правової допомоги 92
- Сервецький І.В.* Поняття Державної зради та її суспільна небезпека 109
- Соловійова А.М.* Поняття «власність» у зарубіжній правовій
науці в контексті злочинів проти власності 122
- Харь І. О.* Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочину
в сфері охорони навколишнього природного середовища 127
- Шніпко О.С.* Безпосередній об'єкт злочину завідомо незаконне
затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою 146
- #### КРИМІНОЛОГІЯ
- Кікалішвілі М.В.* Біологічні теорії девіантної поведінки 161
- Нікітін Д.Ю.* Трансформація прокуратури України у напрямку
підтримання державного обвинувачення та протидії злочинності
в бюджетній сфері 169

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Карпенко М.І., Чонка М.М. Процесуальне значення та особливості свідка як учасника кримінального провадження (порівняльно-правова характеристика) 178

ТРУДОВЕ ПРАВО

Белінська Ю.Б. Сутність та основні міжнародно-правові стандарти ООН та МОП у сфері обов'язкового соціального страхування 187

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 3(57)/2016

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ ПРАВА

- Десятник В.А.* Проблема диалектической логики 7
- Романова А.С.* Право и человек: гармоническое единство
в период общественной аномии 15

УГОЛОВНОЕ ПРАВО

- Волкова Т.И.* Объективная сторона преступления —
незаконного занятия рыбным, звериным или другим водным
добывающим промыслом, предусмотренного ст. 249 УК Украины 22
- Герелюк Т.Б.* Охрана археологического и культурного наследия:
уголовно-правовые аспекты 48
- Ковалева Т.И.* Генезис действия уголовного закона в пространстве
в седьмом периоде развития общества и законодательства
на территории Украины 53
- Матвейчук В.К.* Теоретико-прикладные проблемы системы
преступлений против окружающей среды
по действующему УК Украины 77
- Решнюк А.В.* Субъект преступления посягательство на жизнь
защитника или представителя лица в связи с деятельностью,
связанной с предоставлением правовой помощи 92
- Сервецкий И.В.* Понятие государственной измены
и ее общественная опасность 109
- Соловьева А.Н.* Понятие «собственность» в зарубежной
правовой науке в контексте преступлений против собственности 122
- Харь И.А.* Теоретические и прикладные проблемы субъекта
преступления в сфере охраны окружающей природной среды 127
- Шнипко А.С.* Непосредственный объект преступления заведомо незаконное
задержание, повод, домашний арест или содержание под стражей 146
- КРИМИНОЛОГИЯ**
- Кикалишвили М.В.* Биологические теории девиантного поведения 161
- Никитин Д.Ю.* Трансформация прокуратуры Украины
в направлении поддержания государственного обвинения
и противодействия преступности в бюджетной сфере 169

УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО

Карпенко М.И., Чонка М.М. Процессуальное значение и особенности свидетеля как участника уголовного судопроизводства (сравнительно-правовая характеристика) 178

ТРУДОВОЕ ПРАВО

Белинская Ю.Б. Сущность и основные международно-правовые стандарты ООН и МОТ в сфере обязательного социального страхования 187

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL

№ 3(57)/2016

CONTENTS

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW

Desiatnyk V. The Problem of Dialectical Logic 7

Romanova A.S. Law and human: harmonious unity
in period of social anomie 15

CRIMINAL LAW

Volkova T. The objective side of crime of the illegal fishing or hunting
or any other sea hunting industry by part 1 of article 249
of the Criminal Code of Ukraine 22

Gereliuk T. Protection of adchaeological and cultural heritage
the criminal legal aspects 48

Kovalova T.I. The genesis of the law on criminal responsibility
in the space in the seventh stage of the development of society
and legislation on the territory of Ukraine 53

Matviychuk V. Theoretical-applied problems of system of crimes against
the environment under the current Criminal Code of Ukraine 77

Reshnyuk A. The committer of crime of attempt on the life
of defender or representative of the person in connection
with activities related to the provision of legal aid 92

Servetsky I.V. The concept of high treason and its social danger 109

Soloviova A. The concept of «property» in foreign legal science
in the context of crimes against property 122

Khar I. Theoretical and applied problems of the committer of a crime
in the field of environmental protection 127

Shnipko O.S. The direct object of crime of knowingly unlawful
apprehension, taking into custody, arrest or detention 146

CRIMINOLOGY

Kikalishvili M.V. Biological theories of deviant behavior 161

Nikitin D. Yu. Transformation of Prosecutor's Office of Ukraine
in the sphere of the public prosecution and combating criminality
in the budgetary sector 169

CRIMINAL PROCEDURAL LAW

Karpenko M.I., Chonka M.M. Procedural meaning and features of witness as participant of criminal proceedings (comparative-legal description) 178

LABOR LAW

Belinska J. The essence and the basic international legal standards of the UN and ILO in sphere of compulsory social insurance 187

УДК 340.12

Desiatnyk V.

THE PROBLEM OF DIALECTICAL LOGIC

В.О. Десятник

*кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного та трудового права, адвокат
Київський університет права
Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМА ДІАЛЕКТИЧНОЇ ЛОГІКИ

*«Й сумно, й повчально спостерігати, як
гегелівську «Логіку» рекомендують в якості
основи наукової методології – не просто заста-
рїлу, але й таку, що є типовим зразком донануко-
вого й навіть дологічного мислення».*

К. Поппер.

Постановка проблеми. Пробно висунута мною фундаментальна логіко-методологічна концепція критично-правового мислення¹ ґрунтується на одному із сучасних впливових напрямків західної філософії науки «критичний розум». Ця філософія науки аргументовано стверджує про неможливість діалектики як логічної теорії, що вважає суперечності плідними. Згідно однієї із засад цієї філософії науки теоретична система досвіду повинна бути синтетичною, тобто описувати несуперечливий, можливий світ. Засновником філософії науки «критичний розум» є Карл Поппер (1902-1994), австро-англійський філософ, один із найвидатніших філософів ХХ ст., логік, методолог, автор всесвітньовідомих праць: «Відкрите суспільство та його вороги» [1], «Злиденність історизму», «Логіка наукового дослідження», «Припущення та спростування», «Об'єктивне знання» та численних інших творів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософи В.М. Садовський, В.А. Смірнов, А.І. Бродський та інші поділяють погляди філософії науки «кри-

¹ Див. мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3.

тичний розум» щодо діалектичної логіки. Натомість сучасна українська юридична наука, в особі акад. Костицького М.В., акад. Рабіновича П.М., Козловського А.А., Шевчука Р.М. та численних інших правознавців, діалектичну логіку права вважає можливою, а суперечності розглядає як діалектичну єдність.

Метою цього дослідження є спроба розуміння, пояснення позицій філософії науки «критичний розум» щодо проблеми діалектичної логіки. Ці позиції разом із антиіндуктивізмом, критерієм розмежування науки та ненауки, гіпотетичністю наукового знання його об'єктивністю та зростанням, науковим методом тощо¹ є засадами філософії науки «критичний розум», а отже, й пробно висунутої мною методологічної концепції критично-правового мислення.

Основні результати дослідження.

1. Антираціоналізм Канта та діалектика Гегеля. Стаття К. Поппера «Що таке діалектика?» (1940 р.) належить до класичних філософських творів ХХ ст. [2, с. 67, 79-80]². У першому розділі «Діалектика, якщо її роз'яснити» цієї статті К. Поппер намагався окреслити ідею діалектики в тому її розумінні, в якому вона піддається розумінню, й його метою було уникнути несправедливого ставлення до її переваг. Діалектика була представлена ним як якийсь спосіб опису подій – всього лише один з можливих способів, не суттєво важливий, але іноді цілком придатний. В другому розділі «Діалектика Гегеля» цієї ж статті, для того щоб гегелівська діалектика стала зрозумілою К. Поппер нагадує про одну главу з історії філософії, яка, на його погляд, не додає філософії особливої честі. Важливим моментом у філософії нового часу є боротьба між раціоналізмом (головним чином, континентальним), з одного боку, та емпіризмом (в основному британським) – з іншого. [3, с. 324; 4, с. 13]. Раціоналізм та емпіризм, як зауважує Б. Рассел, існували поруч ще з часів зародження грецької цивілізації, й щоразу, коли здавалося, що один із цих напрямків стає абсолютно домінуючим, це призводило через реакцію у відповідь до нового спалаху протилежного [5, с. 235].

Спів між раціоналістами та емпіристами всебічно обмірковувався Кантом. В «Критиці чистого розуму» він стверджував, що область нашого знання обмежена сферою можливого досвіду та що спекулятивне міркування за межами цієї сфери – спроба побудувати метафізичну систему, виходячи з чистого розуму – не має ніякого виправдання. Ця критика чистого розуму була сприйнята як шалений удар по надіях майже всіх континентальних філософів; та все ж німецькі філософи прийшли в себе й, аж ніяк не переконані

¹ Опис цих методологічних засад див. в моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. – 2014. – № 4; 2015. – № 1-4).

² Стаття К. Поппера «Що таке діалектика?», як й деякі інші його твори, перш за все «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», були спрямовані не стільки західному читачеві, скільки людям, які живуть в тоталітарних режимах, зокрема, в радянській системі. Місце цієї статті – спецховище, й лише окремі «добре перевірені та ідейно підготовлені» філософи-ідеологи могли з нею познайомитися з тим, щоб в черговій пропагандистській брошурі «провчити неграмотного буржуазного ревізійніста». – див. докладніше С. 79-80 цитованого твору Садовського В.Н. – В.Д.

кантівським відкиданням метафізики, почали будувати нові метафізичні системи, засновані на «інтелектуальній інтуїції», яку, К.Поппер, проаналізувавши у всесвітньовідомому творі «Відкрите суспільство та його вороги» (1945 р.), не визнає ані методом науки, ані філософії [1, глава 11, ч. 2]. Школа, що розвинулася, названа школою німецького ідеалізму, мала своєї кульмінацією Гегеля [3, с. 324-325]. К.Поппер у цитованому творі обговорює дві сторони гегелівської філософії – ідеалізм та діалектику. В обох випадках Гегель перебував під впливом деяких ідей Канта, але спробував піти далі. Гегель також ставив собі епістемологічне питання: «Чому наша свідомість може досягати світ?» Й разом з іншими ідеалістами він відповідав: «Тому що світ подібний нашій свідомості». Але його теорія була більш радикальною, ніж кантова. Він не говорив, як Кант: «Тому що свідомість систематизує або організовує світ», а говорив, що «свідомість є світ» або ще: «розумне є дійсно; дійсність та розум тотожні». Це й називається гегелівською «філософією тотожності розуму та дійсності». Гегелівська філософія тотожності – «розумне дійсно й дійсне розумно, значить, розум та дійсність тотожні» – була, безсумнівно, спробою відновити раціоналізм на новій підставі. Вона дозволяла філософу будувати якусь теорію світу виходячи з чистого розуму та стверджувати, що це і є справжня теорія дійсного світу. Тим самим допускалося саме те, що вважав неможливим Кант. Гегель, отже, повинен був спробувати спростувати Кантові доводи, спрямовані проти метафізики. Він зробив це за допомогою своєї діалектики [3, с. 326].

У розділі першому «Критики чистого розуму» Кант обґрунтував свою позицію так. Намагаючись побудувати теоретичну систему на підставі чистого розуму – наприклад, доводячи, що наш світ нескінченний (ідея, явно виходить за межі можливого досвіду), ми можемо досягти своєї мети. Однак ми виявимо, до свого жаху, що за допомогою рівноцінних аргументів завжди можна довести й прямо протилежне. Іншими словами, висуваючи метафізичний тезу, ми завжди можемо сформулювати й захистити її повну антитезу. Причому обидва ці аргументи будуть мати приблизно рівну силу й переконливість – обидва вони будуть здаватися в рівній або майже рівною мірою розумними. Ось чому, говорив Кант, розум приречений сперечатися сам із собою й сам собі суперечити, якщо він виходить за межі можливого досвіду. (Смірнов В.А. відзначає, що в звичайній логіці прийняття суперечливого твердження руйнує всю систему [6, с. 148-151]). Як же Гегель подолав Кантове спростування раціоналізму, – ставить питання К.Поппер й відповідає, – дуже просто – він запропонував не звертати уваги на суперечності. Вони просто-таки неминучі в розвитку мислення й розуму. Вони тільки показують недостатність й незадовільність теорії, яка не враховує того факту, що мислення, тобто розум, а разом з ним (згідно філософії тотожності) й дійсність, не є щось раз й назавжди усталене, але перебуває в розвитку, що ми живемо в еволюційному світі. Гегель стверджує, що Кант спростував метафізику, але не раціоналізм. Бо те, що Гегель називає «метафізикою» – на протигагу «діалектиці», – є просто така раціоналістична система, яка не бере до уваги еволюцію, рух, розвиток, тобто намагається представити дійсність стабільною, нерухомою й вільною від суперечностей. Гегель в своїй філософії тотожності приходить до висновку, що,

оскільки розвивається розум, повинен розвиватися й світ, та оскільки розвиток мислення або розуму є діалектичним, то й світ повинен розвиватися згідно діалектичним тріадам [3, с. 327]. Сучасна вітчизняна юридична наука, залишаючи поза увагою суттєві відмінності між позиціями Канта та Гегеля щодо діалектичного мислення, вважає, що юристи можуть та повинні застосовувати діалектику як методологію в баченні класичної німецької філософії, насамперед, Канта та Гегеля [7, с. 5].

2. Основні елементи гегелівської діалектики. В гегелівській діалектиці К.Поппер знаходить наступні три елементи:

2.1. Діалектична опозиція антираціоналізму Канта, тобто спроба обійти Кантове спростування «догматизму» – в розумінні Канта – метафізики. Це спростування, як вважає Гегель, має силу тільки для систем, які є метафізичними в більш вузькому, власне гегелівському сенсі, але не для діалектичного раціоналізму, який бере до уваги розвиток розуму й тому не боїться суперечностей. Ухиляючись таким чином від Кантової критики, Гегель стає на вкрай небезпечний шлях, оскільки доводить приблизно наступне: «Кант спростував раціоналізм, заявивши, що той неодмінно призводить до суперечностей. Допустимо. Однак ясно, що цей аргумент черпає свою силу з закону суперечностей: він спростовує тільки системи, що визнають цей закон, тобто намагаються позбутися суперечностей. Цей аргумент не є загрозою для системи на зразок моєї, яка готова примиритися з суперечностями, тобто для діалектичної системи». Очевидно, що така позиція закладає фундамент для надзвичайно небезпечного різновиду догматизму – для догматизму, якому вже не потрібно боятися критики. Адже будь-яка критика на адресу будь-якої теорії повинна ґрунтуватися на методі виявлення суперечностей – в рамках самої теорії або між теорією та фактами, як К.Поппер детальніше показав в першому розділі цитованої статті (Сучасна вітчизняна юридична наука, кваліфікуючи «природне» й «легістське» праворозуміння як діалектичну єдність протилежностей, вважає неминучим співіснування суперечностей між природно-правовим та позитивно-правовим розумінням права [8, с.66,70]). Тому, продовжує К.Поппер, гегелівський метод робить систему Гегеля невразливою для будь-якої критики й нападок й, таким чином, є догматичним; К.Поппер назвав цей метод залізобетонним догматизмом й відзначив, що подібний же залізобетонний догматизм допомагає встояти будівлям й інших догматичних систем [3, с.327]. Гегель вважає, що наше завдання полягає не в тому, щоб шукати суперечності з метою їх усунення, бо він вважає, що суперечності так само хороші, як й (або навіть ще краще, ніж) несуперечливі теоретичні системи: вони забезпечують механізм, за допомогою якого Дух рухає себе вперед. Таким чином, раціональна критика, так само як й людська творчість [9, с. 77] не відіграє ніякої ролі в гегелівському автоматизмі [10, с. 126-127]).

2.2. Небезпечне залучення діалектики до складу логіки. Опис розвитку розуму в термінах діалектики – дуже правдоподібний елемент гегелівської філософії. Це стає ясно, пояснює К.Поппер, якщо згадати, що Гегель вживає слово «розум» не тільки в суб'єктивному сенсі – для позначення певної розумової здібності, – але й в об'єктивному сенсі – для позначення всіх видів тео-

рій, думок, ідей тощо. Стверджуючи, що філософія є найвищим виразом діяльності розуму, й говорячи про розвиток розуму, Гегель має на увазі головним чином розвиток філософського мислення. Дійсно, навряд чи діалектична триада може знайти краще застосування, ніж при дослідженні розвитку філософських теорій. Щоб усвідомити пов'язану з цим успіхом Гегеля небезпеку, К.Поппер знову нагадує, що за часів Гегеля – й навіть набагато пізніше – логіка зазвичай визначалася як теорія розумної чи розумової діяльності; відповідно, фундаментальні закони логіки зазвичай називалися «законами мислення». (Натомість сучасна українська юридична наука й досі вважає, що категорії є універсальними формами мислення та узагальнення дійсності [7, с. 6]; категорії діалектики є аксіоматичними підвалинами будь-якого справді наукового світогляду, та мають слугувати теоретичним фундаментом й понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, у тому числі й дослідника-правознавця [11, с. 30]). Звідси цілком зрозуміло, продовжує К.Поппер, чому Гегель, що бачив в діалектиці істинний опис дійсного процесу міркування та мислення, вважав своїм обов'язком змінити логіку, з тим щоб зробити діалектику важливою частиною логічної теорії. Для цього йому необхідно було відкинути «закон несуперечності», який слугував серйозною перешкодою для діалектики. Тут корінь тієї точки зору, згідно з якою діалектика «фундаментальна», тобто може конкурувати з логікою, є вдосконаленою логікою. (А.Бродський також вважає, що ніякої нової логіки Гегель не створив, а лише звільнив свою метафізику від всіх логічних законів й, перш за все, від закону несуперечності [12, с. 1]). К.Поппер вкотре повторює, що будь-який різновид логічного міркування – будь-то до чи після Гегеля, в науці, математиці або ж в будь-якій справді раціональній філософії – завжди ґрунтується на законі усунення суперечностей. Гегель, однак, пише: «Надзвичайно важливо усвідомити собі, як слід розуміти й пізнавати діалектичне. Воно є взагалі принципом будь-якого руху, всякого життя та будь-якої діяльності в сфері дійсності. Діалектичне є також душа кожного істинно наукового пізнання» [13, с. 205]. На діалектиці ґрунтується не наукове міркування як таке – більш-менш успішно описати в термінах діалектичного методу можна лише історію та розвиток наукових теорій. Як детально показано в першому розділі цитованої статті, цей факт не виправдовує характеристики діалектики як «фундаментальної», оскільки він піддається поясненню й в рамках формальної логіки, в термінах методу проб та помилок [3, с. 328].

Критичному «діалектичному» методу розв'язання суперечностей в рамках формальної логіки К.Поппер присвятив знамениту працю «Логіка наукового дослідження» (1934 р.) [14, с. 34, примітка 3]. Діалектичний розвиток мислення методом проб та усунення помилок К.Поппер чітко виклав в класичній статті «Логіка соціальних наук» (1961 р.) [15, с. 89-90], а також в фундаментальній праці «Об'єктивне знання» (1972 р.) [10, с. 23-26]. Цей метод поширив на сферу правознавства, зокрема в Німеччині, знаний в Європі фахівець з філософії права Р. Циппеліус [16, с. 5, 7, 84-91]. Д.Міллер, провідний представник філософії науки «критичний розум» у Великобританії, відзначає, що «філософія припущень та спростувань, як її стали називати, робить зайвою

всю теорію індукції з усіма її темними місцями й суперечностями» [17, с. 2]. На думку Садовського В.Н. встановлення К.Поппером зв'язку діалектики й методу проб та помилок є важливим тлумаченням реального сенсу діалектики [2, с. 77]¹.

Головна небезпека ототожнення діалектики та логіки полягає в тому, попереджає К.Поппер, що воно вчить людей догматичній поведінці під час дискусії; діалектики, маючи логічні труднощі, повідомляють своїм опонентам, що їх критика помилкова, оскільки ґрунтується на звичайній логіці, а не на діалектиці, й що варто їм лише звернутися до діалектики, як вони зрозуміють, що помічені ними в деяких доводах діалектиків суперечності цілком законні (а саме, законні з діалектичної точки зору) [3, с. 328-329].

2.3. Застосування діалектики до «світу в цілому». Третій елемент гегелівської діалектики ґрунтується на філософії тотожності. Якщо розум та дійсність тотожні й розум розвивається діалектично (як це добре видно на прикладі розвитку філософського мислення), то й дійсність повинна розвиватися діалектично. Світ повинен підкорятися законам діалектичної логіки. Отже, ми повинні знаходити в світі суперечності, які допускаються діалектичної логікою. Саме той факт, що світ сповнений протиріч, ще раз роз'яснює нам, що закон несуперечності повинен бути відкинтий за непридатністю. Адже цей закон говорить, що ніяке внутрішньо суперечливе висловлювання, ні одна пара суперечливих висловлювань не можуть бути істинними, тобто не можуть відповідати фактам. Іншими словами, цей закон передбачає, що суперечність ніколи не зустрічається в природі, тобто в світі фактів, й що факти ніяк не можуть суперечити один одному. На підставі філософії тотожності розуму та дійсності стверджується, що оскільки ідеї суперечать одна одній, також й факти можуть суперечити один одному, й що факти, як й ідеї, розвиваються завдяки суперечностям, – й тому від закону усунення суперечностей необхідно відмовитися [3, с. 329].

К.Поппер вважає, що гегелівська філософія й особливо філософія тотожності, є найгіршою з усіх абсурдних та неймовірних філософських теорій. Ми ясно зрозуміємо це, каже К.Поппер, варто нам тільки розглянути будь-якої аналогічний аргумент, скажімо: «чому це дзеркало може відображати моє обличчя?» – «Тому, що воно схоже на моє обличчя». Хоча повна непридатність такого роду аргументу очевидна, його всі повторюють й повторюють [3, с. 330]. Й сумно, й повчально спостерігати, підсумовує К.Поппер, як гегелівську «Логіку» рекомендують в якості основи наукової методології – не просто застарілу, але й таку, що представляє собою типовий зразок донаукового й навіть дологічного мислення. [3, с. 335].

Натомість сучасна українська юридична наука до сьогодні: (1) пояснює, що в «Науці логіки» Гегель відтворює рух думки актами розв'язання суперечностей парних категорій, як універсальних форм мислення та узагальнення реального світу [7, с. 5]; (2) стверджує, що найбільший розвиток діалектика

¹ Більш детальний опис теорії методу проб та усунення помилок – завдання іншого окремого дослідження. – В.Д.

отримала у філософській системі Гегеля, за яким діалектика розуміється як метод віднайдення та розв'язання суперечностей, які містяться в поняттях; цим його творчим доробком ми користуємося й сьогодні [18, с. 5]; (3) описує логіку, яка у взаємодії з правом, стаючи юридичною логікою, формує право, реалізує його й в цілому є логікою розвитку права, діалектичною логікою права, проявляє себе як фундаментальна логічна константа правового пізнання й, отже загального розвитку права [19, с. 271]. Отже, слідуючи за діалектичною логікою Гегеля, українська юридична наука, водночас справедливо наголошує, що без формальної логіки юриспруденція зазнає краху [20, с. 13].

Висновки. В цій статті викладена переконлива критика К.Поппером та іншими дослідниками гегелівських ідей діалектичної логіки, що відмовляється від закону несуперечностей формальної логіки. Це означає, що: (1) можуть бути істинними суперечливі висловлювання; (2) за дуже простих передумов із суперечності можна вивести довільне висловлювання; (3) згідно формальної логіки прийняття суперечливого висловлювання руйнує всю теоретичну систему.

Така критика діалектичної логіки Гегеля в рамках фундаментальної методологічної концепції критично-правового мислення, запропонованої автором цієї статті, може бути перспективною для подальших поглиблених досліджень з метою переосмислення її адекватності як методології сучасної української юридичної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Karl R. Popper*. The Open Society And Its Enemies. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.andrew.cmu.edu/user/jksadegh/A%20Good%20Atheist%20Secularist%20Skeptical%20Book%20Collection/Popper%20-%20The%20Open%20Society%20and%20its%20Enemies.pdf>
2. *Садовский В.Н.* Что такое диалектика? // Карл Поппер и Россия. – М. : Эдиториал УРСС, 2002.
3. *Karl R. Popper*. Conjectures and refutations. The Growth of Scientific Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rosenfels.org/Popper.pdf>
4. *Karl R. Popper*. What is dialectic? [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vordenker.de/ggphilosophy/popper_what-is-dialectic.pdf
5. *Рассел Бертран.* Философский словарь разума, материи и морали / Пер. с англ. – К. : Port-Royal, 1996.
6. К. Поппер прав: диалектическая логика невозможна // Вопросы философии. – 1995. – № 1.
7. *Костицький М.В.* Про діалектику як методологію юридичної науки // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 1.
8. *Рабінович П.* Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування // Право України. – 2009. – № 3.
9. *Лакатос И.* Доказательства и опровержения. – М. : Наука, 1967.
10. *Поппер К.* Объективное знание. Эволюционный подход. Пер. с англ. Д.Г. Лахути. / Отв. ред. В.Н.Садовский. – М. : Эдиториал УРСС, 2002.
11. *Шевчук Р.М.* Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 2.

12. *Бродський А.И.* Тайна диалектической логики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://anthropology.ru/ru/text/brodskiy-ai/tayna-dialekticheskoy-logiki>

13. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М., «Мысль», 1974.

14. *Karl Popper.* The Logic of Scientific Discovery. [Electronic resource]. – Access mode: <http://strangebeautiful.com/other-texts/popper-logic-scientific-discovery.pdf>

15. *Karl R. Popper.* The logic of the social sciences. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.autodidactproject.org/other/positivismusstreit/popper_logic_social_sci.pdf

16. *Циппеліус Р.* Розвиток права шляхом «проб та помилок» // Циппеліус Р. Справедливість // Циппеліус Р. Філософія права: [підручник]: пер. з нім. – К. : Тандем, 2000.

17. *David Miller.* Objective Knowledge. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/miller/foreword2009.pdf>

18. *Костицький М.В.* Деякі питання методології юридичної науки // Науковий вісник НАВС. – 2013. – № 1.

19. *Козловський А.А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці : Рута, 1999.

20. *Костицький М.В.* Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві) // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1.

Десятник В.О. Проблема діалектичної логіки

У цій статті описана аргументована критика діалектичної логіки, яка відкидає закон несуперечностей формальної логіки, що означає: (1) можуть бути істинними суперечливі висловлювання; (2) за простих передумов із суперечності можна вивести довільне висловлювання; (3) визнання суперечливого висловлювання руйнує всю теоретичну систему.

Ключові слова: діалектична логіка, закон несуперечностей, формальна логіка, критика, суперечності.

Десятник В.А. Проблема диалектической логики

В этой статье описана аргументированная критика диалектической логики, которая отвергает закон непротиворечивости формальной логики, что означает: (1) могут быть истинными противоречивые высказывания; (2) за простых предпосылок с противоречия можно вывести произвольное высказывание; (3) признаки противоречивого высказывания разрушает всю теоретическую систему.

Ключевые слова: диалектическая логика, закон непротиворечивости, формальная логика, критика, противоречия.

Desiatnyk V. The Problem of Dialectical Logic

This article describes reasoned criticism of dialectical logic that rejects the law of the consistency of formal logic, which means: (1) contradictory statements can be true; (2) an arbitrary expression can be derived from a contradiction in case of simple prerequisites; (3) the recognition of a contradictory statement destroys the entire theoretical system.

Keywords: dialectical logic, law of consistency, formal logic, criticism, controversy.

Стаття надійшла до редакції 07.01.2016.

УДК 340.12:111.32

Романова А.С.

LAW AND HUMAN: HARMONIOUS UNITY IN PERIOD OF SOCIAL ANOMIE

А.С. Романова
доцент кафедри
теорії та філософії права
Інституту права та психології
НУ «Львівська політехніка»

ПРАВО І ЛЮДИНА: ГАРМОНІЙНА ЄДНІСТЬ У ПЕРІОД СУСПІЛЬНОЇ АНОМІЇ

Постановка проблеми. Питання, що стосуються філософсько-правового дослідження гармонійної єдності права і людини у період суспільної аномії, а також, особливості подолання кризово-перехідного етапу розвитку соціуму і права мають важливе значення для філософії права, антропології права, соціології права та для розв'язання низки практичних завдань у процесі побудови правової держави і громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософсько-правовим дослідженням гармонійної єдності права і людини у період суспільної аномії на фрагментарному рівні займалися такі вчені, як: О.М. Балінська, В.К. Гришук, А.А. Гусейнов, М.С. Кельман, С.С. Сливка, Н.В. Хамітов та ін. Проте, беручи до уваги публікації цих і багатьох інших учених, проблема збереження свободної волі людини, природно-правових властивостей правозаконності, як основи гармонійної єдності людини і права, залишається актуальною і такою, що потребує глибокого аналізу.

Мета статті полягає у здійсненні філософсько-правового дослідження гармонійної єдності права і людини у період суспільної аномії.

Основні результати дослідження. Кожне суспільство на певному етапі розвитку, як і окрема людина, переживає кризові періоди, що проявляються у масовому невдоволенні населення, спричиненому кризою в економічному, політичному чи культурному житті. Без таких катаклізмів не обходиться розвиток жодної держави, адже цивілізація розвивається по спіралі, а тому, логічно, що після розквіту настає занепад. Цей процес притаманний навіть найрозвиненішим державним утворенням і Україна теж не є винятком.

Послугуючись терміном «аномія», спробуємо з'ясувати його сутнісний зміст.

Аномія – це соціологічне та соціально-психологічне поняття, що позначає морально-психологічний стан індивідуальної та суспільної свідомості і виражається у відчуженості людини від суспільства, апатії [3, с. 31].

Щодо суспільно-правової аномії, то, варто трактувати це поняття як кризово-перехідний стан розвитку суспільства, коли одні суспільно-правові норми вже не діють, а інші (нові) – ще не діють. Зазначимо, що такий стан розвитку суспільства, права та держави є надзвичайно небезпечний і призводить до руйнації не тільки суспільного устрою, а й ціннісних установок людей. Саме в такі періоди людство може балансувати на межі двох векторів свого розвитку: стрімкий розквіт, або ж занепад.

Виникає слушне питання про те, від чого залежить на якому шляху опиниться певне суспільство. Однозначно, що важливу роль відіграє духовний і культурний розвиток людської спільноти, а також те, наскільки цінності і моральні ідеали цього суспільства відповідають нормам природного права.

Послугуючись визначенням даним В. Бачиніним, що природне право – це парадигма, основою якої є ідея єдиних нормативно-ціннісних принципів, котрі панують у природі та суспільстві і здатні бути мірилом справедливості законоположень, встановлюваних державою [2, с.268], акцентуємо увагу на тому, що природно-правовий простір є ідеальним «середовищем» для конструювання сучасних правових норм, де враховано психологічні і біологічні стани людини, її морально-етичні, духовно-моральні цінності, конкретні умови, у межах яких перебуває людина, що вступає у правовідносини.

Потрібно пам'ятати, що важливим для виходу із такої кризи є не стільки правильно обрана тактика подолання негараздів, скільки те, з яким правовим «багажем» суспільство опинилося перед цим станом. Тобто, формуючи, розвиваючи і вдосконалюючи систему права, суспільний устрій певної державної організації, завжди потрібно пам'ятати про ідеальну основу усіх суспільно-правових процесів – природне право. Засновані на природному праві норми позитивного права приречені на визнання та гармонійне регулювання усіх суспільних процесів.

У подоланні суспільно-правової аномії важливого значення набуває свобідна воля людини, що як потенційна можливість містить у собі опосередковані розумом три інтелектуально-вольові характеристики: свободу бажання, свободу вибору, свободу дій, які завжди, в кожній конкретній ситуації реалізуються через домінуючу мету людини [4, с.157]. Свобода людини загалом і свобідна воля зокрема формується також у внутрішньому світі людини за її суб'єктивними законами. Люди як учасники процесів життєдіяльності у буттєвому просторі наділені свідомістю, мають особисті цілі, пристрасті, амбіції. Всі їхні дії обумовлені свідомими намірами, бажаними цілями.

Варто погодитися з авторитетною думкою С. Сливки про те, що у правовому житті людина часто стикається з агресією. Більше того, навіть за умов високоморальної поведінки, людина може стати об'єктом різного роду агресії щодо себе (заздрість, гнів, ненависть, авторитарність, зверхність тощо) [13, с.33]. Така ситуація може слугувати підґрунтям для деформації зазначених інтелектуально-вольових характеристик, а, отже, порушенням свобідної волі людини. Ця воля може набрати спрямування зі знаком мінус, а це призведе до загострення кризового стану суспільства. Тому, за будь-яких обставин потріб-

но зберігати природно-правовий баланс між внутрішнім переконанням і його зовнішнім проявом.

У межах антропологічного праворозуміння формується принципово новий підхід до осмислення взаємозв'язку права і людини за умов суспільної аномії.

Можливо, науковий інтерес викликає не стільки тлумачення категоріального апарату з позиції антропоцентричного підходу, скільки осмислення гармонійного існування людини в природно-правовому просторі, у середовищі де право – ідеал, закон – «виразник» природно-правових ідей, людина – особа, на життєдіяльність якої спрямовані вищезазначені ідеї та ідеали.

На наше переконання, гармонія між правом і людиною може існувати, перш за все, в межах природно-правового простору.

Зауважмо, що в усі часи розвитку людства у правовій традиції принцип людинолюбства, людиноцентризму домінував навіть над принципом законності. Таке домінування несло в собі прогресивні ідеї природно-правової цінності життя, честі і гідності людини, як основи буття. Такий підхід є дещо неоднозначний, адже гармонійний взаємозв'язок людини, права і держави виключає можливість домінування будь якої із зазначених складових. Таке співіснування можливе на ґрунті взаємоповаги і підтримки.

Фундаментальною особливістю людини є здатність не пристосовуватися до зовнішніх умов, а змінювати їх, що дозволило людству стати найчисленним з усіх видів живих істот на Землі [14, с.301-309]. Тому, існуючи у природно-правовому просторі, людина, досить часто, прагне «прилаштувати» його норми під власні потреби і амбіції. Звичайно, що така діяльність не приносить великої користі, щобільше, призводить до конфліктних ситуацій як в межах правового поля держави, так і в буттєвому просторі загалом.

Важливо пам'ятати, що в природно-правовому просторі постійно відтворюються стосунки між людьми, що проявляються у психологічному та моральному ставленні людини до іншої людини, до об'єктів її інтересів і потреб. Тут ідеться і про пізнавальну, і про ціннісно-оціночну поведінку людини. Така поведінково-діяльнісна сутність людини заторкує духовно-культурну, морально-оціночну, психоемоційну і навіть суспільно-економічну, політичну та інші сфери життєдіяльності людини, а також є результатом пізнання й усвідомлення власних інтересів, інтересів суспільних груп людей і людської спільноти загалом [1]. Якщо суспільство перебуває у стані аномії, то поведінково-діяльнісний чинник може відіграти роль каталізатора позитивного врегулювання ситуації, але за умови збереження духовного піднесення соціуму. Усім відомо, що дуже часто людей зближує і об'єднує не стільки позитивний плин життя, скільки суспільні потрясіння і катаклізми. Люди починають задумуватися про збереження гармонійного існування, шляхом звернення до релігії, втіленням норм природного права у норми позитивного права держави, тобто, шляхом пошуку балансу між думками, вчинками і у взаєминах один з одним.

У період суспільно-правової аномії зовнішню гармонію між людиною і правом можна розглядати окремо, тільки як виняток, враховуючи їх відносну

самостійність. Гармонійним є те, що виражає величність цілей, духовне багатство, моральну чистоту як людини, так і права [5, с.33].

Виправданим за вказаних умов є звернення людини до релігії, як до базового складника природного права. Дуже важливо щоб люди віднайшли релігійний компроміс, тому, що це потужний об'єднуючий чинник, який сприяє збереженню гармонії у взаєминах людини і права через вічні істини, що містяться у канонічному праві.

Релігійний компроміс – це опосередкований нормативними формами ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту, метою та результатом якого є стан суспільної згоди [9, с.53-55].

Зауважимо, щодо моральних норм, які, на думку багатьох вчених, є і повинні бути основою життєдіяльності суспільства і окремої людини, а також, повинні втілюватися у правові норми. На нашу думку, доцільно опиратися на норми природного права, адже норми моралі не завжди відповідають нормам природного права.

Якщо норми моралі трактувати як норми, що набули визнання суспільством і виражають сформовані уявлення про справедливість, добро, зло тощо [6], то не завжди те, що в суспільстві люди вважають морально-допустимим є таким за нормами природного права. Наприклад, легалізація абортів мораль певного суспільства допускає, хоча за нормами природного права – це вбивство.

За такого підходу можна вести мову про автохтонну культуру. Це культура, яка розвивається на певній території настільки довго, що вступає в органічний зв'язок з природними умовами даної території [15, с.115]. Таких суперечливих моментів можна наводити багато і, мабуть, ця проблема може бути темою для окремої наукової дискусії. Зазначимо лише те, що в окремих випадках, для подолання суспільно-правової кризи потрібно здолати морально-етичну кризу у свідомості людей.

Важливим аспектом гармонійної єдності людини і права за умов суспільної аномії є збереження правозаконності щодо усього масиву нормативно-правових актів.

Як стверджує В. Кушерець, правозаконність як вимога вираження природно-правових витоків у чинному законодавстві не означає заперечення позитивного права, а навпаки, наполягає на синтезі позитивістського і природно-правового підходів у розумінні права й означає, що в суспільстві повинен правити закон, наповнений правовим змістом [8, с. 154].

Ще Аристотель зазначав, що закони, засновані на звичаї, мають більше значення і стосуються важливіших справ, ніж писані закони. Будучи пов'язаним через етику з душею людини, яка, на думку Аристотеля, безумовно, розумна, право передбачає в собі раціональні мотиви [12].

Людина здатна, на основі природно-правової моделі, створити правову систему, що забезпечить їй ідеальні умови розвитку. Ідеалу досягнути неможливо, і це, напевно, правильно, тому що до чого тоді прагнути! Але наблизити себе через свою діяльність до того ідеалу, який був у божественному задумі, мабуть, прагнемо ми всі. Важливо, щоб людина не забувала, що створена за

подобою Божою, а тому повинна щосекунди зіставляти свої вчинки з нормами природного права і, як наслідок, вона ніколи не порушуватиме норм позитивного права, а відтак і зникне потреба розв'язувати проблему їх ідеального співіснування, адже ми зможемо створити єдине право на основі всеохоплюючих ідеалів.

Людина, як розумна істота, людина самостійно обирає і контролює свої вчинки, тим самим визначає спрямування власної поведінки [16, с.221].

Однією з важливих проблем не тільки існування людини в соціумі, а й збереження гармонійної єдності людини і права на етапі суспільно-правової аномії є прояви її праволомної поведінки в суспільстві. Така поведінка порушує не просто норми права, що були прийняті для загальної користі, а природно-правові основи світобудови.

Вважаємо за доцільне вживати термін «праволомна поведінка» щодо дій людини, які спрямовані на порушення одночасно і норм та укладів позитивного права, і норм природного права. Праволомна поведінка – це дещо ширше за своїм змістом поняття, аніж неправомірна поведінка, воно означає руйнування (ламання) і норм, що встановлені державою і є похідними від природно-правових норм, і норм, встановлених природним правом. Праволомна поведінка людини тягне за собою ще й природно-правові санкції, такі як відповідальність людини за руйнування балансу існування соціоприродного і природно-правового простору.

У період суспільно-правової аномії дуже часто відбувається певне нівелювання цінностей і природно-правових установок. Саме тому, можливе збільшення проявів праволомної поведінки людей, нехтування нормами співжиття у буттєвому просторі. Саме тому, моральне, духовне, ідейне гуртування людей є передумовою уникнення проявів протизаконної, проти правової і праволомної поведінки.

Методологічні підходи до розв'язання вказаної проблеми є досить широкими і впливають з першочергових завдань держави, але якщо виникає ситуація, за якої держава, через уповноважені органи не мають змоги врегулювати вказані проблемні аспекти, то люди зобов'язані взяти відповідальність на себе.

Ціннісним, таким, що дозволяє зберегти баланс у взаємодії людини і права є гуманістичний підхід, що заснований на ідеї визнання особи як основної соціальної цінності, що реалізує надані їй можливості як державою, так і природним правом. Суспільно-правомірна активність людини залежать від наукової обґрунтованості, достовірності і глибини набутих людиною знань про право та суспільно-правові явища з подальшим практичним застосуванням цих знань [7, с.25 ; 11]. Людина не повинна чекати від держави на повне і миттєве надання, забезпечення їй усіх благ життєдіяльності. Втілення ідей, що містяться в нормах права, у реальне правомірне існування, через правомірну поведінку людини, є необхідною умовою стабільності й гармонії в суспільстві. Тому правомірна поведінка людини активно стимулюється і нормами природного права, і нормами держави. Звичайно, якщо виходити з ідеалу суспільного життя, то так повинно бути. Але, повторимося, кожна людина має значно біль-

ше, ніж те, що може дати їй держава, вона має природні права в межах природно-правового простору, якими сама, досить часто, нехтує. Адже, наприклад, за умови, неспроможності держави, через певні обставини, забезпечити належну реалізацію цих прав, людина повинна самостійно підтримувати баланс у співвідношенні людина-право-закон-держава. І недопущення праволомної поведінки, за несприятливих для суспільства умов, є головним критерієм у збереженні гармонійного існування в соціоприродному просторі.

Зауважимо, що в період суспільно-правової аномії негативною буде, також, конформістська поведінка людини. Суспільна позиція, що полягає у пасивному «спогляданні» не сприятиме виходу з кризового стану. Норми природного права передбачають активне їх втілення у життя та правову систему держави саме людиною [10]. Людина, вдосконалюючись, стверджуючи свою гідність, не повинна все ж робити цього на шкоду оточенню і зобов'язана враховувати інтереси всіх людей та норми буттєвого простору. Якщо таких умов не дотримано, виникає питання про природно-правову відповідальність людини за свою поведінку. Від правильного трактування цієї проблеми залежить можливість поліпшення якості морально-правового становлення людини, оскільки кінцевою метою цього процесу є формування людини, яка усвідомлює відповідальність за свою поведінку, що не суперечить основоположним принципам і нормам природного права.

Деонтологічна діяльність людини у природно-правовому просторі залежить від особливостей формування її правосвідомості у природно-правовому просторі, що, своєю чергою, безпосередньо впливає на правову поведінку людини.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зазначити, що збереження гармонійної єдності людини і права у період суспільної аномії забезпечується наявністю належного рівня інтелектуально-вольових характеристик свобідної волі людини, укоріненням правозаконності, збереженням духовності і релігійного компромісу. Така тактика допоможе уникнути негативних проявів правової поведінки у вигляді праволомної та конформістської поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Балинська О.М.* Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: моногр. / О.М. Балинська ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ПАІС, 2008. – 212 с.
2. *Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І.* Філософія права: словник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 408 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В.Т. Бусел, ред.-лексикогр.: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерibas, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. – К., Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. *Грищук В.К.* Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія / В.К. Грищук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.
5. *Карталов А.* Система эстетического воспитания студентов / А. Карталов // Эстетическое воспитание студентов: Сб. науч. ст. – 1980. – С. 33.

6. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : Новий світ, 2005. – 584 с.
7. Кельман М.С., Погрібний І.М. Методологічні проблеми теорії держави та права / М. С. Кельман, І.М. Погрібний. – Тернопіль : Терно-граф, 2016. – 124 с.
8. Кушерець В.І. Антропологія права : навч. посіб. / В.І. Кушерець, В.М. Кравець, С.О. Мосьондз; за ред. В.І. Кушереця. – К. : Знання України, 2011. – 224 с.
9. Міма І.В. Релігійний компроміс як правова категорія / І.В. Міма// Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правої держави: Збірник наукових праць II-ї міжнародної науково-практичної конференції. – Черкаси, 2012. – С. 53-55.
10. Reiner H. Die Hauptgrundlagen der fundamentalsten Normen des Naturrechts / H. Reiner. – Basel, 1976.
11. Rogge H. Die Rechtsperson. Eine methodologische Untersuchung zum Problem Jurisprudenz. Inagural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen Juristischen Fakultät der Grossherzoglich Badischen Ruprecht-Karls-Universität in Heidelberg / H. Rogge. – Borna-Lepzig : Buchdruckerei Robert Noske, 1911. – 45 s.
12. Siegfried W. Der Rechtsgedanke bei Aristoteles / W. Siegfried. – Zurich, 1947.
13. Сливка С.С. Філософія права: Навч. посіб. / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 256 с.
14. Urban H.-J. Sozialpolitik in der globalisierten «Wissensgesellschaft» / H.-J. Urban // Sozialer Fortschn B. – Munchen, 2000. – № 11/12. – S. 301–309.
15. Хамітов Н. Філософський словник. Людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова. – К. : КНТ, 2007. – 264 с.
16. Человек в единстве социальных и биологических качеств / отв. ред. А.А. Гусейнов. – М. : Либрокомф, 2012. – 384 с.

Романова А.С. Право і людина: гармонійна єдність у період суспільної аномії

У статті розкриваються питання, що стосуються філософсько-правового дослідження шляхів досягнення гармонійної єдності права і людини у період суспільної аномії, а також, подолання кризово-перехідного етапу розвитку соціуму і права.

Ключові слова: право, людина, суспільна аномія, природно-правовий простір, правова поведінка.

Романова А.С. Право и человек: гармоническое единство в период общественной аномии

В статье раскрываются вопросы, касающиеся философско-правового исследования путей достижения гармонического единства права и человека в период общественной аномии, а также, преодоления кризисно-переходного этапа развития социума и права.

Ключевые слова: право, человек, общественная аномия, естественно-правовое пространство, правовое поведение.

Romanova A.S. Law and human: harmonious unity in period of social anomie

The article deals with the philosophical- legal research of ways of achieving harmonious unity of law and human in period of social anomie as well as overcoming a crisis-transitional stage of the development of the society and law.

Key words: law, human, social anomie, natural-legal space, legal behaviour.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016.

УДК 343

Volkova T.

**OBJECTIVE SIDE OF CRIME ILLEGAL FISHING
OR HUNTING OR ANY OTHER SEA HUNTING
INDUSTRY BY PART 1 OF ARTICLE 249
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Т.І. Волкова
здобувач кафедри
кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»

**ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ –
НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ
АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО ЧАСТИНОЮ 1 СТАТТІ 249
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Питання, що стосуються об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.249 Кримінального кодексу України (далі – КК України), має істотне значення для теорії кримінального права та практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами об'єктивної сторони цього злочину займалися: К.М. Оробець, Є.М. Борисов, В.К. Матвійчук, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, Ю.А.Турлова, Г.С. Поліщук, В.Я. Тацій, та інші. Проте до цього часу ці питання не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні об'єктивної сторони злочину незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Основні результати дослідження. Як відомо, є загальноприйнятим визнання, що об'єктивна сторона злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання [1, с.133]. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння частково знаходять своє відображення в законі. З усіх структурних частин складу злочину найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна сторона. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного

злочину є важливою передумовою дотримання законності в правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язане з встановленням у її поведінці конкретного суспільно небезпечного діяння, про яке йдеться в законі (ст. 249 КК України).

Вивчаючи вітчизняну та зарубіжну літературу з кримінального права, ми з'ясували, що проблемі об'єктивної сторони злочину, як загальнотеоретичній так і практичній, присвячена значна кількість праць [2, с.81; 3, с.106-141; 4, с.5; 5, с.128-143; 6, с.189-211; 7, с.3-268; 8, с.3-343; 9, с.313-343; 10, с.357-383; 11, с.1-343; 12, с.131-138; 13, с.69-83; 14, с.265-372; 15, с.12-563]. Це певною мірою полегшує нам завдання. Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння є достатньо розробленими, ми одразу перейдемо до проблеми нашого дослідження. Вважаємо лише за необхідне уточнити складові стосовно загального вчинення об'єктивної сторони складу злочину, дотримуючись у цьому питанні поглядів В.К. Матвійчука. До об'єктивної сторони складу злочину слід віднести такі ознаки, як діяння (дія або бездіяльність), обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, засоби вчинення злочину та джерело злочинного діяння [16, с. 213-214].

Ознаки об'єктивної сторони, досліджуваного нами злочину, відтворено в загальних рисах у ст. 249 КК України. Як обов'язкові, виділяють такі ознаки: дія, наслідки, причинний зв'язок між дією і наслідками, місце вчинення злочину. Зовнішня ж сторона цього злочину, незважаючи на те, що з цієї проблеми захищено дві кандидатські дисертації, не знайшла на сьогоднішній день свого належного вирішення, з огляду на її складність, багатоаспектний характер та дискусійність, що так чи інакше впливає на практику застосування норм та законотворчу діяльність і теорію кримінального права. Низка понять, які використовують автори у своїх роботах для з'ясування обов'язкових ознак об'єктивної сторони такого злочину, як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, викликані цілком зрозумілими чинниками, це: 1) уникнення детального аналізу об'єктивної сторони зазначеного злочину; 2) відсутність у роботах критеріїв відмежування знарядь від засобів чи способів вчинення цього злочину; 3) відсутність у працях розуміння поняття, що використовуються у законі, тощо.

Отже завдання нашого дослідження в межах, визначених ст. 249 КК України, полягає в тому, щоб як найповніше: а) врахувати позитивні моменти, що стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони цього злочину, послідовно їх визначити і обґрунтувати; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони, визначити належну сукупність ознак, що характеризують зовнішні прояви злочину; в) здійснити кваліфікацію дій, передбачених ч. 1 ст. 249 КК України за ознаками об'єктивної сторони злочину.

Перераховане вище окреслює межі подальшого дослідження, але, на нашу думку, є недостатнім для усвідомлення ознак об'єктивної сторони вказаного злочину. Тому в подальшому слід додатково розглянути ще й такі питання: погляди науковців у джерелах із кримінального права на поняття

об'єктивної сторони такого злочину, як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; правила охорони рибних запасів; аналіз термінології, якою користуються автори наявних публікацій, їх тлумачення та співвідношення із чинним КК України і сучасною судовою практикою.

В юридичній літературі існує значна кількість різноманітних, часом суперечливих, поглядів на поняття об'єктивної сторони злочину. Одні автори, характеризуючи ознаки об'єктивної сторони злочину, зазначаючи, що вони полягають в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду [17, с. 449]; другі стверджують, що об'єктивна сторона цього злочину, полягає в: а) незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; б) заподіянні істотної шкоди; в) причинному зв'язку між ними [18, с. 564]; треті наполюгають на тому, що об'єктивна сторона цього злочину виявляється в діях, визначених як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо вони заподіяли істотну шкоду [19, с. 445]; четверті – впевнені, що об'єктивна сторона основного складу злочину, передбаченого ст. 249 КК України, являє собою сукупність ознак, що характеризують незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, що заподіяло істотну шкоду (ч. 1 цієї статті КК України) [20, с. 50]; п'яті – зазначають, що об'єктивною стороною цього злочину виступають діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідками (ч. 1 ст. 249 КК України); шості – переконані, що об'єктивна сторона цього злочину характеризується сукупністю трьох ознак [21, с. 99]: 1) діяння – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) наслідки у вчиненні істотної шкоди; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками [22, с. 768].

Аналіз визначень об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України свідчить, що їх автори, зокрема, С.Б. Гавриш, Є.М. Борисов дають визначення зовнішнього прояву цього злочину загальними фразами, а не з використанням складових (ознак) об'єктивної сторони. Деяку спробу якось вирішити проблему визначення об'єктивної сторони цього злочину зробили автори «Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за редакцією Потебенька М.О., Гончаренка В.Г.», але і вони формулюють свої визначення лише за ознакою дій та наслідків – істотної шкоди, що не охоплює всіх ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України. Більш повне і переконливе визначення об'єктивної сторони пропонують В.А. Клименко, О.О. Дудоров та К.М. Орбець, вказуючи на три обов'язкові ознаки злочину передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України: дії, наслідки та причини зв'язок між дією і наслідками, що настали. Проте на наш погляд, К.М. Орбець першу обов'язкову ознаку помилково називає діянням.

Нам здається, що таке різноманітне визначення об'єктивної сторони вказаного злочину, а також перелік обов'язкових ознак цього діяння та їх формулювання, має наступні підстави: 1) неоднозначне сприйняття визначених у

законі ознак; 2) різне тлумачення самого поняття «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» тощо.

У контексті зазначеного вище ми впевнені, що вищеназвані питання і напрямки, точки зору, існуюча судова практика, з'ясування понятійного апарату (термінології) та нормативно правові акти допоможуть нам вірно назвати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України і з'ясувати їх зміст.

Перш за все звернемося до такої обов'язкової ознаки, як діяння (дія або бездіяльність). Відповідно до ч. 2 ст. 249 КК України, це – «Ті самі діяння...» [23].

О.О. Дудоров є одним із тих науковців, який включає до об'єктивної сторони цього злочину таку обов'язкову ознаку, як діяння – незаконне зайняття рибним звіриним або іншим водним добувним промислом [22, с. 768], хоча в подальшому зазначає, що це дії, які полягають у вилученні (ловля, збирання, добування тощо), будь-якими знаряддями (промисловими, любительськими, забороненими) водних живих ресурсів із природного середовища [22, с. 768]; автори «Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за редакцією М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка» стверджують, що дії, в цьому злочині, визначені як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [19, с. 445]; Є.М. Борисов наполягає на тому, що об'єктивна сторона злочину такого, як зайняття водним добувним промислом характеризується активними діями, які полягають у вилученні (ловля, збирання, добування тощо) будь-якими знаряддями (промисловими, любительськими, забороненими) водних живих ресурсів із природного середовища [20, с. 51]; К.М. Оробець також у перерахуванні ознак об'єктивної сторони вказаного злочину називає дію, хоча й присвячує у своїй монографії цілий підрозділ 3.2. темі – «Діяння як ознака об'єктивної сторони незаконного діяння рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [21, с. 101-121]. Зазначені протиріччя можна з'ясувати такими шляхами: 1) виходячи з поняття діяння (дія або бездіяльність); 2) виходячи з нормативно-правових актів, які не відносяться до кримінального законодавства; 3) або комплексно, одночасно об'єднавши перший і другий напрямок. На наше переконання, третій шлях є найбільш переконливим.

Слід зазначити, що без конкретного акту – суспільно небезпечної поведінки людини, взагалі не може бути вчинений жоден злочин (діяння завжди або безпосередньо вказуються у диспозиції статті Особливої частини КК України, або однозначно впливає з її змісту, внаслідок чого завжди виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, будь-якого складу злочину) [24, с. 63]. Під діянням, як ознакою об'єктивної сторони злочину розуміють: суспільно-небезпечний, протиправний, конкретний, свідомий і вольовий акт поведінки людини, який вчиняється у формі дії або бездіяльності, де дія – це активна, свідома, вольова поведінка суб'єкта, а бездіяльність, в свою чергу, – пасивна, свідома, вольова форма поведінки суб'єкта, що полягає у не вчиненні ним конкретної дії (дій), яку він повинен був і міг вчинити в певних обставинах [24, с. 64]. Враховуючи те, що дія – це активна поведінка людини, а безді-

ьяльність – пасивна, то чи достатня така характеристика для їх розмежування, ми переконані, що ні. На питання, що таке дія? Зрозуміло, що вона, як активна поведінка, завжди являє собою рух тіла (ним вважається навіть найменший рух м'язів, міміка, жести, оскільки слова вимовляються через певний рух м'язів – це також рух тіла [25, с. 67]. Слід погодитися, з тим, що не будь-які рухи тіла допустимо визнавати пошукованою дією [25, с. 67]. Оскільки, по-перше, мова йде про ознаки об'єктивної сторони злочину, то дія – той рух тіла, який відбувається в ситуації, коли особа повинна вести себе пасивно (для іншого заборон ніде не встановлено) [25, с. 68]. По-друге (оскільки мова йде про форму суспільно небезпечної поведінки) дії – ті рухи тіла, які спрямовані на спричинення відповідної шкоди (у іншому випадку відсутня шкідливість дії) [25, с. 68]. Дії можна поділити на такі види: фізичний вплив, психічних вплив, жест, слово, діяльність. Натомість бездіяльність як пасивна поведінка являє собою перш за все відсутність рухів тіла (але бездіяльність це далеко не будь-яка відсутність рухів тіла): по-перше, якщо мова йде про форми суспільно небезпечної поведінки, бездіяльність – це те, що проявляється в утриманні від необхідних для здійснення шкоди рухів тіла; по-друге, оскільки мова йде про ознаки об'єктивної сторони злочину, то бездіяльність – відсутність тих рухів тіла, які відбуваються в ситуації, коли особа повинна поводити себе активно (для іншого заборон ніде не встановлено) [25, с. 69].

Отже, діяння містить дві форми поведінки, а тому воно не може бути синонімом ні дії, ні бездіяльності, оскільки тоді (при ствердженні) наступає логічна помилка, адже при відсутності частини не може бути цілого, тобто діяння. Тому не можна погодитися з Н.М. Ярмиш, що діяння є поведінковий акт людини у соціальному контексті [26, с. 6], оскільки поведінка можлива не лише в соціальному сенсі і, на наш погляд, точніше було б стверджувати, що діяння є соціальним проявом, в кримінально-правовому сенсі. Проте викликає заперечення аргумент С.Б. Гавриша, що за внутрішньою сутністю та функціональною належністю «діяння» означає в першу чергу активну форму людської поведінки і швидше за все, характеризує дію, ніж бездіяльність [17, с. 178], оскільки таке твердження не отримало належної аргументації і суперечить чинній доктрині. Крім того, заслуговує критики думка К.М. Оробець, яка стверджує, що критерієм відмежування дій та бездіяльності «... не може слугувати сама по собі форма поведінки, адже як дія, так, і бездіяльність можуть проявлятися і в пасивній формі, і в активній поведінці.» [21, с. 103]. Цей науковець вірно зазначив, що «... суто зовнішній прояв рухів тіла (активний чи пасивний) сам по собі без таких ознак, як: конкретність, свідомий і вольовий характер, суспільна небезпечність, протиправність не може існувати [21, с. 103], але в той же час приходиться до хибної думки, що у ч. 1 ст. 249 КК України діяння визначено як «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», що збігається з назвою самого злочину [21, с. 103].

Перед тим, як проаналізувати зовнішні ознаки (ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України), необхідно звернутися до термінології, яка приведе нас до її визначеності і буде сприяти розумінню суті

об'єктивної сторони цього злочину. Визначаючи в цьому сенсі залежність якості правового матеріалу, а ми в цьому контексті віднесли б і застосування термінології, яка визначена у ч. 1 ст. 249 КК України, тому у цьому сенсі важливо звернутися до висловлювання «батька» кібернетики Н. Вінера, який писав, що «... теорія і практика права тягнуть за собою дві групи проблем: групу проблем, яка стосується загального призначення права, розуміння справедливості в праві, і групу проблем, що стосується технічних прийомів, при допомозі яких ці поняття стануть ефективними» [27, с. 29]. Ці положення впритул стосуються принципу визначеності і єдності термінології у визначенні складу злочину такого, як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом та дають можливість здійснення ефективної кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин за допомогою визначених у законі термінів, які сприяють розумінню ознак об'єктивної сторони цього злочину [28, с. 30].

Терміни, які нам слід з'ясувати описані в ч. 1 ст. 249 КК України: «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду...» [23]. В першу чергу звернемося до пояснення цих термінів в існуючих публікаціях на цю тему. Отже, щодо терміна «незаконне», то зазначено наступні думки: 1) О.О. Дудоров стверджує, що незаконність – це коли зайняття зазначеним промислом відбувається, зокрема, без належного дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, забороненими знаряддями і способами лову, із перевищенням установлених лімітів чи норм вилову (для визначення промислу незаконним достатньо встановити наявність хоча б одну цю обставину, а для з'ясування змісту умов незаконності потрібно звертатися до нормативних актів, які регулюють порядок здійснення рибальства в Україні) [22, с. 768]; 2) В.А. Клименко наполягає на тому, що незаконність зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом свідчить про порушення правил промислового чи любительського риболовства, про добування забороненої для вилову риби, інших водних тварин, у здійсненні промислу без належного дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами та знаряддями лову [18, с. 564]; 3) С.Б. Гавриш та М.М. Панько – вказують на те, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом має місце при здійсненні його без належного дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, а також забороненими способами і знаряддями лову [17, с. 450; 29, с. 529]; 4) К.М. Оробець стверджує, що під незаконним зайняттям водним промислом слід оцінювати вилучення водних біоресурсів з природного середовища, що здійснюється: 1) без дозволу та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; 2) за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених у них вимог; 3) щодо тих видів живих ресурсів або тих особин водних тварин, на які поширюється заборона або обмеження вилову; 4) з виловом водних живих ресурсів у кількостях, що перевищують встановлені у нормативно-правових актах ліміти; 5) у заборонений час, у заборонених місцях, забороненими способами, засобами чи знаряддями [21, с. 109]; 5) Є.М. Борисов – наполягає, що під незаконним зайняття рибним, звіриним або іншим водним

добувним промислом потрібно розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих (зокрема, такий промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам: без належного на те дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову [20, с. 60]; 6) Н.А. Лопашенко – впевнена, що добування водних тварин і рослин визначається незаконною, якщо воно здійснюється: а) без дозволу (ліцензії), коли він є обов'язковим; б) при порушенні умов дії ліцензії (наприклад, виловлюється більша кількість риби); в) при добуванні тварин і рослин занесених до Червоної книги; г) при вчиненні діяння у заборонений час (час нересту або ліньки тварин), у заборонених місцях, тощо [30, с. 182-183]; 7) Ю.О. Тимошенко – зазначає, що незаконним може визнаватися добування (вилов) водних біологічних ресурсів, зокрема, без отриманого в установленому законом порядку дозволу, в порушення положень, передбачених таким дозволом, у заборонених районах, у відношенні окремих видів заборонених до добування (вилову) водних біологічних ресурсів, у заборонений час, з використанням заборонених знарядь лову [31, с. 288].

Виокремивши позитивне, на наш погляд, із того, що запропоноване авторами стосовно незаконності здійснення досліджуваного промислу, можна запропонувати наступне визначення, цього поняття: під незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом слід розуміти вилучення із навколишнього природного середовища таких біоресурсів, що відбувається: 1) без належного дозволу (ліцензії) та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; 2) за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених ним вимог (щодо вилову водних живих ресурсів, що перевищують встановлені у нормативно-правових актах ліміти чи норми вилову); 3) щодо тих видів живих ресурсів або тих особин водних тварин на які поширюється заборона чи обмеження вилову; 4) у заборонений час, 5) у недозволених місцях; 6) забороненими способами; 7) забороненими засобами чи знаряддями.

Слід зазначити, це визначення ще потребує підтвердження – з'ясуванням термінології, яка сформульована в диспозиції ч. 1 ст. 249 КК України. Так, термін «незаконне» – це «присл. до незаконний» [32, с. 760]. У той же час термін «незаконний», означає «який забороняється законом, порушує закон. // Який суперечить законові, йде врозріз із ним. // Не оформлений юридично...» [32, с. 760]; У цьому сенсі, як стверджує О.М. Костенко правила встановлені законом щодо вчинення особою певних дій, можуть бути трьох видів: 1) такими, що забороняють певні діяння; 2) що дозволяють вчинення певних діянь за наявності певних підстав; 3) такими, що дозволяють вчинення окремих діянь у певному порядку [33, с. 194-195]. Слушним видається і висновок З.А. Тростюк, зокрема, про те, що «незаконне» (поряд з протилежним йому поняттям «законне») є однією із форм правил, встановлених саме законом, а тому «відповідному поняттю мають бути притаманні всі ознаки найближчого роду» [34,

с. 463]. Проте, на наш погляд, з'ясовувати цей термін і таку діяльність (незаконну) за допомогою узагальнюючої дефініції, вказуючи при цьому на найближчий рід та видуవు відмінність, зокрема, через найближче родове поняття «закон» видовим поняття до якого є «незаконне», суперечить законам логіки (крім того, коли є в наявності терміни «незаконне», «незаконний», а також пояснюється їх зміст). Враховуючи те, що диспозиція ч. 1 ст. 249 КК України є бланкетною, то за таких умов, як вірно зазначає Є.М. Борисов, загальний зміст самого поняття «незаконне» прив'язується до змісту певного діяння, яке вчиняються суб'єктом злочину, а тому, у нашому конкретному випадку, обов'язково потребує самостійного аналізу положень інших нормативно-правових актів, які не належать до кримінального законодавства, також аналіз потребує і зміст терміна «незаконне», який міститься в аналізованій статті КК України [20, с. 53-54]. Тому слід погодитися з думкою О.М. Костенка, Є.М. Борисова та К.М. Оробець, що зміст поняття «незаконне» потрібно розкривати шляхом застосування встановлених чинним кримінальним законодавством спеціальних положень, що забороняють вчинення певних дій або дозволяють, але за наявності певних підстав [39, с. 195; 20, с. 55-56; 21, с. 104]. Проте до цих термінів «незаконне» та «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» ми ще повернемося після з'ясування інших термінів, що є в диспозиції ч. 1 ст. 249 КК України. Так, слід з'ясувати, що являє собою зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Для цього перш за все необхідно з'ясувати термін «промисел». Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «промисел» трактує «... – слу, ч. 1) Добування засобів існування (про полювання на кого-, що-небудь, ловлю когось, чогось, збирання чогось і т. ін.). // Заняття яким-небудь ремеслом з метою добування засобів існування; дрібне ремісничє виробництво // розм. Заняття чим-небудь недозволеним, ганебним (крадіжкою, шахрайством і т. ін... 2) Місце родовище, де добувають що-небудь; добувне промислове підприємство... [32, с. 1160]. Натомість термін «промисловик» означає «... -а, ч. 1) Людина, яка займається промислом (у 1 знач.). 2) Той, хто працює на промислі (у 2 знач.) [32, с. 1160]. Стосовно терміна «рибний», то він означає « -а, -е. Прикм. до риба 1). // Признач. для зберігання риби... // Пов'язаний з добуванням, обробкою, продажем риби...» [32, с. 1220]. Термін «рибопромисловий» означає «-а, -е. Пов'язаний з промисловим ловінням риби. // Який займається рибним промислом...» [32, с. 1220]. Натомість – «рибопромисловість» – це «... Галузь харчової промисловості, яка займається добуванням, переробкою риби ракоподібних та ін.» [32, с. 1220]. Щодо терміна «звіриний» то його значення наступне: -а, -е. 1) Прикм. До звір І. || Власт. звірові (див. звір І 1)...» [32, с. 447]. У той же час, термін «звір», означає -а, ч. 1) Дика, зазвичай хижа, тварина. // тільки одн., у знач. збірн...» [32, с. 447]. Стосовно терміна «інший», то він тлумачиться як «...-а, -е, займ. означ. 1) Який відрізняється від названого; ... не цей, не той, другий...» [32, с. 504]. Термін «водний» означає -а, -е. Прикм. до вода... // Стос. до води ... // Який живе, росте у воді...» [32, с. 197]. У той же час довідники, що стосуються навколишнього природного середовища пропонують наступні визначення промислу:

1) вилучення певної частини біомаси об'єктів, що експортуються, у вигляді певної корисної продукції для людей [35, с. 394]; 2) вилучення у господарських цілях будь-яких відновлювальних природних ресурсів без штучного відновлення їх кількості або із застосуванням методів такого відновлення [36, с. 255]; 3) рибний промисел – це такий промисел, стосовно якого є добування видів риб і деяких круглоротих що йдуть у їжу людини, на корм домашній худобі, для виробництва добрив, технічних продуктів і медпрепаратів [35, с. 443].

Аналіз термінів, що містяться в диспозиції ч. 1 ст. 249 КК України, зміст яких визначається довідниковими джерелами, засвідчує те позитивне, що можна було б врахувати для з'ясування об'єктивної сторони цього злочину: 1) стосовно терміна «промисел» таким позитивом є: а) добування засобів існування полюванням, ловлею когось, чогось, збиранням чогось; б) вилучення певної частини біомаси об'єктів, що експортуються, у вигляді певної корисної продукції для людей; в) вилучення в господарських цілях будь-яких відновлювальних природних ресурсів без штучного відновлення їх кількості або із застосуванням методів такого відновлення; 2) стосовно термінів «рибний», «рибопромисловий», «рибопромисловість», «рибний промисел», то можна виділити наступне: а) пов'язаний з добуванням риби; б) з промисловим ловінням риби, який займається рибним промислом; в) що займається добуванням, переробкою риби, ракоподібних; г) рибний промисел – це такий промисел, основою якого є добування видів риб і деяких круглоротих, що йдуть у їжу людини, на корм домашній худобі, для виробництва добрив, технічної продукції і медпрепаратів; 3) стосовно терміна «звіриний» то позитивним є: а) це прикметник до звір, останнє – це дика зазвичай хижа тварина; 4) відносно терміна «інший»: а) який відрізняється від названого; б) не цей, а той другий; 5) стосовно терміна «водний», – яке може бути нами використано, зокрема, який живе, росте у воді.

При описанні даного елемента складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України використовується віддієслівний іменник «зайняття», який тлумачиться наступним чином «...-я, с. Те, чим хто-небудь займається (справа, праця і т. ін.)...» [37, с. 235]. Натомість Великий тлумачний словник сучасної української мови цей термін тлумачить як: «-я, с. Дія за знач. зайняти...» [32, с. 393]. Проте термін «зайняти» не має роз'яснення та відсилає нас до терміна «займати», який означає «-аю, -аєш, недок., зайняти і діал. займати, займу, займеш, док., перех. 1) Брати, обирати що-небудь для користування, закріплювати за собою або за кимсь... [32, с. 392]. Проте питання про доцільність використання цього терміна не був предметом дискусій в науковій літературі, хоча як видно це поняття неоднозначно тлумачиться в довідкових джерелах. Використання такого терміна, який має сумнівне тлумачення, на наш погляд, є недопустимим у тексті закону.

Дослідимо, як ми вже зазначали нормативно-правові акти кримінально-правового характеру і відповідні положення постанови Пленуму Верховного Суду України, виходячи з пунктів, які нами використані у визначенні «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

1. Зайняття рибним, звіриним промислом без належного дозволу (ліцензії) та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою. Це свідчить про те, що як фізичним, так і представникам юридичних осіб на здійснення спеціального використання водних біоресурсів потрібен спеціальний дозвіл, зокрема, ліцензія на вилов риби, яка видається відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності, пов'язаної з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водних об'єктах України, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, затверджених наказом Міністерства Аграрної політики та продовольства України від 31 квітня 2013 року за № 341 [38].

2. За наявності ліцензії та інших документів, але з недотриманням передбачених в них вимог щодо вилову водних біологічних ресурсів, що перевищують установлені у нормативно правових актах ліміти чи норми вилову. За наявності ліцензії, але з недотриманням квоти (частки ліміту, яка виділяється ліцензіату). Так, Ліміти на прогнози допустимого спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення в Азовському та Чорному морях із затоками у 2016 році (тонн); Ліміти на прогнози допустимого спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення (мігруючих риб) у Чорному, Азовському морях із затоками й лиманами та Керчінській протоці у 2016 році (тонн); Ліміти та прогнози допустимого спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення Дніпровсько-Бузькій естуарній системі, пониззях Дністра та Дунаю, Дністровському лимані та Кучурганському водосховищі у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у водних об'єктах Вінницької області у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у водних об'єктах Чернігівської області у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у Дністровському водосховищі у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у причорноморських лиманах у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у внутрішніх солоних водоймах Херсонської області у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у водних об'єктах Харківської області у 2016 році (тонн); Ліміти спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у р. Десна в межах Київської області у 2016 році (тонн), затверджені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 20 листопада 2015 р. за № 436 [38]. Це також стосується й квот, що встановлюються на кожен рік. Слід звернути увагу на те, що зміни до Лімітів, які вносяться протягом поточного року затверджуються Міністерством аграрної політики та продовольства України у місячний строк після подання Держрибагентством відповідного наукового обґрунтування. Крім того, щорічно наказами Міністерства аграрної політики та продовольства України відбувається розподіл лімітів на квоти спеціального використання водних біологічних ресурсів загальнодержавного значення для користувачів.

3. Стосовно видів живих ресурсів або тих особин, водних тварин на які поширюється заборона чи обмеження вилову: а) відповідно до підпункту 3.14 пункту 3 Правил любительського і спортивного рибальства, затверджених наказом Державного комітету рибного господарства України від 15 лютого 1999 року № 19 (зі змінами і доповненнями від 01 серпня 2001 р. № 229 та від 15 червня 2004 р. № 224), взагалі забороняється любительський лов морських ссавців, риби та інших водних живих ресурсів, занесених до Червоної книги України; відповідно до підпункту 4.10 пункту 4 цих Правил забороняється любительський лов таких видів водних ссавців, риб і водних безхребетних: дельфінів, тюленів, усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося, камбали-калкан (в Чорному морі), вирезуба, кутума, шемаї (в Чорноморському регіоні), річкової міноги, форелі, харіуса, чопа, рибиця звичайного, вусача (крім нижнього Дніпра), минька, всіх видів крабів, устриць та інших видів, занесених до Червоної книги України. Крім того, слід звернути увагу на те, що на офіційному сайті Верховної Ради України (www.rada.gov.ua), містяться накази Міністерства аграрної політики України, стосовно режиму промислового рибальства з 2004, 2005, 2006 років [39, 40, 41], а також накази Державного комітету рибного господарства щодо режиму спеціального промислового рибальства у 2008, 2009, 2010, 2011 років [42, 43, 44, 45], відповідно до наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України стосовно затвердження режимів рибальства у 2012, 2013, та 2015 роках [46, 47], значаться як чинні, хоча в них вказується, що вони чинні лише на конкретно визначені роки (тобто регулюють відносини тільки у зазначені роки). Це свідчить про те, що відповідні відомства не слідкують за чинністю своїх нормативних актів. Зазначені недоліки, цілком слушно, спонукали Є.М. Борисова, який захистив кандидатську дисертацію у 2013 році, у своїй роботі посилатися на нечинні нормативно-правові акти 2004, 2005, 2006 років, що регулювали суспільні відносини, а також які підлягали кримінально-правовій охороні. Перераховані вище нормативно-правові акти забороняли промисловий вилов осетрових видів риб і їх гібридів у басейнах Чорного та Азовського морів.

На сьогоднішній час чинним є наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 06 січня 2016 року № 2 «Про затвердження режимів рибальства у 2016 році», який забороняє: промисловий лов осетрових видів риб і їх гібридів у басейнах Чорного і Азовського морів; промисел філофори і цистозіри (заборона не поширюється на збирання штормових викидів цистозіри та проведення науково-дослідних робіт); вилучення з природного середовища водних біоресурсів належних занесених до Червоної книги України; гібридів осетрових видів риб; промисел глоси у Сиваші; промисел мідій; вилучення ікряних самиць раків тощо [49, 50, 51].

4. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у строки та в недозволенних місцях, на які встановлено заборону для вилову водних живих ресурсів. Наприклад, пункт 9 Режиму рибальства в басейні Чорного моря у 2016 році передбачено, що нерестова заборона на промислове вилучення калкана у виключній (морській) економічній зоні встановлюється з 01 до 30 травня [49]. У територіальних і внутрішніх морських водах

у цей період вводиться органами рибохорони за науковим обґрунтуванням заборона на вилов калкана строком на 15 діб на зазначених ділянках незалежно одна від одної: на схід від меридіана, що проходить через мис Башенний; між меридіаном, що проходить через мис Башенний, і меридіаном порту Євпаторія на південь від Кримського півострова; між меридіаном, що проходить через порт Євпаторія, і меридіаном 32°13' сх. д., а також у Каркінітській затоці; на захід від меридіана 32°13' сх. д. [49]; пп. 8 п. 14 Режиму рибальства в басейні Азовського моря у 2016 році забороняється будь-який промисел протягом усього року: у районі Піщаних островів, обмеженому прямими лініями, що з'єднують точки з такими координатами: 46°54'30» пн. ш., 38°21'00» сх. д.; 46°50'30» пн. ш., 38°21'00» сх. д.; 46°50'30» пн. ш., 38°15'00» сх. д.; 46°52'00» пн. ш., 38°12'30» сх. д.; 46°54'30» пн. ш., 38°12'30» сх. д. і далі до початкової точки; у районі Железинської банки, обмеженому прямими лініями, що сполучають точки з такими координатами: 46°17'00» пн. ш., 37°25'30» сх. д.; 46°11'15» пн. ш., 37°38'00» сх. д.; 46°06'00» пн. ш., 37°38'00» сх. д.; 46°06'00» пн. ш., 37°28'45» сх. д.; 46°14'15» пн. ш., 37°25'45» сх. д. і далі до початкової точки тощо [50]; п. 11 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, де зазначається, що забороняється промисел у такі сторони у водосховищах: Київському з затоками, включаючи зону підтоплення з притоками, – з 1 квітня до 10 червня, а на ділянках від греблі насосної станції на р. Ірпінь на відстані 3 кілометри в обидва боки і вглиб водосховища – з 1 грудня до 30 червня; Канівському з затоками і протоками в межах зони підтоплення – з 1 квітня до 10 червня; Кременчуцькому з затоками – з 1 квітня до 10 червня, а на ділянці в межах від острова Красний (38 буй) вгору рікою до 62 буя завширшки 1 км по руслу Дніпра – від початку льодоставу (але не пізніше 1 грудня) і до кінця весняної заборони; Дніпродзержинському з затоками – з 1 квітня до 10 червня; Дніпровському – з 5 квітня до 14 червня тощо [52].

5. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом забороненими способами. Відповідно до п. 12 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України забороняється лов: риби та інших водних живих ресурсів гоном (способом багріння, за допомогою брязкал та бовтаня) та пп. 13.6 п. 3 цих Правил – спосіб траління при лові закидними неводами і волокушами із суден [52].

6. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом із застосуванням заборонених засобів і знарядь лову. Слід погодитися з думкою Є.М. Борисова, що забороненими знаряддями лову є ті, якими взагалі не дозволяється користуватися або які не дозволяється використовувати для промислу певних видів живих ресурсів [20, с. 60]. Наведемо декілька прикладів: п. 9 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України визначено ряд заборон, а саме: пп. 9.10 зазначає, що забороняється «займати будь-якими засобами та знаряддями лову водних живих ресурсів більше 2/3 ширини русла річки, струмка або протоки, а також здійснювати одночасне або чергове закидання неводів із протилежних берегів «в замок» і встановлювати ставні знаряддя лову в шаховому порядку»; пп. 9.11 – «застосовувати нові знаряддя та засоби лову водних живих ресурсів»; пп. 9.13.1.

заборонено «здійснення промислу виробничими підрозділами користувача (ланки, дільниці, бригади тощо) на суднах, що не призначені для здійснення промислу...», пп. 9.13.7 – «перебувати на водному об'єкті або у водоохоронній зоні зі знаряддями лову, застосування яких заборонено цими Правилами, а також із вибуховими та отруйними речовинами...»; п. 13 цих Правил забороняється застосовувати електроловильні пристрої, колючі знаряддя лову, частикові трали, тюлькові неводи і волокуші у всіх водних об'єктах протягом усього року; сітки з вічком 52 – 68 мм у дніпровських водосховищах, в усіх інших водних об'єктах – сітки з вічком 42 – 68 мм; спосіб траління при лові закидними неводами і волокушами із суден тощо [52].

Аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють це питання дають нам можливість з'ясувати ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України. Так, стосовно першої такої обов'язкової ознаки, як дія, то її різновидами можуть бути: 1) будь-яке рибальство на новоутворених водосховищах та інших водних об'єктах; 2) будь-яке рибальство протягом всього року біля гребель і шлюзів, у районі насосних станцій питного та промислового водопостачання, а також станцій, які перекачують ґрунтові та поверхневі води у водосховища на відстані ближче 500 м, а біля мостів, які охороняються, – в межах відомчих охоронних зон; 3) вилов риби та інших водних живих ресурсів на зимувальних ямах; 4) промисел протягом усього року в Київському водосховищі: перед гирлом р. Тетерів на ділянці, обмеженій з боку водосховища лінією, яка проходить від південного краю с. Страхолісса по водній межі Дніпровсько – Тетерівського державного лісомисливського господарства на північну околицю с. Сухолуччя і далі вгору до гирла річки Тетерів; р. Тетерів – від гирла до с. Приборськ; р. Уж – на ділянці від гирла до с. Поліське; р. Прип'ять – у межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Прип'ятьський»; 5) промисел протягом усього року в Канівському водосховищі: на відстані 5 км вниз рікою від греблі Київської ГЕС; у затоці Річище вниз рікою від греблі Київської ГЕС до Гатки, а в районі м. Києва від пригребельного забороненого простору до гирла р. Павлівка, включаючи затоки і р. Десна від гирла до затоки Погрібська стариця; у затоці урочища Галерне на всьому протязі від гирла до верхньої межі садкового господарства ТЕЦ-5; р. Десна – в районі пристані м. Новгород-Сіверський в межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Кам'яна гряда»; 6) промисел протягом усього року в Кременчуцькому водосховищі: – на відстані 5 км вниз рікою від греблі Канівської ГЕС (нижня межа забороненої зони проходить через водосховище по лінії, яка з'єднує на правому березі пристань Тарасова Гора, на лівому – верхній вхід в урочище Озеро Криве); в Сульській затоці від створу Жовнінська круча – с. Мозоліївка вгору до гирла р. Сула; у Цибульницькій затоці – від створу Московська гора за траверзом на протилежний берег і вгору до дамб спеціалізованих рибних господарств на р. Цибульник та її притоці – р. Обломіївці; перед гирлом р. Вільшанки на відстані 500 м у всі боки і вглиб водосховища; у Липівському орнітологічному заказнику загальнодержавного значення – в межах від дамби Черкаського залізничного моста вгору рікою до с. Кедина гора – с. Чапаєвка між фарватером р. Дніпро і лівим берегом водо-

сховища; в іхтіологічному заказнику місцевого значення «Роський» – ділянка р. Рось від гирла вгору рікою до с. Межиріч; р. Сула – від гирла до с. Буромка; р. Вільшанка – від гирла до с. Байбузи; упродовж р. Цибульник; 7) промисел протягом усього року в Дніпродзержинському водосховищі: – на відстані 5 км униз рікою від греблі Кременчуцької ГЕС, в рукаві річки Псьол від створу с. Радута за траверзом на протилежний берег (старе гирло р. Псьол) угору рікою до гирла річки Псьол; у Ворсклянській затоці по створу: Кишеньківське лісництво – Великий Курган і далі Великого Кургану на корінний лівий берег (колишне с. Єременки), потім вгору рікою до шосейного моста Світлогорськ – Кобеляки біля с. Лучки; р. Псьол на ділянці від гирла до залізничного моста через річку біля ст. Потоки; р. Ворскла на ділянці від гирла до гужового моста біля с. Кобеляки; 8) промисел протягом усього року в Дніпровському водосховищі: на відстані 5 км униз рікою від греблі Дніпродзержинської ГЕС до автодорожнього моста в м. Дніпродзержинськ; у затоці Балка Велика Осокорівка в межах іхтіологічного заказника від гирла на створі насосна станція водоводу Дніпро-Західний Донбас за траверзом на протилежний берег і вгору по річці до моста по трасі Москва-Сімферополь, з включенням усіх балок і заток, які впадають у балку Велика Осокорівка; у затоці Балка Ворона від островів Великий і Малий Махортет з їхніми водоохоронними зонами та ділянками водосховища завширшки 50 м, які до них прилягають, і вгору по затоці до лінії, що проходить від кінця с. Мар'ївка Синельниківського району Дніпропетровської області на протилежний берег; 9) промисел протягом усього року в Каховському водосховищі: від греблі Дніпровської ГЕС по старому і новому руслах до залізничних мостів через річку Дніпро біля м. Запоріжжя; у р. Конка – на ділянці від залізничного моста до шосейного моста через трасу Москва-Сімферополь; в 1-кілометровій акваторії навколо островів Великі та Малі Кучугури в межах орнітологічного заказника загальнодержавного значення; 10) промисел протягом усього року у гірських річках та їх водосховищах: Дністер – від витoku до с. Колодруби; Коропець – в межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Козівський»; Дністер – від впадання р. Серет до турбази «Дністрянка» в межах «Городоцько-Добрівлянського» іхтіологічного заказника місцевого значення; Серет – від Касперівської ГЕС до гирла в межах «Касперівсько-Городоцького» іхтіологічного заказника місцевого значення; Бистриця-Надвірнянська – від витoku до с. Тисменичани Богородчанського району; Бистриця-Солотвинська – на ділянці від витoku до шосейного моста біля с. Богородчани; Прут з притоками – від витoku до автодорожнього моста в с. Ланчин; Чорний і Білий Черемош з притоками – від витoku до с. Кути Косівського району; Рибниця з притоками – на всьому її протязі; Лімниця з притоками – від витoku до автодорожнього моста в с. Рівня; Чечва з притоками – від витoku до гирла р. Дуби біля с. Сваричів Рожнятівського району; упродовж р. Свічи з притоками; Лужниця з притоками – від витoku до автодорожнього моста в с. Гошів; Сукель з притоками – від витoku до автодорожнього моста в м. Болахів; Стрий – від гирла до місця впадання р. Опор; Лімниця, Верещиця, Луква, Гнила Липа, Золота Липа, Стрипа, Сірет, Збруч, Смотрич, Студениця – на відстані 1 км від гирл вгору по річці і в пригирлових

просторах усіх перерахованих у цьому пункті річок у радіусі 1 км від їхніх гирл; Сірет з притоками – від витoku до смт. Берегомет; Дністер – на відстані 10 км вниз рікою від греблі буферного водосховища до с. Нагоряни Вінницької області, а також у Дністровському водосховищі від с. Горошеве по гирлу річки Збруч, включаючи його; у затоках Дністровського водосховища, які утворились у зоні підтоплення пригирлових ділянок річок і притоків; Дністровському водосховищі та на р. Дністер у зоні іхтіологічних заказників місцевого значення: «Репуженські острови», «Василівська вирва», «Дарабанське плесо», «Бернівський острів»; 11) промисел протягом усього року в інших річках: Горинь від с. Леражне до с. Бечаль у межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Лераженський»; Сіверський Донець – від с. Студенок до с. Кам'янка Ізюмського району Харківської області; Сіверський Донець – на відстані 7 км нижче греблі ЛГЕС вниз по ріці до гирла р. Євсуг і від гирла р. Євсуг угору по ріці 1,5 км до залізничного моста в межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Донецький»; Деркул – від гирла вгору по ріці 30 км до с. Герасимівка в межах іхтіологічного заказника місцевого значення «Деркульський»; Оскол – на ділянці від гирла до греблі Краснооскольської ГЕС [52]. Проте, такі дії будуть ознакою складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України, якщо вони заподіяли істотну шкоду. Також, до таких дій, слід віднести: 1) промисел із застосуванням нових знарядь та засобів лову водних живих ресурсів; 2) промисел із зайняттям будь-якими засобами та знаряддями лову водних живих ресурсів більше 2/3 ширини русла річки, струмка або протоки, а також здійснювати одночасне або чергове закидання неводів із протилежних берегів «в замок» і встановлювати ставні знаряддя лову в шаховому порядку; промисел із застосуванням частикових закидних неводів і волокуш у водосховищах Дніпра та Сіверського Донця – з кінця весняної заборони до 20 вересня; сіток із вічком 52 – 68 мм у дніпровських водосховищах, в усіх інших водних об'єктах – сітки з вічком 42 – 68 мм; сіток довжиною більше 35 метрів у малих річках та інших водних об'єктах площею до 5000 га і більше 70 метрів – у водних об'єктах, площа яких перевищує 5000 га; знарядь лову без міток, які виготовляються за рахунок їх власника і реєструються державними органами рибохорони; поріжених ставних сіток з розміром вічка до 42 мм у дніпровських водосховищах [52]. Також забороняється вчиняти такі дії, як: 1) промислове вилучення калкана у виключній (морській) економічній зоні під час нересту з 01 до 30 травня; 2) спеціалізований промисел калкана сітками; 3) промисел філофори і цистозіри; 4) промисловий лов осетрових видів риб і їх гібридів у басейні Чорного моря; 5) застосування сіток для лову бичків у Каркінітській затоці, за винятком акваторій Джарилгацької, Каржинської та Широкої заток; 6) застосування сіток для лову глоси та піленгаса у Джарилгацькій, Каржинській та Широкій затоках та в Каланчацькому лимані; 7) промисел протягом усього року в Тилігульському лимані і р. Тилігул на північ від лінії, що з'єднує південну частину с. Гуляївка та причал Будинку рибалки Південної регіональної спілки мисливців та рибалок Збройних Сил України (с. Волкове), до гирла р. Тилігул та в заплаві цієї річки від гирла до автошляху, що з'єднує села Косівка і Мар'янівка; 8) спеціалізований промисел

піленгаса сітками: в Чорному морі на північ від лінії, що з'єднує мис Тарханкут з Дністровсько-Царгородським маяком, та на захід від меридіана $30^{\circ}00'$ сх. д. у період з 15 червня до 14 жовтня; у Ягорлицькій затоці у період з 01 травня до 14 жовтня; 9) спеціалізований промисел бичка сітками та волокушами в Дністровському лимані; 10) ведення промислу бичка ятерами у Дністровському лимані на період спарювання, виношування ікри та рачат і линьки рака на північ від лінії, що з'єднує північну межу м. Білгород-Дністровський та північну межу м. Овідіополь; 11) промисел у р. Дністер і її додатковій системі – з 15 квітня до 15 червня. Заборона не поширюється на спеціалізований промисел оселедця; 12) використання ставних сіток у р. Дніпро, р. Інгулець з їх додатковими системами; 13) спеціалізований лов оселедця закидними неводами і волокушами під час весняної заборони у р. Дніпро; 14) використання на промислі в Дніпровсько-Бузькій естуарній системі ставних сіток з кроком вічка $a = 51-74$ мм; 15) промисел у р. Дунай – на 45 діб у період із 15 квітня до 15 червня. Заборона не поширюється на спеціалізований промисел оселедця; 16) використання ставних сіток з кроком вічка $a = 38-40$ мм та $a = 75$ мм з 01 січня до 20 червня у Дніпровському та Бузькому лиманах; 17) спеціалізований промисел піленгаса у Дніпровському та Бузькому лиманах за відсутності його щільних промислових концентрацій, що визначаються органами рибоохорони; 18) розміщення ставних сіток у Дніпровському та Бузькому лиманах з 8 години до 18 години від дати закінчення весняної заборони до 15 вересня; 19) вилучення з природного середовища: водних біоресурсів, занесених до Червоної книги України; гібридів осетрових видів риб; калкана у період нерестової заборони; ікряних самиць рака і рака непромислового розміру [49]. Важливо зазначити, що ці дії можна вважати ознакою об'єктивної сторони якщо вони заподіяли істотну шкоду.

Отже, щоб зазначені нами дії могли бути ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України, а також щоб зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом було визнано злочином, вони мають бути незаконними, тобто порушувати вимоги регулятивних (спеціальних) нормативно-правових актів та заподіювати істотну шкоду. Важливо звернути увагу на те, що регулювання рибного, звіриноного або іншого водного добувного промислу, крім загальних правил, щорічно затверджується додаткові правила (режими), розподіли лімітів на квоти спеціального використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення, тощо. Як ми вже зазначали вище, що також спеціальними нормативними актами встановлено перелік дій для рибного, звіриноного або іншого добувного промислу, що визначаються забороненими за будь-яких умов. Це стосується і предметів занесених до Червоної книги України, а також тварин, менших за встановлений для їх вилову розмір (пп. 6.114, пп. 12.1 п. 12, п. 15 Правил промислового рибальства), тощо.

Другою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є суспільно небезпечні наслідки, які в законі визначені як істотна шкода. За наявності або відсутності істотної шкоди проведене законодавче відмежування злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України від аналогічного адміністратив-

но-правового делікту передбаченого ч.ч. 3, 4 ст. 85 КУпАП. Зазначене поняття «істотна шкода» в ч 1. ст. 249 КК України відноситься до оціночних понять.

Для з'ясування істотної шкоди, в указаній статті, звернемося до поглядів що є в юридичних джерелах. В.А. Клименко зазначає, що «при її визначенні необхідно враховувати всі обставини справи: а) завдання шкоди на значну суму незаконним зайняттям рибним звіриним або іншим водним добувним промислом; б) вилов цінних порід риби або знищення популяції однієї з них; в) вилов великої кількості риби та інших водних тварин; г) знищення місць нересту [53, с. 347]; автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під ред. М.О. Потебенька та В.Г. Гончаренка – стверджують, що таку шкоду слід визначати у кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин справи, враховуючи такі критерії: вартість предмета незаконного вилову, кількість добутого, особливу цінність порід риби, економічну цінність фауни, трудність відтворення певної породи, спричинення знищення місць нересту тощо [19, с. 445]; С.Б. Гавриш – наполягає на тому, що шкода є істотною, якщо на це указують, зокрема такі дії: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено [17, с. 450 – 451]; О.О. Дудоров – впевнений, що «...вирішувати питання про те, чи є заподіяна шкода незаконним водним добувним промислом, істотною, потрібно у кожному конкретному випадку враховувати кількість, вартість та екологічну цінність здобутих або знищених водних біоресурсів (вилов або відстріл хоча б одного морського ссавця, загибель великої кількості мальків, риб і водних безхребетних тих видів, які занесені до Червоної книги України, знищення нерестовищ риби, вилов риби тих видів у відтворенні яких є труднощі, знищення популяції водних організмів, спустошення або забруднення водойм, велику кількість добутих, знищених або непоправно ушкоджених водних тварин порівняно з їх популяцією у конкретній водоймі [22, с. 769]; П.С. Березін – зазначає, що питання про заподіяння істотної шкоди вирішується в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин справи і при цьому слід враховувати такі критерії: вартість предмета незаконного вилову, кількість добутого, особлива цінність порід риби, екологічну цінність фауни, трудність відтворення певної породи, знищення місць нересту тощо [54, с. 878]; Є.М. Борисов – стверджує, що «...конкретними ознаками істотної шкоди як наслідку, визначеному в ч. 1 ст. 249 КК України слід вважати: а) руйнування або ушкодження відповідних об'єктів водної фауни як важливої складової частини екосистеми (навколишнього природного середовища); б) інші негативні зміни об'єктів водної фауни як важливої складової частини екосистеми.

У зв'язку із заподіянням такої шкоди її обчислення здійснюється з урахуванням (на підставі): 1) оцінки об'єктів водної фауни як важливої складової частини екосистеми; 2) оцінки існуючих норм впливу на конкретні водні об'єкти водної фауни... Орієнтири щодо такої оцінки при визначенні розмірів збитків, заподіяних вчиненням злочину, передбаченого ст. 249 КК України, наведені у Методиці розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству...

від 12 липня 2004 р. № 248/273 [20, с. 77 – 78]; К.М. Оробець – «...розкриває поняття шкоди яка заподіюється злочином (ст. 249 КК України) та її складових у злочині. Під такою шкодою слід розуміти фактично заподіяну довікллю істотну шкоду, яка поєднує у собі як матеріальні, так і нематеріальні збитки. Нематеріальний характер шкоди заподіяної незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, може проявитися у: погіршенні умов існування організмів у водоймі, скороченні або знищенні популяцій видів, як тих, представники яких добуті, так і інших, що пов'язані з ними ланцюгом живлення, чи втраті ними здатності до самовідтворення тощо. Матеріальний (економічний) критерій шкоди, заподіяний довікллю, характеризується типовими формами матеріальної шкоди, якими є прямі збитки (безпосереднє скорочення запасів водних живих ресурсів) та упущена вигода (внаслідок втрати потомства і погіршення умов відтворення водних живих ресурсів), однак збитки, яких зазнає держава внаслідок злочину за своєю сутністю не збігаються з майновою шкодою, що заподіюється злочинами проти власності.» [21, с. 149].

Аналіз існуючих точок зору дає можливість виокремити наступні позитивні моменти які стосуються такої ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України, як істотна шкода: 1) поняття «істотна шкода» відноситься до оціночних понять; 2) таку шкоду слід визначати у кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин справи; 3) також потрібно враховувати такі критерії: вартість предмета незаконного вилову, кількість добутого, особливу цінність порід риби, екологічну цінність фауни, тяжкість відтворення певної породи, приведення до знищення місць нересту (враховувати кількість, вартість та екологічну цінність здобутих або знищених водних ресурсів тощо); 4) необхідно визнавати істотну шкоду з урахуванням: оцінки об'єктів водної фауни як важливої складової навколишнього природного середовища; оцінки норм впливу на об'єкти водної фауни; 5) під такою шкодою слід розуміти заподіяну шкоду довікллю, яка поєднує матеріальні і нематеріальні збитки, перший вид шкоди проявляється у погіршенні умов існування організмів у водоймі, скороченні або зникненні популяцій видів; другий – характеризується прямими збитками – скорочення запасів водних живих ресурсів.

Слід звернути увагу на те, що К.М. Оробець у своїх працях виклала інше бачення істотної шкоди, яка передбачена ч. 1 ст. 249 КК України, на відміну від тих, що є в юридичній літературі. Вона стверджує, що економічну шкоду заподіяну злочином, можна в загальному вигляді визначити як фактичну дезорганізацію (руйнування) або реальну загрозу дезорганізації суспільних відносин, що забезпечують у водній системі раціональне використання та охорону біоресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки (у вузькому розумінні це фактична шкода істотних розмірів, що заподіюється довікллю [21, с. 126]. Вона стверджує, на наш погляд, правильно, що поєднання матеріальних і нематеріальних збитків у наслідках злочинів проти довіклля пов'язане з характером суспільних відносин, які включають серед інших і економічні

інтереси учасників та особливості предмета, його подвійним соціальним значенням [21, с. 127]. Також, вказує, що встановлені в грошовому еквіваленті розміри заподіяної шкоди не можуть виступати єдиним критерієм визначення істотної шкоди, заподіяної злочином [21, с. 131]. Це знайшло підтвердження абз. 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де зазначається, що «вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною..., суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання» [55, с. 9]. Проте не можна погодитися з К.М. Оробець в тому, що обчислений відповідно до такс розмір заподіяної шкоди, як правило, визначається вирішальним показником того, чи можна визнати шкоду істотною [21, с. 131]. На наш погляд, це інертність судової практики, тобто всупереч зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України.

Слід погодитися з думкою, що існує в наукових джерелах, про необхідність диференціації такс залежно від місця вчинення злочину (регіону, конкретного водоймища тощо) [56, с. 32-33].

Нам здається, що настала необхідність визначитись з розмірами істотної шкоди, за прикладом примітки до ст. 249 КК України. Про формалізацію істотної шкоди, ще слід погодитися з К.М. Оробець яка вважає, що нижча межа шкоди в ст. 249 КК України надто висока, а також необхідності у цій статті законодавчо диференціювати розміри шкоди заподіяної цим злочином [21, с. 134]. У той же час К.М. Оробець на підставі аналізу практики та відповідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України приходять до висновку, щодо тих самих критеріїв, які запропоновані В.К. Матвійчуком [57, с. 174], П.С. Берзіном [54, с. 174], О.О. Дудоровим [22, с. 762] та ін.

Важливо звернути увагу на те, що К.М. Оробець розкриває поняття шкоди, яка заподіюється кримінальним правопорушенням проти довкілля, через матеріальний та нематеріальний характер, проте не пропонує визначення істотної шкоди. Натомість Є.М. Борисов стверджує, що конкретними ознаками істотної шкоди, як наслідку, визначеного у ч. 1 ст. 249 КК України, слід вважати: а) руйнування або ушкодження відповідних об'єктів водної фауни як важливої складової частини екосистеми (навколишнього природного середовища); б) інші негативні зміни об'єктів водної фауни як важливої складової частини екосистеми ... [20, с. 78]. Ми вважаємо, що ці ознаки є надто загальними і їх неможливо використати для оцінки, з позиції кримінального законодавства і права. Крім того, запропоноване обчислення такої шкоди з урахуванням оцінки стану об'єктів водної фауни та існуючих норм впливу на конкретні об'єкти водної фауни (через наведені у методиці розрахунку збитків) [20, с. 78], не може, повністю задовольнити правозастосовні органи через їх неконкретність, хоча в цих пропозиціях є певні позитивні напрямки та Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству [59].

На підставі викладеного та існуючих регулятивних нормативно-правових актів, можна прийти до висновку, що під таким наслідком, як істотна шкода (за ч. 1 ст. 249 КК України) слід розуміти: 1) велику вартість предмета

за таксовими цінами; 2) велику кількість добутого; 3) особливу цінність риб, морських тварин (враховуючи їх знищення); 4) значна екологічна цінність предмета; 5) незначна поширеність предмета у даному водному об'єкті; 6) складність відтворення об'єкта [58, 59, 60].

Наступною обов'язковою ознакою цього злочину є причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Філософський енциклопедичний словник під терміном «причинністю» пояснює один із елементів універсального зв'язку предметів і явищ світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами і явищами інших [61, с. 523]. У теорії кримінального права загальноновизнаним є те, що злочинів без наслідків немає [62, с. 82-83; 63, с. 164; 64, с. 81-84].

Слід звернути увагу на те, що Н.М. Ярмиш заперечує доцільність виділення причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони, обмежуючи його значення ознакою лише наслідки злочину [65, с. 438]. Ця точка зору викликає сумнів, враховуючи те, що причини зв'язок було належно досліджене в кримінальному праві. Ми беремо за основу теорію необхідного причинного зв'язку, а саме тому, що дія виступає причиною настання наслідку істотної шкоди, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України.

Зазначаючи, що обов'язковою ознакою досліджуваного злочину є місце вчинення злочину – це рибогосподарські водні об'єкти, як родове поняття. Згідно із Законом України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» (із змінами і доповненнями на 2016 рік) – це рибогосподарський водний об'єкт (його частина), що використовуються або може використовуватися для цілей рибного господарства [66]. Зрозуміло, що займатися рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом без місця його вчинення неможливо.

Висновки. На підставі дослідження об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України підсумовуючи, можна зробити наступні судження:

1) що під незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом слід розуміти такі вилучення біоресурсів з рибогосподарських водних об'єктів: а) без належного дозволу (ліцензії) та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; б) за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених в них вимог (щодо вилову водних живих ресурсів, що перевищують установлені у нормативно-правових актах ліміти чи норми вилову); в) щодо тих видів живих ресурсів або особин водних тварин на які поширюється заборона чи обмеження вилову; 4) забороненими: способами, засобами чи знаряддями; 5) вилов у заборонених місцях;

2) обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: а) активні дії – добування риби, водних тварин та іншого водного добувного промислу; б) наслідки – істотна шкода; в) необхідний причинний зв'язок між діями і наслідками, що настали; г) місце вчинення злочину – це відповідний рибогосподарський водний об'єкт;

3) певною мірою охорона зазначених біоресурсів, подібно до нашого законодавства, підкріплюється і зарубіжним кримінальним законодавством [67, с. 142-146; 68, с. 1-313; 69, с. 1-262; 70, с. 1-366; 71, с. 1-366; 72, с. 1-298].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шагченка. — К. : Юрінком Інтер, 1997. — 512 с.

2. *Бажанов М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право УССР. Часть Общая: [учебник] / Ю.В. Александров, А.Ш. Якупов, М.И. Бажанов и др.; под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. — К. : Изд-во «Вища школа», 1984. — С. 81-97.

3. *Бурчак Ф.Г., Фесенко Е.Ф.* Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая; отв. ред. А.Я. Свєтлов, В.В. Сташис. — К. : Наукова думка, 1985. — 448 с.

4. *Гришаев П.И.* Объективная сторона преступления / П.И. Гришаев // Советское уголовное право: Часть общая: Учебное пособие. — М. : ВЮЗИ, 1961. — 147 с.

5. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. — М. : Государственное изд-во юрид. литературы, 1960. — 244 с.

6. *Коржанський М.Й.* Об'єктивна сторона злочину / М.Й. Коржанський // Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. — К. : Атіка, 2001. — С.189-211.

7. *Кудрявцев В.Н.* Правовое поведение: Норма и патология / В.Н. Кудрявцев. — М. : Изд-во «Наука», 1982. — 288с.

8. *Малинин В.Б.* Причинная связь в уголовном праве / В.Б. Малинин. — СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. — 316 с.

9. *Наумов А.В.* Объективная сторона преступлений / А.В. Наумов // Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. — Т. 1: Общая часть / А.В. Наумов. — 4-е изд. перераб. и доп. — М. : Волтерес Клувер, 2007. — С. 313-343.

10. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В.А. Номоконов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. док. юрид. наук, проф., засл. Деятели науки РФ А.И. Коробеева. — Т. 1: Преступление и наказание. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. — С. 357-383.

11. *Петин И.А.* Механизм преступного насилия / И.А. Петин — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 343 с.

12. *Пионтковский А.А.* Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Часть общая: В 6-ти томах / [редкол.: А.А. Пионтковский и др.] — М. : Изд-во «Наука», 1970. — Т. 2. — С. 131-183.

13. *Семенцова И.А.* Объективная сторона состава преступления / И.А. Семенцова // Уголовное право: Общая часть. Серия «Сдаем экзамен». — Ростов н/Д: «Феникс», 2003. — С.69 – 83.

14. *Таганцев В.С.* Преступная деятельность / В.С. Таганцев // Русское уголовное право: [лекции]; Часть общая: В 2 т. — Т. 1. — М. : Наука, 1994. — С. 265-372.

15. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. — М. : Институт международного права и экономики А.С. Грибоедова, 2001. — 576 с.

16. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : [монографія] / В.К. Матвійчук. — К. : Азімут – Україна, 2005. — 464 с.

17. *Гавриш С.Б.* Коментар до ст. 249 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т; Т.2. Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисова, В.І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х. : Право, 2013. — С. 448-451.

18. *Клименко В.А.* Коментар до ст. 249 КК України / В.А. Клименко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 01 грудня 2001 р.; За ред. С.С. Яценка. — К. : А.С.К., 2002 — С. 562-566.

19. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. — К. : «Форум», 2001. — 944 с.

20. *Борисов Є.М.* Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: Кримінально-правова характеристика: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Є.М. Борисов. — Одеса: Одеський національний ун-т імені І.І. Мечникова, 2013. — 174 с.

21. *Оробець К.М.* Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: [монографія] / К.М. Оробець. — Х. : Право, 2014. — 256 с.

22. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К. : Юридична думка, 2012. — С. 720 – 782.

23. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — №25. — Ст. 131.

24. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: [навч. посібник] (І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін.); За аг. Ред. В.К. Матвійчука. — К. : КНТ, 2006. — 432 с.

25. *Благов Е.В.* Общая часть уголовного права в 20 лекциях: [курс лекций] / Е.В. Благов. — М. : Юрлитинформ, 2012. — 344 с.

26. *Ярмыш Н.Н.* Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) [текст] / Н.Н. Ярмыш. — Х. : Основа, 1999. — 84 с.

27. *Винер Н.* Кибернетика и общество / Н.Винер. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. — 200 с.

28. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: [учебное пособие] / В.К. Матвейчук. — К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. — 79 с.

29. *Панько М.М.* Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под. ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. — Харьков, ООО «Одиссей», 2001. — С. 496-541.

30. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. — СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. — 802 с.

31. *Тимошенко Ю.А.* Преступления в области охраны водных биологических ресурсов и животного мира (ст.ст. 256-259 УК РФ) / Ю.А. Тимошенко // Энциклопедия уголовного права Т. 23. Экологические преступления интересов службы в коммерческих и иных организациях. — СПб. : Издание профессора Малинина, ГКА. — 2013. — С. 270-430.

32. *Бусел В.Т.* Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.

33. *Костенко О.М.* Поняття «незаконні дії» в Кримінальному кодексі України (проблеми визначення, тлумачення і кваліфікації) // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001 р. — Київ-Харків: «Юрінком Інтер», 2002. — С. 194-196.

34. *Тростюк З.А.* Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: [монографія] / З.А. Тростюк — К.: Атіка, 2003. — 144 с.

35. *Сытник К.М.* Словарь-справочник по экологии [Текст] / К.М. Сытник, А.В. Брайон, А.В. Гордецкий, А.П. Брайон; Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины. — К.: Наукова думка, 1994. — 668 с.

36. *Дедю И.И.* Экологический энциклопедический словарь [текст] / И.И. Дедю. — Кишинев: Гл. ред. МСЭ, 1990. — 408 с.

37. Словник української мови в 11 томах. Т. 3. Академічний тлумачний словник. — К.: Укр. Енциклопедія, 2004. — 612 с.

38. Про затвердження лімітів та прогнозів допустимого спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення на 2016 рік: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 20.11.2015, № 436 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 102. — Ст. 3546.

39. Режим рибальства в басейні Чорного моря у 2004 р.: Наказ Міністерства аграрної політики України від 24.03.2004 р., № 103 // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0462-04>

40. Режим рибальства в басейні Чорного моря у 2005 р.: Наказ Міністерства аграрної політики України від 11.04.2005 р., № 129 // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0434-05>

41. Режим рибальства в басейні Чорного моря у 2006 р.: Наказ Міністерства аграрної політики України від 27.02.2006 р., № 81 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0210-06>

42. Режим спеціального промислового рибальства в басейні Чорного моря у 2008 р.: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 14.03.2008 р., № 88 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 25. — Ст. 813.

43. Режим спеціального промислового рибальства в басейні Чорного моря у 2009 р.: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 03.04.2009 р., № 168 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 32. — Ст. 1087.

44. Режим спеціального промислового рибальства в басейні Чорного моря у 2010 р.: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 26.07.2010 р., № 267 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 63. — Ст. 2205.

45. Режим спеціального промислового рибальства в басейні Чорного моря у 2011 р.: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 24.01.2011 р., № 51 // Офіційний вісник України — 2011. — № 21. — Ст. 889.

46. Про затвердження режимів рибальства у 2012 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 28.03.2012 р., № 149 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 31. — Ст. 1166.

47. Про затвердження режимів рибальства у 2013 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 07.12.2012 р., № 757 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 100. — Ст. 4077.

48. Про затвердження режимів рибальства у 2015 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.12.2014 р., № 509 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 6. — Ст. 142.

49. Режим рибальства в басейні Чорного моря у 2016 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 06.01.2016 р., № 2 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 10. – Ст. 451.

50. Режим рибальства в басейні Азовського моря у 2016 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 06.01.2016 р., № 2 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 10. – Ст. 451.

51. Режим рибальства в дніпровських водосховищах у 2016 р.: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 06.01.2016 р., № 2 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 10. – Ст. 451.

52. Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 18.03.1999 р., № 33 (із змінами й доповненнями, внесеними Наказами Міністерства аграрної політики України № 225 від 15.06.2004 р. та Державного комітету рибного господарства України № 91 від 29.05.2007 р.) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст.

53. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін). – Вид. 2 – ге, переробл. та допов; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С. 301 – 353.

54. *Берзін П.С.* Коментар до ст. 249 КК України / П.С. Берзін // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. та допов.); за ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С. 873-875.

55. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [текст]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р., №17 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9-12.

56. *Пушкарєв В.Г.* Установлення судами ущерб при браконьєрстві [текст] / В.Г. Пушкарєв // Еколог. право. – 2006. – № 2. – С. 31-33.

57. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

58. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 р., № 1209 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 92. – Ст. 3342.

59. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів: Наказ Міністерства Аграрної політики України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 12.07.2004 р., № 248/273 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 46. – Ст. 3075.

60. Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання): постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2012 р., № 1030 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 85. – Ст. 3466.

61. Філософський енциклопедичний словник [текст] / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; [редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.] – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

62. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України. Загальна частина: [Підручник] / П. С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

63. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: [курс лекцій] : в 3т. Т.1. Общая часть 4-е изд., перерабаи доп. / А.В. Наумов – М. : Волтерс-Клувер, 2007. – 736 с.

64. *Рарог А.И.* Уголовное право. Часть общая в вопросах и ответах: [учебное пособие] / А.И. Рарог, В.П. Степалин. – М. : Юристъ, 1999. – 232 с.

65. *Ярмыш Н.Н.* Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) [текст]: Монография / Н.Н. Ярмыш; М-во образования и науки Украины; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Право, 2003. – 512 с.

66. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біо-ресурсів: Закон України від 08.07. 2011 р., № 3677-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 17. – Ст. 155.

67. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A.I. Lukashov, and D.J., prof. N.F. Kuznetsova; introduction by candidate of law, assistant professor A.I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Polish by D.A. Barilovitch. – St. Petersburg: «Yuridichesky Center Press», 2001. – 234 p.

68. The Latvian Penal Code / edited and introduction by candidate of law A.I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of law A.I. Lukashov – St Petersburg : «Yuridichesky Center Press», 2001. – 313 p.

69. The Estonian Penal Code / edited and translated by V.V. Zapevalov, introduction by candidate of law, assistant professor of St-PSU № 1 Matsnev – St. Petersburg : «Yuridichesky Center Press», 2001 – 262 p.

70. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: «Yuridichesky Center – Press», 2002. – 366 p.

71. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: «Yuridichesky Center – Press», 2002. – 366 p.

72. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: «Yuridichesky Center – Press», 2001. – 298 p.

Волкова Т.І. Об'єктивна сторона злочину – незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, передбаченого ст. 249 КК України

У статті досліджується об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК України. Автор аналізує такі ознаки об'єктивної сторони цього злочину, як дії, наслідки, необхідний причинний зв'язок між дією і наслідками, що настали, а також характеризує місце вчинення цього злочину.

Ключові слова: об'єктивна сторона, злочин, наслідки, необхідний причинний зв'язок, незаконне, рибний, звіриний, інший водний добувний промисел.

Волкова Т.И. Объективная сторона преступления – незаконного занятия рыбным, звериным или другим водным добывающим промыслом, предусмотренного ст. 249 УК Украины

В статье исследуется объективная сторона преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 249 УК Украины. Автор анализирует такие признаки объективной стороны этого преступления, как действия, последствия, необходимая причинная связь между

действием и наступившими последствиями, а также характеризует место совершения этого преступления.

Ключевые слова: объективная сторона, преступление, последствия, необходимая причинная связь, незаконно, рыбный, звериный, другой водный добывающий промысел.

Volkova T. The objective side of crime of the illegal fishing or hunting or any other sea hunting industry by part 1 of article 249 of the Criminal Code of Ukraine

In article is investigated the objective side of crime by part 1 of article 249 of the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes such features of objective side of this crime as acts, consequences, necessary causal connection between action and consequences, and describes the place of committing the crime.

Keywords: *the objective side of crime, crime, consequences, required causal connection, illegal, fishing, hunting or other sea hunting industry.*

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016

УДК 351.862.22

Т.Б. Герелюк

аспірант кафедри кримінального права

та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Gereliuk Taras

Postgraduate of

Higher education institution

“National Academy of Management»

PROTECTION OF ARCHAEOLOGICAL AND CULTURAL HERITAGE: THE CRIMINAL-LEGAL ASPECTS

Cultural property refers to property that has some special relationship with a particular culture or nation state. Cultural property includes objects found at archeological sites, which provide insight into earlier civilizations, and artworks produced by members of a culture and that are thought to embody or represent that culture in a distinctive way. The contours of the definition are vague and shifting, but the controversies over the use of cultural property are real and raise important problems for domestic and international law [1].

The 1969 European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage is mainly concerned with archaeological excavations and the extraction of information from these excavations. It entered into force in 1970. The main thrust is that the parties undertake to prevent illicit excavations, to take the necessary measures to ensure that excavations are authorized and entrusted only to qualified persons, as well as to control and protect the results obtained. The parties accept to take those steps necessary for scientific publication concerning excavation and discoveries, to facilitate the circulation of archaeological objects for scientific, cultural, and educational purposes. The Convention was ratified by twenty-four European countries. Pressure for revision of the Convention came in the late 1970s from the Parliamentary Assembly which was concerned with underwater archaeology and the illegal trade in antiquities [2].

In 1970, UNESCO's General Assembly adopted the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. The Convention considers cultural property as a basic element of civilization and national culture (1970 UNESCO Convention).

It is the duty of each nation to protect its cultural property from theft, illegal excavation and illegal export. The Convention also emphasizes that museums,

libraries and Archives should ensure that their collections are built up in accordance with universally recognized ethic principles. The Convention lists three main undertakings 1) registration and control, 2) prohibition on export and import and 3) steps for recovery. All Nordic countries have signed this UNESCO Convention. Finland was first to ratify the convention in 1999, followed by Denmark and Sweden in 2003, and Norway in 2005 [3].

The Council of Europe has generated the June 1985 European Convention on Offences relating to Cultural Property, signed at Delphi on 23 June 1985, although this has remained a dead letter since it was signed only by six States, none of which went on to ratify it.

From the point of view of criminal law, this has to be considered as a “lost opportunity”: the Conventional provision in fact gives particular attention to this dimension, focusing on three distinct assets. These are: direct protection of the assets, their restitution and the repression of crime in this sector. It is very significant that the chapter on restitution includes a series of measures regarding judicial cooperation (Article 8): the execution of Letters Rogatory “for the purpose of procuring evidence or transmitting articles to be produced in evidence, records or documents”, “for the purpose of seizure and restitution of cultural property which has been removed to the territory of the requested Party subsequent to an offence relating to cultural property” or simply “relating to the enforcement of judgments delivered by the competent authorities of the requesting Party in respect of an offence relating to cultural property for the purpose of seizure and restitution of cultural property”. Similarly, provision is made for restitution in the case of extradition, provided that this has been agreed but cannot be executed “owing to the death or escape of the person claimed or to other reasons of fact”.

Finally, “The requested Party may not refuse to return the cultural property on the grounds that it has seized, confiscated or otherwise acquired rights to the property in question as the result of a fiscal or customs offence committed in respect of that property” [4].

A number of UNESCO instruments are already based upon this new approach: One of the earliest instruments proposing a community-oriented integrated approach to cultural heritage protection is the 1994 ‘Yamato Declaration on Integrated Approaches for Safeguarding Tangible and Intangible Cultural Heritage’. The Declaration highlights the importance of safeguarding both tangible and intangible heritage in their own right, taking into account their interdependence but also their distinctive characters.

Also, the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage recognizes the interdependence between intangible and tangible cultural heritage. Except for the Yamato Declaration and the Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage, the international legal instruments dealing with the protection of cultural heritage are based upon the classical compartmentalized approach of protecting the cultural heritage. Before the ongoing shift in the perception of what constitutes cultural heritage can work through in the legal instruments, the current state of protection first has to be studied from the integrated and community-oriented approach [5].

In 2005, the Council of Europe adopted the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, affirming that cultural heritage is to be considered as a valuable contribution to society. As such, the right to cultural heritage is considered as inherent to the right to take part in cultural life. The Convention articulates the right of the individual to be part of a 'chosen cultural community', independent of nationality, race, or gender. In fact, an individual may be part of multiple communities at the same time [6].

Patty Gerstenblith from The United States notes that criminal statutes contain four elements: the *actus reus* (the action), the *mens rea* (the mental state), the social harm, and any attendant circumstances. Under the common law there were two recognized types of *mens rea* or criminal intent – general intent and specific intent. However, the Supreme Court has recognized that the mental element in criminal law encompasses four culpable mental states – purposeful, knowing, reckless, and negligent. General intent crimes require only that the offender had knowledge with respect to the *actus reus* of the crime – that is, the offender was aware that he/she was acting in the proscribed way.

Under general intent, one can infer that the offender had the required intent merely from commission of the act. Specific intent crimes contain elements that include a separate intent from the *actus reus* of the crime, a special motive or purpose, and awareness of the attendant circumstances. While general intent crimes show a willingness on the part of the legislature to dispense with the *scienter* of a crime, the Supreme Court has stated a strong preference for courts to read in a *mens rea* requirement even when a statute does not expressly contain one. This preference for construing such statutes as creating specific intent crimes is especially strong where a statute seeks to criminalize otherwise innocent conduct [7].

The cultural heritage of Ukraine is an integral part of world cultural heritage. Its preservation is governed by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Protection of Cultural Heritage» and other legal acts. Active certification, repair and restoration of monuments in places of burial of soldiers who died during the Great Patriotic War of 1941-1945, which are in the public account as monuments of cultural heritage created memorial complexes dedicated to the Great Patriotic War of 1941 -1945.

The efforts of the executive authorities, local governments, businesses, organizations and the public in the task of finding, keeping, construction, repair, restoration, preservation, arrangement and maintenance of war graves of victims of war and political repression. Nowadays, in Ukraine, there are over 130 thousand state-registered monuments, including 57206 – archeological sites (including 418 – National Importance), 51364 – historical monuments (including the 142 – National Importance), 5926 – a monument monumental art (including 44 – national Importance), 16293 – monuments of architecture, urban planning, landscape art and landscape (including 3541 – national Importance), operates 61 historical and Cultural reserve, 13 of them given the status of national reserves [8].

In Greece, the first attempts to update the law on antiquities started in the beginning of the 1990s. At least five law drafting committees delivered their opinions. Politically turbulent times, the involvement of several disciplines with

competing interests, and the ambitious scope of the legislation were the main reasons for the long gestation period.

The 2002 law attempted to deal with all issues related to cultural heritage, modern as well as ancient, including clearer definitions, protection, ownership, collections, import export, research, museum law, penal and tax provisions. Some of its fundamental provisions and directions include: a) Defining antiquities and the degree of protection for each category. b) Under the 2002 law, ancient and recent cultural monuments receive equal protection. c) The law tries to change the old attitude of two opposing sides: the state, which wants to protect monuments by imposing restrictions, and a public presumed hostile to cultural preservation. Several provisions of the 2002 law are aimed at overcoming this attitude (so far unsuccessfully, however) by involving the public more and also by introducing safeguards against abusive behavior by the state. d) Filling a previous legal void, the 2002 law regulates extensively the import and export of antiquities in light of international agreements and EU regulations. e) The law emphasizes the correlation of monuments to their environment, stipulating clearly that protecting monuments includes also protecting the environment nearby. f) Issues of scientific/archaeological research are regulated in detail. Publication rights and obligations are clearly specified, as well as the right of access to information [9].

Thus, for the settlement of issues of restitution of cultural property lost due to illegal exports and illegal appropriation are important regional international legal instruments.

From this perspective, the cultural heritage and in particular its security is already considered not only as value, which keeps a history of the past and the heritage of humanity as a whole. It creates a new sphere of cooperation, which combines cultural, social and economic aspects.

So, an important sector, which regulates the protection of cultural heritage and archaeological sites, is criminal law, it is necessary to take into account the experience of foreign countries concerning the protection of cultural heritage by means of criminal law.

REFERENCES:

1. *Posner Eric*. The international protection of cultural property: some skeptical observations / Eric A. Posner // Electronic resource: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1315&context=public_law_and_legal_theory
2. Archaeological heritage the council of europe initiatives and the valletta convention // Electronic resource: https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/Archaeology_brochure_EN.pdf
3. *Korsell Lars*. Cultural Heritage Crime– the Nordic Dimension / Lars Korsell, Göran Hedlund, Sofia Elwér, Daniel Vesterhav, Anita Heber // Electronic resource: https://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800024778/1371914734096/2006_2_cultural_heritage_crime_nordic_dimension.pdf
4. *Manacorda Stefano*. Criminal Law Protection of Cultural Heritage: An International Perspective / Stefano Manacorda // Electronic resource: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Downloads/9781441979452-c1.pdf>

5. *Lubina Katja*. Protection and Preservation of Cultural Heritage in the Netherlands in the 21st Century / Katja Lubina // Electronic resource: <http://www.ejcl.org/132/art132-4.pdf>

6. *Belder Lucretia*. The legal protection of cultural heritage in international law And its implementation in Dutch Law / Lucretia Philippine Christine Belder // Electronic resource: <http://cchag.org/wp-content/uploads/2014/02/Belder.pdf>

7. *Gerstenblith Patty*. The Protection of Cultural Property and the Circulation of Cultural Objects National Report – The United States / Patty Gerstenblith // Electronic resource: http://www.gdri-droit-patrimoine-culturel.cnrs.fr/sites/default/fichiers/rapport_usa.pdf

8. *Aleksandrenko O.V.* Vandalism on objects of cultural heritage / O.V. Aleksandrenko, N.O. Veselovska // Juridical science. – 2014. – № 3. – P. 41-47.

9. *Kaliampetsos Ira*. Combating looting and illicit trafficking of cultural objects in greece – administrative structure and new legislation/Ira Kaliampetsos // Electronic resource: http://www.law-archaeology.gr/ClientFiles/Downloads/1205732028_florence.web.vesrion.pdf

Gereliuk T. Protection of adchaeological and cultural heritage the criminal legal aspects

In the article investigated foreign and Ukrainian normative legal acts relating to the issue of protection of the archaeological and cultural heritage. It is noted that an important sector, which regulates the protection of cultural heritage and archaeological sites, is criminal law, it is necessary to take into account the experience of foreign countries concerning the protection of cultural heritage by means of criminal law.

Keywords: *archaeological heritage, cultural heritage, crime, foreign legislation, criminal law.*

Герелюк Т.Б. Охорона археологічної та культурної спадщини: кримінально-правові аспекти

У статті досліджуються іноземні та українські нормативно-правові акти, які стосуються питань охорони археологічної та культурної спадщини. Слід зазначити, що важливим сектором, який регулює захист культурної спадщини та археологічних об'єктів, є кримінальне право, необхідно враховувати досвід зарубіжних країн щодо охорони культурної спадщини засобами кримінального права.

Ключові слова: *археологічна спадщина, культурна спадщина, злочин, зарубіжне законодавство, кримінальне право.*

Герелюк Т.Б. Охрана археологического и культурного наследия: уголовно-правовые аспекты

В статье исследуются иностранные и украинские нормативно-правовые акты, касающиеся вопроса о защите археологического и культурного наследия. Следует отметить, что важным сектором, который регулирует защиту культурного наследия и археологических объектов, является уголовное право, необходимо учитывать опыт зарубежных стран, касающийся охраны культурного наследия посредством уголовного права.

Ключевые слова: *археологическое наследие, культурное наследие, преступление, зарубежное законодательство, уголовное право.*

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016.

УДК 343

Т.І. Ковальова

THE GENESIS OF THE LAW ON CRIMINAL RESPONSIBILITY IN THE SPACE IN THE SEVENTH STAGE OF THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND LEGISLATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Т.І. Ковальова

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології та кримінального процесуального права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ГЕНЕЗА ДІЇ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ В СЬОМОМУ ПЕРІОДІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВНОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Враховуючи те, що чинне законодавство про кримінальну відповідальність і, зокрема, дія закону про кримінальну відповідальність у просторі, яке є продуктом владних потреб і панівних теоретичних концепцій у певний проміжок часу, а також і те, що питання які ми досліджуємо відрізняються як в різних державах так і своєю дією в різний часовий період. Тому цей аспект проблеми малодосліджений і потребує детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою, що нас цікавить займалися такі вчені, як: А.Г. Князев, Р.Р. Хаснутдінов, В.С. Буняк, В.К. Матвійчук та ін. Проте їх роботи стосувалися лише окремих періодів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, а деякі праці стосувалися цього питання на теренах інших держав. Тому є нагальна потреба в досліджуванні сьомого періоду дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Мета статті полягає у з'ясуванні генези дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді розвитку суспільства і державності на теренах України.

Основні результати дослідження. Сьомий період розвитку суспільства і державності на теренах України охоплює початок ХХ ст. – по 1991 рік (для кримінально-правової охорони суспільних відносин – це п'ятий період) і має назву «Україна в радянський період» [1, с.45]. У результаті жовтневого перевороту 1917 року впала Російська імперія і була створена Радянська держава. Її створення супроводжувалося і створенням нових нормативних актів, в тому числі і кримінального законодавства.

Декрет РНК РСФСР від 24 листопада 1917 року «Про суд» зобов'язував суди вирішувати справи від імені Російської Республіки і керуватися в своїх рішеннях і вироках законами скинутих урядів лише постільки, по скільки такі не протирічили революційній совісті і революційній правосвідомості (застосування старих законів оговорювалося певними умовами, зокрема, ці закони не повинні: бути відмінені революцією; суперечити декретам Радянської влади, революційній совісті і революційній правосвідомості) [2, с.16-17]. 30 січня 1918 року РНК прийняла декрет «Про суд» № 2, який також надав судам право посилалися на всі старі закони, оскільки вони не були відмінені новою владою [2, с.57]. Проте 20 липня 1918 р. РНК прийняла декрет «Про суд» № 3, яким було заборонено застосування старих законів [4]. Слід звернути увагу на те, що в цей час дія закону про кримінальну відповідальність у просторі на теренах нашої держави відбувалося на основі територіального принципу, принципу громадянства та дипломатичного імунітету. Важливо звернути увагу на те, що в радянській період уперше норми, що регламентували дію закону про кримінальну відповідальність у просторі, були закріплені в Керівних началах кримінального права РСФСР 1919 р. [5]. Керівні начала з кримінального права РСФСР встановлювали: кримінальне право РСФСР діє на всьому просторі республіки як у відношенні її громадян, так й іноземців, які вчинили злочини на її території (ст. 27) [5].

Подібно до кримінального законодавства Росії – кримінальне законодавство України, безумовно розповсюджує свою дію в межах також всієї території держави на всі злочини, стосовно громадян України так і відносно іноземців, якщо останні за своїм дипломатичним положенням не користувалися правом екстериторіальності. В КК УСРР 1922 року правила дії закону про кримінальну відповідальність у просторі закріплювалися в статтях гл. 1 «Межі дії Кримінального кодексу» [6]. Основним принципом дії закону про кримінальну відповідальність у просторі був територіальний, у відповідності з яким громадяни СРР та іноземці за вчинення злочину в межах нашої Республіки відповідали за нормами цього кодексу (ст. 1). Територіальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі передбачав виключення: іноземці не підлягали кримінальній відповідальності за нормами КК УСРР 1922 року у випадку поширення на них права екстериторіальності (ст. 1) [6]. Правом екстериторіальності володіли іноземці, які мали дипломатичний статус [6]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що перший КК УСРР 1922 р. закріплював реальний принцип (принцип безпеки) дії кримінально-правових норм у просторі, тобто цей Кодекс 1922 року поширювався на громадян УСРР в тому випадку, коли злочинні діяння були вчинені ними й за межами Республіки, а також і на прибувших в Україну іноземців, які вчинили за її межами злочини проти державної влади і військової могутності цієї Республіки [6]. КК УСРР 1922 року в розповсюдженні дії закону про кримінальну відповідальність на злочини, вчинені за межами території держави, обмежувалися, в основному, принципом громадянства УСРР (оскільки у 1922–1935 роках діяв інститут громадянства союзних республік). Важливо звернути увагу на те, що КК УСРР 1922 р. не врегульовував питання щодо осіб, які вчинили зло-

чини за межами УРСР і вже були притягнуті до кримінальної відповідальності та відбували покарання в іншій державі [6]. Крім того, у випадку вчинення громадянами УСРР злочину в інших державах, а також відбуття покарання за їх вчинення в тих державах, то СРСР не визнавала вироків іноземних держав стосовно наших громадян і не враховувала раніше відбуті покарання за той самий злочин. Слід акцентувати увагу на тому, що під час дії першого КК УСРР застосовувались норми про видачу злочинця, а також про надання політичного притулку іноземним громадянам, які переслідувалися у своїй державі за злочини політичного і релігійного характеру. Можна погодитися з думкою Г.В. Шведова, що норми про відповідальність іноземців по цьому КК УСРР розроблялися у той період, коли міжнародні відносини Радянської держави з оточуючим її світом були ще зовсім не врегульованими [7, с. 161]. Тому в подальшому, по мірі нагромадження міжнародної договірно-правової практики, формула відповідальності іноземців за злочини, вчинені за межами УСРР набувала уточнень.

«Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик 1924 г.», визначали в ч. 1 ст. 1, що всі особи, які знаходилися на території Союзу РСР, крім тих, які користувалися правом екстериторіальності, іноземні громадяни, за вчинення злочинів на території СРСР підлягали відповідальності за законами місця вчинення злочину [8]. У послідуючих частинах ст. 1 Основних начал йшлося про дію радянських кримінальних законів у відношенні передбачених ними злочинів, вчинених радянськими громадянами за кордоном (ч. 2), і про те, що питання про кримінальну відповідальність іноземних громадян, які користувалися правом екстериторіальності, вирішувалися дипломатичним шляхом (ч. 3) (тобто вирішувалися не за загальним правилом, а кожен раз такий випадок підлягав вирішенню дипломатичним шляхом) [8]. Ці положення Основних начал, в основному були сприйняті в КК УСРР 1927 р. Проте на відміну від Основних начал в КК УСРР стаття про дію закону про кримінальну відповідальність в просторі була побудована за принципом суб'єкта злочину, в залежності від того, чи був він громадянином УСРР, чи громадянином іншої союзної республіки або іноземним громадянином [9]. Наступний КК УСРР 1927 року уже не передбачав реального принципу (принцип безпеки) дії кримінально-правових норм у просторі на відміну від КК УСРР 1922 року.

В КК УСРР 1927 р. в статті 2 зазначається, що чинність КК поширюється на злочини, що їх заподіяли в межах УСРР як громадяни УСРР і інших союзних республік, так і чужоземці, коли вони не користувалися правом екстериторіальності. А також звертається увага на те, що справу про кримінальну відповідальність іноземних громадян, що мають право екстериторіальності, повинні були розв'язувати дипломатичним шляхом [9]. Це означало, що цей Кодекс розповсюджував свою дію в межах території всієї УСРР. Дія закону про кримінальну відповідальність у просторі розповсюджувалася на всі злочини, вчинені в межах території держави (республіки) як її громадянами, громадянами інших республік, так і іноземцями (чужоземцями) [9]. Стосовно іноземців дія цього Закону поширювалася, якщо останні не користувалися правом екс-

територіальності [9]. Право екстериторіальності виявлялось у невідсутності власників такого права судам за законами про кримінальну відповідальність місця вчинення злочину. Оскільки поняття «екстериторіальності» багато радянських вчених розуміли надто широко, а саме, що право екстериторіальності не тільки означало невідсутність органам держави, на території якої вчинено злочин, іноземця – дипломата, але й непоширення на нього кримінального закону. Цей погляд був підданий критиці М.Д. Дурмановим, і в подальшому стало визнаватися, що поширення кримінальної відповідальності на осіб, що користувалися правом екстериторіальності, не включає обов'язку таких осіб дотримуватися і поважати закони держави перебування, у тому числі й кримінального [10, с. 227-229]. Нам уявляється, що потрібно сфокусувати увагу на тому, що в цьому Кодексі застосовувався територіальний принцип як і в КК УСРР 1922 року. Крім того, слід зазначити, що як і в КК УСРР 1922 року, так і в цьому Кодексі дія закону про кримінальну відповідальність у просторі за злочини вчинені за межами території УСРР, обмежувалися, в основному, принципом громадянства. У ст. 3 цього Кодексу зазначалося, що його чинність поширюється на злочини, які заподіяли громадяни УСРР і інших союзних республік за кордоном, якщо їх затримують і віддадуть під суд або слідство за ці злочини на території УСРР [9]. Це підтверджує попереднє наше судження. Цей Кодекс як і КК УСРР 1922 року не містили приписів про екстрадицію осіб – громадян УСРР. Цим Кодексом не врегульовували питання щодо осіб, які вчинили злочини за межами УСРР, і вже були притягнуті до кримінальної відповідальності та відбули покарання в іншій державі чи союзній республіці. Це було викликане, на наш погляд тим, що у випадку інших держав, УСРР не визнавала їхніх вироків щодо громадян УСРР. Тому виникли підстави повторного притягнення осіб, раніше засуджених вироком іноземного суду, до кримінальної відповідальності на території УСРР за цим Кодексом та призначення їм покарання без врахування раніше відбутого покарання за той самий злочин. У той же час КК УСРР 1927 року взагалі не містив положень щодо екстериторіальності дії закону про кримінальну відповідальність у просторі стосовно захисту суспільних відносин від посягань іноземців із-за меж території УСРР. Питання стосовно конкуренції закону про кримінальну відповідальність у просторі різних республік відносилось до питань кримінального процесуального права та визначалось місце вчинення злочину, місцем ведення досудового розслідування.

Прийняті в 1958 році «Основы уголовного законодательства Союза РСР и союзных республик» містили дві статті (статті 4 і 5), в яких регламентувалася дія закону про кримінальну відповідальність у просторі [11]. Ч 1 ст. 4 Основ, встановлювала територіальний принцип дії загальносоюзних законів про кримінальну відповідальність і законів про кримінальну відповідальність союзних республік [11]. Вказівка ч. 1 ст. 4 Основ, «всі особи, які вчинили злочини на території СРСР, підлягають відповідальності по кримінальним законам у місці вчинення злочину», означала, що всі особи незалежно від громадянства або підданства, які вчинили злочини на території СРСР, підлягали відповідальності за загальносоюзними законами про кримінальну відповідаль-

ність або союзної республіки, діючими в місці вчинення злочину [11]. Тут важливо рахуватися з приписом «загальносоюзні закони», оскільки Основи під законами, що діяли у місці вчинення злочину, визначали як загальносоюзні кримінальні закони, маючи на увазі і те, які до включення в зміст КК діяли самостійно, так і КК союзної республіки, на території якої було вчинено злочин [10].

Поняття території СРСР визначалося головним чином нормами радянського державного права і нормами міжнародного права. Найважливіші положення, що відносилися до поняття території СРСР, були сформульовані у «Положенні про охорону державного кордону СРСР» від 5 серпня 1960 року [12], яке замінило «Положення про охорону державних кордонів Союзу РСР» від 15 червня 1927 р. [13]. Так, ст. 1. Положення 1960 р. давало визначення державного кордону СРСР наступним чином: «Державний кордон Союзу РСР є лінія, що визначає межі сухопутної і водної території Союзу РСР. Вертикальна поверхність, яка проходить по цій лінії, є кордоном повітряного простору і надр Союзу РСР» [12]. Виходячи з цього при застосуванні ст. 4 Основ і відповідних статей КК УСРР під територією Союзу РСР розуміли: сухопутну територію Союзу РСР; водну територію; повітряний простір СРСР; надра СРСР; невійськові кораблі під прапором СРСР при знаходженні їх у відкритому морі, а також цивільні літаки, які не знаходяться над територією іноземних держав; військові кораблі і військові літаки СРСР, де б вони не знаходилися [12].

Сухопутна територія Союзу РСР представляла собою сушу, включаючи острова, всередині лінії державного кордону Союзу РСР. Натомість до водної території Союзу РСР у відповідності до статей 1, 3, 4, 5 Положення належали внутрішні морські води, води внутрішніх басейнів, прибережні територіальні морські води [12]. Слід звернути увагу на те, що до внутрішніх морських вод належали: 1) води портів СРСР, обмежені з боку моря лінією, яка проходить через найбільш віддалені в сторону моря точки гідротехнічних та інших споруд портів; 2) води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать Союзу РСР, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря уперше утворюються один або декілька проходів, якщо ширина кожного із них перевищує 24 морських миль; 3) води заток, бухт, губ, лиманів, морів і протоків, що історично належать Союзу РСР. Важливо акцентувати увагу на те, що коли ріки і озера були пограничними з іншими державами, то вони розділялися пограничною лінією (ст. 5 Положення) [12]. До територіальних морських вод належали територіальні прибережні морські води шириною в 12 морських миль, які обчислювалися від лінії найбільшого відливу, як на материках, так і навколо островів, або від лінії зовнішньої межі внутрішніх морських вод (ст. 3) [12]. Лінія зовнішньої межі територіальних вод визнавалась державним кордоном СРСР на морі (в ст. 3 Положення детально роз'яснюється, як визначається кордон, якщо територіальні води СРСР межують з територіальними водами інших держав). Назване Положення дозволяє мирний прохід іноземних невійськових суден через територіальні води з метою пересічення їх без заходу у внутрішні морські води або з метою проходження у внутрішні морські води або виходу із внутрішніх морських вод у відкрите море й визначає правила

проходу (ст. 15) [12]. Тому вчинення злочину в територіальних прибережних водах, розглядалося як вчинення злочину на території СРСР. У цьому сенсі важливо розуміти, що відкрите море за межами внутрішніх морських вод і територіальних прибережних вод не знаходилися під суверенітетом якої-небудь держави.

Повітряним простором Союзу РСР як частиною його території був простір над сухопутною і водною територією Союзу РСР, у тому числі й над територіальними прибережними водами Союзу РСР. Кордоном повітряного простору була вертикальна поверхня, що проходить по лінії державного кордону. Згідно ст. 1 Повітряного кодексу 1961 р. державі належав повний і виключний суверенітет над повітряним простором [14]. Тому діяння, визнавалися злочинними і караними за Основами 1958 р., тоді коли були вчинені на території Союзу РСР і тягли кримінальну відповідальність за радянськими кримінальними законами. Згідно ст. 66 Повітряного кодексу СРСР на іноземні цивільні повітряні судна, на екіпаж і пасажирів при польотах у повітряному просторі Союзу РСР поширювалися закони і привила, що діяли в Союзі РСР, а відповідно й норми кримінального законодавства [14]. Отже можна зробити висновок, що в момент вльоту в межі СРСР будь-якого іноземного цивільного повітряного судна, виліту його з меж СРСР і польотів його над територією СРСР у відношенні осіб, що знаходилися на цьому повітряному судні, діяли радянські закони про кримінальну відповідальність, і злочини, вчинені у той час, розглядалися як вчинені на території СРСР.

Надрами Союзу РСР як частиною його території є простір під поверхнею сухопутної водної території, а тому кордоном надр Союзу РСР є вертикальна поверхня, що проходить по лінії державного кордону СРСР (ст. 1 Положення 1960 р.) [12]. Тому вчинення будь-яких суспільно-небезпечних дій в надрах СРСР повинні були розглядатися як злочини, вчинені на території СРСР.

Стосовно невійськових кораблів, що плавали у відкритому морі під прапором СРСР, як і невійськових літаків, що не знаходилися або не пролітали над територією іноземної держави, то слід акцентувати увагу на тому, що вони розглядалися у відповідності зі ст. 4 Основ 1958 року, як частина території СРСР. Коли злочин вчинявся, на такому кораблі, під час перебування його в іноземному порту, то злочин визнавався вчинений на території тієї держави, в порту якого знаходився корабель, а тому відповідальність радянських громадян за вчинений злочин у цьому випадку розглядалася за радянським законом про кримінальну відповідальність уже на підставі ст. 5 Основ [11]. Натомість, при вчиненні злочину на радянському кораблі під час перебування його в порту СРСР злочин вважався вчиненим на території тієї союзної республіки, де знаходився порт (ч. 1 ст. 4 Основ), безпосередня вказівка на це містилася в ст. 58 Кодексу торгового мореплавання, в якому зазначалося, що у випадку вчинення на судні під час стояння в порту СРСР діяння, передбаченого кримінальним законодавством союзної республіки, на території якої розміщений порт, капітан зобов'язаний передати особу, яка вчинила вказане діяння місце-

вій владі [11, 15]. Якщо злочин був вчинений на іноземному торговому судні в порту СРСР, він визнавався вчиненим на території СРСР (ст. 4 Основ) [11].

По відношенню до військових кораблів або шлюпок, що плавають під прапором СРСР, слід зазначити, що вони вважаються частиною території Союзу РСР як під час знаходження їх у відкритому морі, так і в територіальних водах іншої держави чи під час стоянки в іноземному порту (у відповідності з Корабельним статутом Військово-Морського Флоту СРСР військові кораблі СРСР та їх шлюпки підпорядковані виключно Уряду СРСР; вони недоторкані, де б вони не знаходилися, і жоден іноземний уряд не може втручатися в життя корабля СРСР (статті 1 та 2 Загальних положень)) [16, с. 6]. Територією СРСР визнавалися радянські військові літаки.

Важливо акцентувати увагу на тому, що території радянських посольств за кордоном не могли бути частиною території СРСР так само, як і територією іноземної держави не могли бути території їх посольств в СРСР, оскільки в жодному радянському нормативно-правовому акті вона не визнається такою [10, с. 207]. Проте, як сама будівля посольства, так і дипломатичний персонал користувалися дипломатичним імунітетом. Крім того, територія яку займали військові частини, що знаходилися за кордоном, не ставала частиною території СРСР, а навпаки, договори про дружбу і взаємну допомогу встановлювали, що навіть злочини, вчинені на території, де були розміщені радянські війська, підлягали, як правило, дії законів про кримінальну відповідальність даної країни, де вони дислокувалися.

Слід зазначити, що в радянських публікаціях тривалий час диспонувався питання про поширення дії закону про кримінальну відповідальність держави на військовополонених, які вчинили злочини до того як вони потрапили в полон. Після другої світової війни це питання знайшло своє вирішення. Так, військовополонені, що вчинили кримінально-каранні діяння (наприклад, вбивства, катування, розбій, зґвалтування, крадіжки і т.ін.) на території держави, до якої вони потрапили потім в полон, не користувалися імунітетом і повинні були нести відповідальність за кримінальними законами цієї держави (жодна конвенція і тоді і зараз не містить виключення для цих осіб за названі злочини) [17, с. 87-88].

Територіальний принцип дії радянських законів про кримінальну відповідальність у просторі поширювався і на дію їх меж окремих союзних республік, зокрема УСРР. Так, згідно приписів ст. 19 Конституції СРСР загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність діяли однаково у всіх союзних республіках: «Все декреты, постановления и распоряжения, издаваемые Центральным Исполнительным Комитетом, обязательны к непосредственному исполнению на всей территории Союза Советских Социалистических Республик.» [18, с. 272]. Тому, на наш погляд, вірно стверджував М.Д. Шаргородський, що не потрібно було видавати яких-небудь актів вищих органів влади союзних республік про введення в дію загальносоюзних законів на території республіки або підтвердження з їх сторони дії загальносоюзних законів [19, с. 215]. Це свідчить про те, що в КК союзних республік, містилося лише положення, що конкретизували характерні дії загальносоюзних законів

[19, с. 216]. Проте слід погодитися з думкою, що існує в юридичній літературі, коли приписи ст. 19 Конституції СРСР, та закони СРСР мають однакову силу на території всіх союзних республік, не відносилися до загальносоюзних законів, в яких були визначені обмежувальні межі їх дії у просторі [10, с. 210]. Нам уявляється, що слід звернути увагу на те, що статті КК союзних республік про дію загальносоюзних законів і кримінальних кодексів у відношенні діянь, вчинених на території республіки, сформульовані не однаково, наприклад, у ст. 3 КК УСРР 1927 р. не згадується про загальносоюзні закони. Так, дія КК УСРР у відношенні злочинів, учинених на радянських судах у відкритому морі, відрізнялася певними особливостями, оскільки злочин, вчинений на радянському кораблі у відкритому морі, підлягав кримінальній відповідальності за законами тієї союзної республіки, де прописане це судно (ст. 58 Кодексу торгового мореплавання 1929 року, яка вимагає, що у випадку вчинення на судні якогонебудь діяння, передбаченого Кримінальним кодексом союзної республіки, на території якої розміщений порт приписки судна, то капітан мав прийняти міри з метою перешкоджання особі, яка вчинила злочин, ухилитися від відповідальності і забезпечити розслідування і розгляд його справи) [15]. Натомість щодо злочинів, вчинених на військових судах, відповідні вказівки містилися в циркулярі Військової колегії Верховного Суду СРСР, затвердженому пленумом Верховного Суду СРСР від 29 квітня 1929 року «Про застосування військовими трибуналами КК і КПК союзних республік при вчиненні особами плаваючого складу союзного флоту злочинів під час знаходження на морі» [20, с. 77]. Відповідно до цього циркуляру при вчиненні особою плаваючого складу злочинного діяння під час знаходження судна в морі застосовувалися норми КК тієї союзної республіки, до порту якої приписано таке судно, при вчиненні особами того ж складу або особовим складом стаціонарних частин флоту злочинних діянь на суші або у порту під час стоянки судна застосовувалися норми КК і КПК тієї союзної республіки, на території якої вчинені ці діяння [20, с. 77].

Надто важливим було при вирішенні в конкретних випадках питання щодо дії закону про кримінальну відповідальність, особливо при вирішенні проблеми про те, чи вчинене діяння на території Союзу РСР або за кордоном і чи вчинене на території даної або іншої союзної республіки, а отже правильне визначення місця вчинення злочину у цьому випадку мало ключове значення. У цьому сенсі слід сприйняти позицію вчених і, зокрема, М.Д. Дурманова, які наполягали на тому, що по відношенню до злочинів, для складу яких достатньо лише вчинення суспільно-небезпечного діяння (дії або бездіяльності) і не обов'язкове настання суспільно-небезпечних наслідків, місцем вчинення злочину слід було вважати те місце, де вчинені ці дії або бездіяльність, або місце де закінчилося їх вчинення [10, с. 217-218]. Натомість для злочинів, склади яких включають настання суспільно-небезпечних наслідків (убивство, нанесення тілесних ушкоджень і т.ін.), місцем вчинення, як правило, слід було вважати місце, де настали ці наслідки (наприклад, якщо в потягу був підсипаний в чай яд потерпілому, а він помер на території іншої союзної республіки, то місцем вчинення злочину слід було вважати територію тієї республіки, де

настала смерть) [10, с. 218]. Ця позиція знайшла підтвердження і у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР, який роз'яснював ст. 13 Основ кримінального судочинства в тому розумінні, що під місцем вчинення привласнення або розтрати майна потрібно було розуміти місцезнаходження потерпілого від злочину, майна або особи (отже, вирішальне значення при визначенні місця вчинення злочину надавалося місцю, де настали суспільно-небезпечні наслідки) [21, с. 85].

На наш погляд, обґрунтованим є твердження М. Д. Дурманова про те, що якщо умисна дія або бездіяльність були вчинені на території СРСР, а суспільно-небезпечні наслідки настали або повинні були настати за кордоном СРСР або суспільно-небезпечні дії частково вчинені в СРСР, а частково за кордоном, то діяння потрібно було визнати вчиненим на території СРСР [10, с. 219].

Отже із зазначеного вище можна зробити висновок, що за радянським законом про кримінальну відповідальність у просторі каралися готування та замах на вчинення злочину на території СРСР, оскільки означало, що в зазначених випадках вважалося, що вони реально вчинялися в межах Радянського Союзу і тому всі діяння підлягають дії ч. 1 ст. 4 Основ. Натомість, з іншого боку, якщо готування до злочину було вчинено за кордоном, але виконання злочину починалося або продовжалося, або ж повинно було б за умислом винного початися в СРСР, чи дії по вчиненню злочину були вчинені за кордоном, але суспільно-небезпечні наслідки настали, або за умислом винного повинні були настати в СРСР, злочин слід було вважати вчиненим на теренах СРСР (наприклад, коли на території іноземної держави у потяг, що прямує в СРСР, була закладена міна уповільненої дії, вибух якої, за задумом злочинця, мав відбутися на території СРСР) [22, с. 179].

Стосовно злочинів вчинених у співучасті, на наш погляд, є сприйнятливою позиція тих авторів, які вважають, що в цьому випадку слід було виходити з того, що місцем вчинення злочину, за загальним правилом, мало бути те місце, де виконавцем був вчинений злочин або вчинено ним замах на злочин [10, с. 220; 19, с. 58; 23, с. 103-109]. Важливо зосередити увагу на тому, що коли дії організаторів, підбурювачів, пособників вчинялися на теренах СРСР, а дії виконавців тих самих злочинів або за замислом злочинців повинні були бути вчиненими за межами СРСР, то всі співучасники, включаючи виконавців, у відповідності зі статтями 4 і 17 Основ розглядалися як вчинені на території СРСР [10, с. 220]. У той же час, коли злочин був учинений або за умислом співучасників повинен був здійснитися на території СРСР, то дії всіх співучасників цього злочину, хоча б і які були вчинені за межами СРСР – потрібно було вважати вчиненими на території СРСР і такими, що підпадають під дію радянських законів про кримінальну відповідальність (прикладом такої кваліфікації була кваліфікація у справі американського пілота Френсіса Г. Пауерса 19 серпня 1960 р.) де зазначалося, що «...якщо розцінювати всі ці обставини у відповідності з вчиненням про співучасть, то слід було б розглядати в якості співучасників Пауерса тих, хто був організатором і натхненником цього злочину, а також тих, хто в ролі пособників явно сприяв вчиненню злочину, надан-

ням засобів і усуненням перешкод» [24, с. 154]. У той же час по відношенню до місця вчинення триваючих і продовжуваних злочинів або вчинення злочинів у виді промислу існували певні особливості. Так, є загально визнаним, що триваючі злочини характеризувалися безперервним здійсненням протягом відомого відрізка часу складу певного злочину на стадії закінченого злочину. Таке розуміння триваючого злочину підтверджувалося у постановках Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. і 14 березня 1963 р., але не зазначалося, що триваючий злочин безпосередньо вчинявся на стадії закінченого злочину [25, с. 189]. Тому слід погодитися з думкою, що місцем вчинення тривалого злочину було будь-яке місце, де протягом якогось часу відбувався цей злочин [10, с. 223]. Слід звернути увагу на те, що в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 14 березня 1963 р. було уточнено поняття продовжуваного злочину, зокрема, що це злочин, який складався із ряду поточних злочинних дій спрямованих до загальної мети, які в своїй сукупності становили єдиний злочин [25, с. 189]. Те, що продовжуваний злочин – це єдиний злочин знайшло підтвердження у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 березня 1961 р. «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» [25, с. 241-243]. Отже, слід погодитися з думкою, яка існувала в юридичній літературі, що навіть тоді, коли окремі акти продовжуваного злочину були вчинені в декількох союзних республіках, то в цілому вважалося, що було вчинено один злочин і місцем його вчинення була будь-яка з цих республік [10, с. 225]. Так само вирішувалося питання стосовно місця вчинення злочину у виді промислу [10, с. 225].

Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з діючим законам і міжнародним договорам не були підсудні по кримінальним справам радянським судам, у випадку вчинення цими особами злочину на території СРСР мали вирішуватися дипломатичним шляхом (ч. 2 ст. 4 Основ) [11]. Це єдине вилучення із територіального принципу дії радянських законів про кримінальну відповідальність радянське законодавство робило на засадах взаємності для голів і членів дипломатичного персоналу, дипломатичних представництв іноземних держав в СРСР та інших іноземців, які не підсудні за кримінальними справами радянським судовим органам у силу міжнародних договорів, в яких брав участь СРСР. Слід акцентувати увагу на тому, що діючі раніше КК УСРР 1922 та КК УСРР 1927 років мали приписи в яких йшлося не про осіб, і не підсудних за кримінальними справами радянським судовим органам, а про осіб які користувалися екстериторіальністю. Це свідчить, що кримінальне законодавство 1958 року відмовилося від терміну «екстериторіальність», оскільки ним не користувалася наука міжнародного права [22, с. 238]. Термін «екстериторіальність» (у перекладі «внеземельність») в юридичній науці з'явився в середині XVIII ст., і він означав не тільки непідсудність судовим органам держави на території якої вчинено злочин [22, с. 229]. Він виражав юридичну фікцію, згідно якої певні частини території держави – будинки іноземних посольств, місій або їх транспортні засоби, а також певні особи, перш за все дипломатичні представники іноземних держав, визнавалися такими, що не

знаходилися на території держави, де вони реально знаходилися, а юридично вважалися такими, чиє посольство розміщувалося в цій будівлі або якої країни представниками вони були [22, с. 230]. Ця юридична фікція означала, що правопорушення, які мали місце на екстериторіальних частинах території, або злочини, вчинені екстериторіальними особами, повинні були, в принципі, визнаватися вчиненими на території держави, яке відкрило посольство (тобто діяння, які були вчинені в межах таких місць або екстериторіальними особами, повинні були розглядатися судовими органами не тієї держави, де вони були вчинені, а тієї держави, яке відкрило посольство або представником якої країни була людина, що вчинила злочин) [22, с. 230]. Проте у другій половині XIX ст. і в XX ст. поняття екстериторіальності у сфері кримінального права стало в значній мірі означати тільки непідсудність судам країни, де дана особа користується екстериторіальністю [22, с. 230]. У подальшому злочини, які були вчинені у приміщеннях іноземних посольств особами, що не користувалися екстериторіальністю, за загальним правилом, підлягали юрисдикції кримінальних судів держав в межах яких було вчинено злочин [22, с. 231].

В юридичній літературі використовуються терміни як дипломатичний імунітет або дипломатична недоторканість. Коло осіб, які користувалися дипломатичним імунітетом, і зміст імунітету були визначені уже в декреті РНК РСФСР від 30 червня 1921 р.. В декреті зазначалося про право «непідсудності», як не підпадання таких осіб судовим установами за кримінальними і цивільними справами (п. «в» ст. 2) [26; 27, с. 12-13]. Постановою ЦВК і РНК СРСР 14 січня 1927 р. було затверджено «Положення про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де зазначалося, що дипломатичними представниками іноземних держав на території Союзу РСР визнавалися представники цих держав, акредитовані при ЦВК Союзу РСР або при Народному Комісаріаті по Іноземним справам [28]. Згідно ст. 2 цього положення дипломатичним представникам і членам дипломатичних представництв, а саме радникам (у тому числі торговим), першим, другим і третім секретарям і аташе (у тому числі торговим, фінансовим, військовим і морським) надаються на засадах взаємності, всі права і переваги, присвоєні їх становищу, згідно норм міжнародного права. Так, зокрема, дипломатичні представники і члени згаданих вище дипломатичних представництв: «а) користуються особистою недоторканістю, в силу якої вони не можуть бути піддані арешту або затримані в адміністративному порядку; б) не підлягають юрисдикції судових установ Союзу РСР і союзних республік у кримінальних справах за виключенням тих випадків, коли на це є згода уряду належної іноземної держави... вони рівним чином, не зобов'язані давати показання свідка у судових справах, а у випадку згоди давати такі показання, не зобов'язані для цього з'являтися до суду;...» [28]. Крім того права і переваги, передбачені ст. 2 цього Положення, поширювалося на подружжя і неповнолітніх дітей, перерахованих осіб. У відповідності зі ст. 4 Положення, приміщення які займалися дипломатичними представниками, а рівно приміщення, в яких проживали особи вказані в ст. 2, і їх сім'ї, були недоторканими. Дипломатичні кур'єри, які провозили дипломатичну кореспонден-

цію в адрес дипломатичних представництв іноземних держав на території Союзу РСР або дипломатичну пошту відправлену останніми в адрес міністерства іноземних справ відповідної належної їм держави, або дипломатичних представництв своєї держав у третіх країнах, а рівно дипломатичні кур'єр іноземних держав, що знаходились з СРСР у дипломатичних відносинах, які везли дипломатичну пошту транзитом через територію СРСР, користувалися дипломатичною недоторканістю (вони не могли бути піддані арешту або затриманню в адміністративному та судовому порядку ці переваги дипломатичним кур'єрам надавалися лише на засадах взаємності). Згідно ст. 11 Положення консульські представники іноземних держав користувалися на засадах взаємності правами і перевагами [28]. Дипломатичним імунітетом користувалися керівники посольств і місій.

Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік істотно розвинули і конкретизували норми КК УСРР 1922 р. та Основних начал 1924 р. стосовно дії радянських законів у відношенні злочинів, вчинених за кордоном. Дія радянських кримінальних законів у відношенні злочинів, які були вчинені громадянами СРСР за кордоном, визначалися частинами 1 та 3 ст. 5 Основ. Зміст ч. 1 ст. 5 Основ конкретизувався в ч. 1 ст. 3 КК УСРР 1927 р.. Так ч. 1 ст. 5 Основ свідчила, що громадяни СРСР, які вчинили злочини за кордоном, підлягали кримінальній відповідальності за законами, які діяли в союзній республіці, на території якої вони були притягнуті до кримінальної відповідальності або були піддані суду [11]. Тут йдеться, звичайно про діяння, які були злочинами по радянському закону про кримінальну відповідальність (не мало значення чи визнавалися, чи не визнавалися ці діяння злочинами у тій державі, де вони були вчинені). Тобто за змістом ч. 1 ст. 5 Основ 1958 р., якщо у справі проводилося попереднє розслідування, то за загальним правилом, діяння кваліфікувалися за нормами КК тієї союзної республік, де проводилося і закінчувалося розслідування, чи особа піддавалася суду. Приписи Основ вирішували питання за яким з кодексів союзних республік винна особа підлягала кримінальній відповідальності, виходячи з принципу рівноправності всіх союзних республік і однакової значимості їх кримінальних кодексів [11].

Важливо акцентувати увагу на тому, що Основи 1958 р. включали нові положення до ч. 3 ст. 5, які були відсутні у раніше діючих законах про кримінальну відповідальність, а саме «якщо названі особи за вчинений злочин понесли покарання за кордоном, то суд мав право відповідно пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання» [11]. Основи 1958 р., а також КК УСРР 1927 р., уперше передбачали порядок кримінальної відповідальності осіб без громадянства і про дію стосовно них радянських законів про кримінальну відповідальність, а саме ч. 2 ст. 5 свідчила, що на тих же підставах несли відповідальність особи без громадянства, які знаходилися в СРСР і вчинили злочини за межами СРСР [11]. Тобто згідно з ч. 2 ст. 5 Основ особи без громадянства, які знаходилися на території СРСР, якщо вони за кордоном вчинили діяння, передбачене радянським законом про кримінальну відповідальність, підлягали кримінальній відповідальності за законами, які діяли у тій союзній республіці, де вони були притягнуті до кри-

мінальної відповідальності або були піддані суду. Згідно ч. 3 ст. 5 Основ особи без громадянства, які вчинили злочини за кордоном і відбули там покарання, покарання їм могло бути пом'якшено радянським судом або вони могли бути звільнені від нього з врахуванням цієї обставини [11].

У відповідності з ч. 4 ст. 5 Основ іноземці за злочини, які вони вчинили за межами СРСР, підлягали відповідальності за радянськими законами про кримінальну відповідальність у випадках передбачених міжнародними угодами [11].

Так, ст. 4 цього нормативно-правового акта визначала: «Дія кримінальних законів Союзу РСР і союзних республік у відношення діянь, вчинених на території СРСР, що всі особи, які вчинили злочини на території СРСР, підлягають відповідальності за кримінальними законами, що діють у місці вчинення злочину» [11]. Натомість ст. 5 Основ установлювала межі дії закону про кримінальну відповідальність Союзу РСР і союзних республік у відношенні діянь, вчинених за межами СРСР. У відповідності з цією статтею, громадяни СРСР, які вчинили злочини за кордоном, підлягали кримінальній відповідальності за законами про кримінальну відповідальність, що діяли в союзній республіці, на території якої вони притягнуті до кримінальної відповідальності або піддані суду [10]. Це означає, що загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність діяли на території всієї радянської держави, а кримінальні закони союзної республіки – на території відповідної республіки. За злочини, вчинені на території УРСР, особа несе кримінальну відповідальність по законам УРСР незалежно від того де вона була затримана або піддана суду, являлась чи вона громадянином СРСР, іноземним громадянином (за виключенням осіб, які користувалися правом дипломатичної недоторканості) або особою без громадянства. На таких же підставах несли відповідальність особи без громадянства, що знаходилися в СРСР, які вчинили злочини за межами СРСР [11]. Якщо названі особи за вчинені злочини понесли покарання за кордоном, то суд міг відповідно пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання [11]. У той же час, іноземні громадяни, які вчинили злочини, за межами СРСР, підлягали відповідальності за радянським кримінальним законом у випадках, передбачених міжнародними договорами [11].

Необхідно ще раз акцентувати увагу на тому, що в КК Української РСР 1960 року законодавець відмовився від використання терміна «екстериторіальність». Базовим принципом дії закону про кримінальну відповідальність у просторі залишився територіальний. Згідно ч. 1 ст. 4 цього Кодексу, всі особи, які вчинили злочини на території Української РСР, підлягали відповідальності на підставі цього Кодексу [11, с. 4]. Зберегло своє значення виключення з цього територіального принципу. Так згідно ч. 2 ст. 4 КК питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які відповідно до чинних законів і міжнародних угод не були підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам, в разі вчинення цими особами злочину на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом [11, с. 4].

Зазначені правові приписи показують, що виключеннями із територіального принципу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в зазначений період були не тільки принцип дипломатичної недоторканості, але й інші правила імунітетів, передбачені відповідними договорами і міжнародними конвенціями. Чинне українське кримінальне законодавство зберегло спадковість при закріпленні виключення із аналізованого нами територіального принципу, передбачивши, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом [11, с. 4]. Натомість у ст. 5 цього ж Кодексу закріплювалися принципи персональний (активного громадянства) і універсальний. Персональний принцип проявлявся в тому, що громадяни СРСР, які вчинили злочини за межами СРСР, підлягали кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягувалися до кримінальної відповідальності або були віддані до суду на території Української РСР [11, с. 4]. У цій редакції приписи по принципу громадянства, передбачене ст. 5 КК УРСР і які діяли до 1996 р., не виключало правил про подвійну злочинність діяння і заборони подвійного засудження особи за один і той же злочин [12]. Статтею 61 Конституцією України 1996 р. визначено, що ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а отже положення ч. 3 ст. 5 КК України визнано не конституційним. Ч. 3 ст. 5 носила характер гуманного принципу активного громадянства, в якому передбачалася можливість пом'якшення покарання або повного звільнення винної особи від відбування покарання, якщо така особа понесла покарання за злочин вчинений закордоном [11, с. 4–5].

У ч. 4 ст. 5 КК УРСР 1960 р. закріплювався універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі. У відповідності з яким іноземні громадяни за злочини вчинені поза межами СРСР, підлягали кримінальній відповідальності за радянськими кримінальними законами у випадках передбачених міжнародними угодами [11, с. 5].

Поняття території СРСР визначалося нормами державного і міжнародного права. У той же час основні положення, що відносилися до поняття «територія СРСР», визначалася з 1982 року в Законі СРСР «Про державний кордон СРСР» від 24 листопада 1982 р. [29]. Ст. 1 названого закону проголошує, що «Державним кордоном СРСР є лінія, що проходить по цій лінії вертикальна поверхня, яка визначає межі території СРСР – суші, вод, надр, повітряного простору» [29]. Ст. 3 цього Закону проголошувала, що: «Державний кордон СРСР, якщо інше не передбачене міжнародними договорами СРСР, встановлюється: 1) на суші – за характерними точками і лініями рельєфу або явно видимими орієнтирами; 2) на морі – за зовнішніми межами територіальних вод (територіального моря) СРСР; 3) на суходождних річках – по середині головного рукава ріки (по тальвегу ріки), на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону СРСР до берегів озера або іншої водойми.

Державний кордон СРСР, що проходить по річці (струмку), озера або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрисів їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки (струмка) в ту або іншу сторону;

4) на водосховищах гідровузлів і інших штучних водоймах – у відповідності з лінією державного кордону СРСР, що походила на місцевості до їх затоплення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, платинах і інших споруд, що проходять через пограничні ділянки су доходних і несудохідних рік (струмків), – посередині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону СРСР на воді» [29]. Згідно зі ст. 4 цього Закону «Державний кордон СРСР на місцевості позначається ясно видимими пограничними знаками...» [29]. У відповідності до ст. 5 названого Закону «До територіальних вод (територіальному морю) СРСР відносяться прибережні морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать СРСР, або від прямих вихідних ліній, що з'єднуються відповідні точка. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, що встановлюється Радою Міністрів СРСР.

В окремих випадках інша ширина територіальних вод (територіального моря) СРСР може встановлюватися міжнародними договорами СРСР, а при відсутності договорів – у відповідності із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [29].

Стаття 6 цього Закону закріплювала, що «До внутрішніх вод СРСР відносяться: 1) морські води, розміщені в сторону берега від прямих висхідних ліній, прийнятих для підрахунку ширини територіальних вод (територіального моря) СРСР; 2) води портів СРСР, обмежені лінією, що проходить через найбільш віддалені в сторону моря точки гідротехнічних та інших споруд портів; 3) води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать СРСР, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де зі сторони моря вперше утворюється один або декілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль; 4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать СРСР; 5) води рік, озер та інших водойм, береги яких належать СРСР» [29].

Поняття територія УРСР охоплювалося: 1) суша, море, ріки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів Української РСР, а також повітряний простір над сухопутною і водною територією, у тому числі і над територіальними водами (територіальним морем) Української РСР; 2) військові кораблі, приписані до портів на території УРСР, що знаходились під прапором СРСР у відкритому морі, у територіальних водах або портах інших держав; 3) невійськові кораблі, приписані до портів на території УРСР, що знаходилися під прапором СРСР у відкритому морі; 4) повітряні судна авіації СРСР, приписані до аеропортів на території УРСР, що знаходилися за межами СРСР під впізнавальним знаком СРСР.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 лютого 1968 р. «Про континентальний шельф СРСР» [30], в якому відображені і конкретизовані норми Женевської конвенції «Про континентальний шельф» [31], встановле-

но, що СРСР здійснює суверенні права над континентальним шельфом СРСР, який прилягає до зовнішніх кордонів СРСР, з метою розвідки і розробки природних багатств шельфа (цим же Указом встановлена кримінальна відповідальність за порушення положень, що містилися в ньому) [30]. У Постанові Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1969 р. «Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф СРСР» [32] роз'яснено, що до відносин, які виникають у зв'язку з дослідженнями на континентальному шельфі СРСР, а також з розвідкою, розробкою і охороною природних багатств шельфу, застосовується законодавство СРСР і тієї союзної республіки, до території якої примикає континентальний шельф СРСР (правовий режим континентального шельфу не поширювався на самі води відкритого моря, під якими знаходився континентальний шельф) [32].

Злочин у формі приготування, замаху, виконання, підбурювання, пособництва, організаційної діяльності, визнавався вчиненим на території Української РСР у випадках: 1) коли він початий і закінчений на території УРСР; 2) коли він почався за межами УРСР, але закінчений на її території; 3) коли суспільно-небезпечні дії були початі або вчинені за межами УРСР, а закінчені чи злочинний наслідок настав на її території.

У випадках притягнення особи до кримінальної відповідальності за декілька самостійних злочинів, вчинених на території двох або більше союзних республік, кожен із цих злочинів повинен був кваліфікуватися по закону тієї союзної республіки, де він був учинений. Це підтверджувалося Пленумом Верховного Суду СРСР у постанові від 11 липня 1972 р. № 4 «Про судову практику у справах про розкрадання державного і суспільного майна», де зазначалося, що розкрадання, вчинене особою у різних союзних республіках, ні за одно з яких винна особа не була засуджена, повинні були кваліфікуватися за відповідними статтями КК тієї союзної республіки, де було вчинене кожна із крадіжок з врахуванням повторності цих діянь [33]. При вчиненні у двох і більше союзних республік декількох однорідних злочинів, передбачених загальносоюзним законом, відповідальності повинна наступати за законом тієї союзної республіки, на території якої вчинений останній злочин [34]. Особа, яка вчинила триваючий або продовжуваний злочин на території декількох союзних республік, підлягала відповідальності по КК УРСР, якщо такі злочини були закінчені або припинені на території УРСР.

Згідно з Положенням про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території СРСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 травня 1966 р., зазначалося, що правом дипломатичної недоторканості в СРСР користувалися: 1) представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій, а також на підставі взаємності співробітники делегацій іноземних держав, які прибувають в СРСР для участі у міжнародних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями; 2) члени сімей указаних осіб, які їх супроводжували, якщо члени сім'ї не були радянськими громадянами; 3) голова дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу (радники, торгові представники, військові, військово-морські і військово-повітря-

ні аташе, другі і треті секретарі, аташе, секретарі архівісти, а також заступники торгових представників, помічники військових, військово-морських і військово-повітряних аташе); 4) члени сім'ї голови дипломатичного представництва, а також члени сімей дипломатичного персоналу представництва, якщо члени сім'ї проживають разом з названими особами і не є радянськими громадянами; 5) на підставі взаємності співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва і такими, що мешкають з ними члени їх сімей не є радянськими громадянами або не проживають в СРСР постійно; 6) на підставі взаємності співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичного представництва, які не є радянськими громадянами або не проживають в СРСР постійно, у відношенні дій, вчинених ними при виконанні службових обов'язків; 7) консульські службові особи, включаючи голову консульського представництва, у тому, що стосується їх службової діяльності. Проте ці особи можуть підлягати юрисдикції СРСР і союзних республік у випадку ясно вираженої згоди на те акредитуючої держави [35].

Особи названі у пункті 1, які слідували транзитом через територію СРСР для участі у міжнародних переговорах і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, користувалися особистою недоторканістю та іншими імунітетами, які були необхідні для забезпечення їх проїзду (це відноситься і для осіб названих у п. 2) [35].

Голови дипломатичного представництва іноземної держави у третій державі, які слідували транзитом через територію СРСР, користувалися особистою недоторканістю та іншими імунітетами, які необхідні були для забезпечення їх проїзду (це положення відносилось також до членів їх сімей, які користувалися привілеями та імунітетами супроводжуваних указаних осіб, які слідували окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою державу) [35]. Крім того, привілеї та імунітети, що надавалися міжнародним міжурядовими організаціями на території СРСР, представництвам іноземних держав при цих організаціях, а також їх службовим особам, визначалися відповідними міжнародними угодами, в яких брав участь СРСР (у тих випадках коли міжнародним договором, в якому брав участь СРСР, були встановлені інші правила, ніж ті, які містилися у Положенні про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території Союзу РСР, застосовувалися правила міжнародного договору) [35]. У відповідності з встановленим у Радянському Союзі єдиним союзним громадянством (ст. 33 Конституції СРСР) кожен громадянин Української РСР являвся громадянином СРСР (ст. 31 Конституції УРСР) [36; 37]. Згідно зі ст. 3 Закону СРСР про громадянство СРСР від 1 грудня 1978 р., зазначалося, що громадянами СРСР були особи, які знаходилися у громадянстві СРСР на день вступу в силу вказаного Закону, а також особи, які набули радянське громадянство у відповідності з цим законом [38]. Громадянство СРСР згідно ст. 10 цього Закону набувалося: за народженням; внаслідок прийому до громадянства СРСР; за підставами передбаченими міжнародними договорами СРСР з іншими договорами; за іншими підставами, що були встановлені цим Законом [38].

Особами без громадянства, у відповідності зі ст. 9 Закону про громадянство СРСР, вважалися особи, які проживали на території СРСР, не були радянськими громадянами і не мали доказів своєї належності до громадянства іноземної держави [38]. Важливо акцентувати увагу на тому, що громадяни СРСР і особи без громадянства, які знаходилися у Радянському Союзі підлягали кримінальній відповідальності за вчинені ними злочини за кордоном по радянським законам, незалежно від того, чи були вони засуджені і чи відбули покарання за законами про кримінальну відповідальність тієї держави, де було ними вчинено злочин (при цьому радянський суд міг пом'якшити покарання або повністю звільнити їх від його відбування мотивуючи, що особа вже відбула його за кордоном) [11]. Відповідальність за злочини, вчинені громадянами СРСР і особами без громадянства за кордоном, наступала за ті діяння, які були злочинами за радянським законодавством про кримінальну відповідальність (такі особи несли відповідальність за КК УРСР у випадку притягнення до кримінальної відповідальності або були піддані суду на території УРСР) [39].

Члени екіпажів морських, річних і повітряних суден за злочини, вчинені за кордоном, підлягали відповідальності за КК УРСР, якщо судно було приписано до порту, що знаходився на території Української РСР.

У зв'язку з підписанням Радянським Союзом Конвенції «Про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є» (19 травня 1978 р.), радянські громадяни, засуджені за вчинені ними злочини до позбавлення волі в іншій державі – учасниці цієї Конвенції і, які були передані для виконання вироків іноземних судів у СРСР, відбували покарання на підставі положень цієї Конвенції [40] і у відповідності з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 серпня 1979 р. «Про порядок виконання зобов'язань, що випливають для СРСР із Конвенції про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є» [41]. На підставі ст. 11 Конвенції у відповідності зі ст. 12 названого Указу по відношенню до засудженого, якого було передано для відбування покарання у Радянському Союзі, наступали також правові наслідки засудження, які у відношенні осіб, засуджених у СРСР за вчинення такого ж діяння [32].

Стосовно відповідальності іноземних громадян за злочини, що були вчинені ними за межами СРСР, наступала за радянськими законами про кримінальну відповідальність у тих межах, які були визначені міжнародними договорами, які ратифікувала Радянська держава [35]. Натомість видача злочинців відносилася до сфери міжнародних відносин, які регулювалися відповідними угодами між державами (умови такої видачі визначалися самим договором). Разом з тим, слід мати на увазі, що згідно з ст. 38 Конституції Союзу РСР «СРСР надає право притулку іноземцям, яких переслідують за захист інтересів трудящих і справу миру, за участь у революційному і національно-визвольному русі, за прогресивну суспільно-політичну, наукову або іншу творчу діяльність» [36].

Питання видачі злочинців в УРСР вирішувалися на підставі двосторонніх угод про надання правової допомоги, укладених між соціалістичними дер-

жавами, а також багатосторонніми Конвенціями по боротьбі з окремими видами злочинів. У ст. 7 Закону про громадянство СРСР було передбачено, що громадянин СРСР не міг бути виданий іноземній державі, проте, якщо міжнародним договором, в якому бере участь СРСР, вказувалося в ст. 29 цього Закону, встановлювалися інші правила, ніж ті, які містилися в цьому Законі, то застосовувалися правила міжнародного договору [38].

На сучасному етапі розвитку законодавства проблема становлення законодавства про дію закону про кримінальну відповідальність у просторі має наступний вигляд:

1) «Стаття 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України

1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

4. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.»;

2) «Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.»;

3) «Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368,

368-3, 368-4, 369 і 369-2 цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.»;

4) «Стаття 9. Правові наслідки засудження особи за межами України

1. Вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України.

2. Відповідно до частини першої цієї статті рецидив злочинів, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового злочину, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.»;

5) «Стаття 10. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами

1. Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

2. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду.

3. Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином.

4. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з цим Кодексом визнається злочином або було б злочином у разі його вчинення на території України.» [42].

Деякою мірою проблема дії закону про кримінальну відповідальність у просторі знайшла своє вирішення в законодавстві зарубіжних держав [43; 44; 45; 46; 47].

Висновки. На підставі викладеного вище ми дійшли до наступного:

1) сьомий період розвитку суспільства і державності на теренах України охоплює початок ХХ ст. – по 1991 рік (для кримінально-правової охорони суспільних відносин – це п'ятий період і має назву «Україна в радянський період»);

2) принципи дії закону про кримінальну відповідальність у просторі змінювалися з розвитком держави Україна та її кримінального законодавства та мали у певний час регресивний поступ;

3) радянська влада змушена була визнати міжнародні договори у зазначеній сфері і приводити положення дії закону про кримінальну відповідальність у просторі до певних цивілізованих вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [Монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.
2. Декрет СНК РСФСР от 24.11.1917 «О суде» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lawmix.ru/sssrf/19149>
3. Декрет ВЦИК от 07.03.1918 № 2 «О суде» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lawmix.ru/sssrf/18934>
4. О суде: Декрет № 3 СНК РСФСР от 20 июня 1918 г. // Собрание узаконений РСФСР. – 1919. – № 66. – Ст. 589.
5. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 // Собрание узаконений РСФСР. – 1918. – № 52. – Ст. 74.
6. Кримінальний Кодекс УРСР 1922 р. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>
7. *Шведов Г.В.* Первый советский уголовный кодекс / Г.В. Шведов. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1970. – 208 с.
8. «Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик» (утв. Постановлением ЦИК СССР от 31.10.1924) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=16671>
9. Кримінальний Кодекс УСРР: Постанова ВУЦВК від 8 червня 1927 р., оголошено 19 червня 1927 р. в «Вістях ВУЦВК» № 137 // Зб. Уз. УСРР. – 1927. – № 26-27. – Арт. 131.
10. *Дурманов Н.Д.* Советский уголовный закон / Н.Д. Дурманов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1967. – 320с.
11. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 года / Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.
12. Положение об охране государственных границ СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 34. Ст. 324
13. Положение об охране государственных границ Союза ССР от 25 июня 1927 г. // Сборник законов СССР. – 1927. – № 62. – Ст. 625.
14. Воздушный кодекс СССР 1961 г.: Указ Президента Верховного Совета ССР от 26.12.1961 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 52. Ст. 538
15. Кодекс торгового мореплавания. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 14.06.1929 г. // Сборник законов СССР. – 1929. – № 41. – Ст. 366.
16. Корабельный устав Военно-Морского Флота СССР: Приказ Главнокомандующего Военно-Морским флотом № 175 от 1. 08.1958 г. // М. : Военное изд-во Министерства обороны Союза ССР, 1959. – 377 с.
17. *Левин Д.Б.* Об уголовной ответственности военнопленных / Д.Б. Левин // Вопросы уголовного права, Сб. 1. – М. : Юриздат, 1945. – С. 85 – 91.
18. *Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И.* Конституция СССР 1924 г. / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков./ Очерк истории Советской Конституции. – М., Политиздат, 1987 – 367 с.
19. *Шаргородский М.Д.* Уголовный закон / М.Д. Шаргородский. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 311 с.
20. О применении военными трибуналами УК и УПК союзных республик при совершении лицами плавающего состава союзного флота преступлений во время нахождения на море: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от

29 апреля 1926 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР. – 1924-1944 годов – 227 с.

21. Постановление Пленума Верховного Суда СССР 30 апреля 1926 г. «О подсудности дел о растратах» // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР. – 1924-1944 годов – 227 с.

22. Левин Д.Б. О неприкосновенности дипломатических представителей иностранных государств / Д.Б. Левин. – М. : Юриздат, 1946. – С. 238.

23. Советское уголовное право. Часть общая: [учебное пособие] – Л. : Изд-во МГУ, 1960. – 467 с.

24. Судебный процесс по уголовному делу американского летчика-шпиона Френсиса Гарри Пауэрс 17-19 августа 1960 г. / Государственное издательство политической литературы. Москва, 1960.

25. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924-1963 годов – с. 189.

26. Установление правил деятельности иностранного дипломатического представительства в советской России: Декрет СНК РСФСР от 30.06.1921 г. // СУ РСФСР, 1921 р. № 52. – Ст. 303.

27. Бельковец Л.П. Установление правил деятельности иностранного представительства в советской России (1917-1928 годах) // История государства и права. – 2011. – № 4. – С. 12-13.

28. Положение о дипломатических и консульских представительствах иностранных государств на территории Союза Советских Социалистических Республик: утв. Постановлением ЦИК и СНК СССР от 14 января 1927 г. // СЗ СССР. – 1927. – № 5. – Ст. 48.

29. О государственной границе СССР: Закон Украины от 24.12.1938 г. №14 // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1982. – № 48. – Ст. 891.

30. О континентальном шельфе Союза ССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 6 февраля 1968 г., утвержден Законом СССР от 26 июня 1968 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1968. – № 27. – Ст. 232.

31. Про континентальний шельф: Конвенція (Женева, 29 квітня 1958 року) // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1964. – № 28.

32. Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф України»: Постанова Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1969 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1969. – № 34. – Ст. 308.

33. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 р. № 4 «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» в редакції від 26 квітня 1984 р.) // Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1972. – № 4.

34. О судебной практике по делам о контрабанде Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 3 февраля 1978 г. № 2 «О судебной практике по делам о контрабанде» (с изменениями от 5 сентября 1978 г., 6 декабря 1979 г.) // Сб. пост. Пленума Верховного Суда СССР (1924 – 1977 гг.) – М. : 1978. ч.2.

35. Положение о дипломатических и консульских представительствах: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 мая 1966 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1966. – № 22. – Ст. 387.

36. Конституція СССР 1977 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007>

37. Конституція УРСР 1937 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>

38. О гражданстве СССР: Закон СССР от 1 декабря 1978 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1978. – № 49. – Ст. 816.

39. Кримінальний Кодекс Української РСР 1960 р.: Закон Української Радянської соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 р. // К. : Радянське будівництво і право, 1935. 128 с.

40. О передачи лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого они являются: Конвенция от 19 мая 1978 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 33. – Ст. 539.

41. О порядке выполнения обязательств, вытекающих для СССР из Конвенции о передаче лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого они являются: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10 августа 1979 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 33. – Ст. 540.

42. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001р. №2341 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 6-10.

43. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366p.

44. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 313p.

45. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 298p.

46. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366p.

47. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002. – 226p.

Кавальова Т.І. Генеза дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді розвитку суспільства і законодавства на теренах України

У статті досліджується розвиток дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді поступу суспільства і законодавства на теренах України. Автор аналізує досліджені точки зору на цей інститут, визначає позитивні і негативні положення розвитку дії закону про кримінальну відповідальність у просторі на території України.

Ключові слова: дія закону про кримінальну відповідальність в просторі, генеза, радянський період, принципи.

Ковалева Т.И. Генезис действия уголовного закона в пространстве в седьмом периоде развития общества и законодательства на территории Украины

В статье исследуется развитие действия уголовного закона в пространстве в седьмом периоде развития общества и законодательства на территории Украины. Автор анализирует исследованные точки зрения на этот институт, определяет положительные и отрицательные положения развития действия уголовного закона в пространстве на территории Украины.

Ключевые слова: действие закона об уголовной ответственности в пространстве, генезис, советский период, принципы.

Kovalova T.I. The genesis of the law on criminal responsibility in the space in the seventh stage of the development of society and legislation on the territory of Ukraine

The article examines the development of the law on criminal responsibility in the space in the seventh stage of the development of society and legislation on the territory of Ukraine. The author analyzes the investigated points of view on this institute, determines positive and negative positions development of the law on criminal responsibility in the space on the territory of Ukraine.

Keywords: the law on criminal liability in the space, genesis, the Soviet period, principles.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2016.

УДК 343:349,6 (477)

Matviychuk V.

THEORETICAL-APPLIED PROBLEMS OF SYSTEM OF CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT UNDER THE CURRENT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

В.К. Матвійчук

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор ВНЗ «Національна академія управління»

ТЕОРЕТИЧНО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА ЧИННИМ КК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття процеси, що відбуваються в навколишньому природному середовищі, потребують нових підходів до його охорони і є передумовою для більш суворіших вимог до забезпечення належного середовища існування генофонду. У цьому сенсі не останнє місце належить кримінально-правовій охороні навколишнього природного середовища. Вирішення цієї та інших проблем передбачає проведення системи досліджень. На цій основі може бути удосконалення моделювання системи чинного кримінального законодавства у сфері охорони, раціонального використання, оздоровлення та відтворення навколишнього природного середовища в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою системи злочинів проти навколишнього природного середовища займалися такі вчені, як: С.Б. Гавриш, В. Я. Тацій, Є.М. Жевлаков, Ю.І Ляпунов, Ю. С. Шемшученко та ін. Проте вони зачепили цю проблему частково, деякі з авторів досліджували цю проблему на застарілих джерелах, з використанням обмежених підходів, не використовуючи існуючих екосистем.

Мета статті полягає в дослідженні теоретико-прикладних проблем системи злочинів проти навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Однією з важливих особливостей сучасного етапу розвитку людського суспільства є підвищення ролі України у вирішенні глобальних проблем людства, зокрема такої, як охорона навколишнього природного середовища кримінально-правовими засобами. Вирішення цієї та інших глобальних проблем передбачає проведення системних досліджень [258, с.47-65]. На цій основі може бути удосконалено моделювання системи чинного кримінального законодавства України у сфері охорони, раціонального використання, оздоровлення та відтворення навколишнього при-

родного середовища. Успішна систематизація складів злочинів проти навколишнього природного середовища має важливе значення як для теорії кримінального права, так і для законотворчої діяльності та правозастосовної практики. Належним чином упорядковане (систематизоване) законодавство є показником того, що форма певної національної правової системи адекватна одній з істотних властивостей права – системності.

У доктринах держав системний підхід з приводу досліджень і оцінки правової дійсності, зокрема й такої, що стосується кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, знаходить певне відображення. Але все ж таки ці дослідження переважно стосуються таких загальних понять, як: «правова система», «права», «системи права», «системи законодавства» [2, с.111; 3, с.1; 4, с.285; 5, с.199-204; 6, с.714-724; 7, с.572; 8, с.721; 9, с.1-2]. В меншому обсязі такі дослідження характерні для окремих інститутів права і зокрема такого, як кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища. Разом із тим, без глибокого та всебічного дослідження науковцями вище перелічених загальнотеоретичних проблем і понять неможливий був би системний підхід до вивчення чинного кримінального законодавства щодо охорони названої сфери. Предмет цього дослідження не передбачає полеміки щодо таких понять, як «правова система», «право», «система права», «законодавство», «система законодавства», що спостерігається у правовій і політичній літературі [10, с.150; 11, с.150; 12, с.3-6; 13, с.21-23; 14, с.107-110; 15, с.70-83; 16, с.140-144]. Слід зазначити, що найбільш вдалі визначення цих понять, в межах існуючих розробок, враховують засади системності.

Привертає увагу визначення правової системи, яке запропонував О.В. Зайчук: «Це єдина стійка, динамічна сукупність конститутивних явищ правового характеру (перш за все системи права, правосвідомості і правової діяльності), що відображає певний рівень узагальнення юридичної діяльності» [365, с.10]. Це визначення дає змогу з'ясувати складові (структуру) цього поняття. Відомо, що складові мають свою структуру, і вивчати структуру того чи іншого поняття доцільно з урахуванням етимології цього терміна. В. Даль визначає структуру як устрій, побудову, склад [17, с.343]. С. І. Ожегов зводить поняття структури до побудови і внутрішнього укладу [18, с.673]. Інші, як свідчить аналіз джерельної бази, розуміють під структурою взаєморозміщення і зв'язок складових частин чого-небудь. За незначних розходжень усі автори вкладають приблизно однаковий зміст у цю категорію. Стосовно даної праці може виникнути питання про доцільність використання категорії «структура» для характеристики «системи». Цей підхід не тільки доцільний, але й необхідний, оскільки питання щодо внутрішнього устрою предмета дослідження в цій роботі є надто важливим і актуальним.

Перед тим як розпочати дослідження системи злочинів проти навколишнього природного середовища, слід звернутися до етимології поняття «система», що використовується в назві цієї роботи. Так, у словнику російської мови цей термін означає: 1) певний порядок у розташуванні й зв'язку частин чого-небудь, у діях; 2) певна цілісність, що представляє собою єдність закономірно розміщених її частин, які знаходяться у взаємозв'язку [18, с.586].

Подібне тлумачення поняття «система» знаходимо і в інших джерелах, де система – це множина елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють певну цілісність, єдність [19, с.209]. Дещо інше визначення системи пропонується в Українській радянській енциклопедії – це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія, і найважливішими рисами якої є розчленованість і цілісність [20, с. 174]. Таким чином, система (від грецького – ціле, що складається з частин; об'єднання) – множина елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність, єдність. Тоді злочини проти навколишнього природного середовища можуть бути систематизовані на основі різних ознак (об'єктів, форм вини, способу, знарядь, засобів, місця або часу вчинення злочину тощо).

Проблема наукової систематизації злочинів проти навколишнього природного середовища останнім часом привертає до себе значну увагу криміналістів. Це пояснюється тим, що лише протягом останніх 20-ти років була розроблена наукова класифікація об'єктів злочинів [21, с.124-126; 22, с. 111-118; 23, с.75; 24, с.27; 25, с.202-204] як першооснова систематизації всіх злочинів і, відповідно, діянь проти навколишнього природного середовища. Тому і розробка питань системи цих злочинів почалася лише з прийняттям КК України 1960 р. та продовжується за чинного кримінального законодавства з відповідними змінами, які мають суттєво вплинути на це утворення. Питання системи злочинів проти навколишнього природного середовища неодноразово піднімалися й обговорювались у юридичній літературі. Так, Ю.І. Ляпунов, розглядаючи систему злочинних діянь у зазначеній сфері, вважає, що вона може мати такий вигляд: 1) земля (сюди входять такі види злочинів: самовільне захоплення землі, отруєння, забруднення і псування землі шкідливими відходами виробництва, злочинно недбале використання земель); 2) вода (забруднення водних джерел неочищеними і незнезараженими стічними водами, відходами і промислових, і комунальних підприємств); 3) атмосферне повітря (сюди відноситься такий склад злочину, як забруднення повітря шкідливими для здоров'я людей відходами виробництва); 4) іхтіофауна і водні тварини (в цю групу входять такі склади злочинів, як незаконне зайняття рибним, звіриним та іншими водними добувними промислами, незаконний промисел морських котиків і бобрів); 5) дикі тварини і птахи (ця група об'єднує такі злочини, як незаконне полювання, продаж, скупка цінних видів хутрових звірів); 6) корисні копалини в надрах землі (порушення правил розробки надр і здачі державі золота); 7) деревна рослинність (сюди належать умисне псування лісонасаджень, незаконна порубка лісу); 8) загальні види злочинів у сфері природи (сюди відносяться: умисне знищення і псування природних об'єктів, що взяті під особливу охорону держави, незаконна розробка природних багатств континентального шельфу); 9) міжнародні правові ресурси (це забруднення моря з суден та інших плавучих засобів) [26, с.39-43]. Це дійсно оригінальна система, але вона охоплювала кримінальне законодавство у вказаній сфері, яке діяло раніше у переважній більшості республік колишнього СРСР. Крім того, використання такого невизначеного критерію для побудови системи цих злочинів,

як інтерес [27, с.26-28; 28, с.26], не дало можливості створити струнку систему злочинів проти навколишнього природного середовища.

Більш чітку структуру (систему) злочинів проти навколишнього природного середовища запропонував Е.М. Жевлаков: 1) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони і раціонального використання землі: а) самовільне захоплення землі; б) отруєння, забруднення чи псування землі шкідливими відходами виробництва; в) злочинно-безгосподарське використання земель; 2) злочини, що посягають на суспільні відносини в галузі охорони і раціонального використання надр (порушення правил розробки надр і здачі державі золота); 3) злочини, що посягають на суспільні відносини в галузі охорони і раціонального використання дикої фауни: а) незаконне зайняття рибним, звіриним та іншими водними добувними промислами; б) незаконний промисел китів і морських бобрів; в) проведення лісоповалу або вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; г) незаконне полювання; д) продаж, скупка, обмін шкур цінних хутрових звірів; є) жорстоке поводження з тваринами; ж) експлуатація водозабірних споруд з порушенням правил охорони рибних запасів; 4) злочини, що посягають на суспільні відносини в галузі охорони і раціонального використання флори: а) незаконна порубка лісу; б) умисне пошкодження чи знищення лісових масивів шляхом підпалу; в) необережне знищення чи пошкодження лісових масивів у результаті необережного поводження з вогнем чи джерелами підвищеної небезпеки; г) порушення правил, встановлених для боротьби з хворобами та шкідниками рослин; 5) злочини, що здатні завдати шкоди декільком безпосереднім об'єктам у галузі охорони і використання природних ресурсів; також іншим, пов'язаним із ними відносинам, що не належать до цієї сфери: а) забруднення водойм і повітря; б) забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей і живих ресурсів моря; в) порушення законодавства про континентальний шельф СРСР; 6) інші злочини у сфері охорони природи: а) умисне, руйнування, пошкодження чи псування об'єктів природи, взятих під охорону держави; б) порушення законів про охорону природи; в) самовільне захоплення води; в) недотримання правил поводження з водою, яка відпущена для поливу, і її безгосподарне використання; д) умисне пошкодження іригаційних споруд [28, с.11-13]. Оцінюючи в цілому точку зору Е.М. Жевлакова, слід зазначити, що із фахівців у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища він робить найбільш послідовну і логічну структуру системи цих злочинів. Це стало можливим тому, що автор, пропонуючи систему досліджуваних злочинів, враховує безпосередньо об'єкт, що дає можливість визначити обсяг соціальних цінностей. Разом із тим ця система властива для законодавства колишнього СРСР, де структура злочинів проти навколишнього природного середовища будувалася на різних кримінальних законах колишніх союзних республік. Крім того, п'ятий і шостий пункти, запропонованої Е.М. Жевлаковим системи не конкретизовані. Дещо подібна структура системи злочинів стосовно зазначеної сфери запропонована В.О. Широковим. Він виділяє п'ять головних структурних елементів системи і злочини, що її утворюють: 1) діяння, що посягають на збереження і раціо-

нальне використання землі і її надр: самовільне захоплення землі, порушення правил розробки надр і здачі державі золота; 2) злочини у сфері охорони атмосферного повітря і вод: забруднення водойм і повітря, забруднення моря, умисне забруднення води в джерелах водопостачання, порушення правил водокористування; 3) діяння, що посягають на збереження і раціональне використання тваринного світу: незаконне зайняття рибним, звіриним та іншими водними добувними промислами; незаконний промисел котиків і бобрів; проведення лісосплаву чи вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; незаконне полювання; продаж, скупка, обмін шкурок хутрових звірів; 4) злочини у сфері збереження і раціонального використання рослинного світу: знищення чи істотно пошкодження лісових масивів у результаті необережного поводження з вогнем; порушення правил, встановлених для боротьби з хворобами і шкідниками рослин; умисна потрава посівів і пошкодження ползахисних чи інших насаджень; незаконна порубка лісу; 5) інші злочини в галузі охорони навколишнього середовища: порушення законодавства про континентальний шельф СРСР; умисне знищення, руйнування чи псування природних об'єктів; порушення законів про охорону природи [29, с.12-13].

Слід зазначити, що автор, використовуючи як критерій безпосередній об'єкт посягання, відійшов від використання такого групового елемента, як заподіяння шкоди декільком об'єктам. В такому підході є раціональне зерно, оскільки такий критерій був би можливим і для деяких інших груп. Недоліки ж запропонованої системи злочинів полягають у використанні аналізу законодавства більшості республік колишнього Союзу, в неточності трактування безпосередніх об'єктів і застарілості складових системи.

Цікавою є точка зору П.Ф. Повеліциної щодо системи злочинів проти навколишнього природного середовища. Система має такий вигляд: 1) кримінально-правова охорона землі (порушення законів про націоналізацію землі; злочинно безгосподарне використання земель, забруднення землі); 2) кримінально-правова охорона надр; 3) кримінально-правова охорона континентального шельфу СРСР; 4) кримінально-правова охорона водних ресурсів (забруднення водойм, забруднення моря, самовільне захоплення землі і пошкодження іригаційних споруд); 5) кримінально-правова охорона лісів та іншої природної рослинності (незаконна порубка лісу, знищення або пошкодження лісу внаслідок підпалу чи необережного пошкодження з вогнем, пошкодження ползахисних та інших насаджень, порушення правил, встановлених для боротьби з хворобами і шкідниками рослин); 6) кримінально-правова охорона тваринного світу (незаконне полювання, продаж, скупка, обмін шкір хутрових звірів, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, здійснення лісосплаву і вибухових робіт із порушенням охорони рибних запасів); 7) кримінально-правова охорона атмосферного повітря; 8) кримінально-правова охорона природних об'єктів, які взяті під охорону держави [30, с.15-20]. Запропонована система цікава насамперед тому, що вона дещо відрізняється від традиційних схем попередніх авторів, які оперують переважно тією традиційною структурою і термінологією, що характерна для фахівців, які працюють із проблемами, пов'язаними із загальною охороною навколиш-

нього природного середовища. Очевидно, що автор для побудови системи використовує лише певні природні об'єкти, чого не досить для створення системи.

Надто оригінальне бачення системи злочинів проти навколишнього природного середовища має В.Я. Тацій. Згідно з КК 1960 р., вона мала такий вигляд: 1) відповідальність за умисне знищення чи пошкодження лісних масивів; 2) незаконна порубка лісу; 3) незаконне полювання; 4) незаконне зайняття рибним, звіриним чи іншим добувним промислом; 5) здійснення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; 6) порушення законодавства про континентальний шельф СРСР; 7) самовільне захоплення землі; 8) умисне руйнування чи знищення природних об'єктів, взятих під охорону держави; 9) забруднення атмосферного повітря і водойм; 10) забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей і для живих ресурсів моря [31, с.70-71].

Важливо, що зазначена вище система побудована на кримінальному законодавстві України. Цікаво, що в основі створення зазначеної системи лежить однорідність, як і органічна єдність цих відносин, що обумовлені єдністю їх предмета – існуючої сукупності різних природних об'єктів (земля, повітря, вода, тваринний і рослинний світ тощо), які утворюють загальнопланетарну, саморегульовану систему – біосферу [32, с.68]. Такий підхід імпонує. Хоча, звичайно, злочини і критерії, покладені в основу функціонування всіх ланок цієї системи, не можуть вважатися бездоганними. У праці щодо зазначеної проблеми В.Я. Тацій запропонував більш струнку систему злочинів проти навколишнього природного середовища, яка має такий вигляд: 1. Посягання на суспільні відносини в галузі охорони землі, морського дна і їх корисних копалин – самовільне захоплення землі (ст.199 КК), порушення законодавств про континентальний шельф СРСР (ст.163¹ КК). 2. Посягання на відносини у сфері охорони води й атмосферного повітря – забруднення водойм і атмосферного повітря (ст.228 КК), забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи іншими відходами і матеріалами (ст.228¹ КК). 3. Посягання на відносини у сфері охорони тваринного і рослинного світу – незаконне полювання (ст. 161 КК), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст.162 КК), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст.163 КК), умисне знищення чи пошкодження лісових масивів (ч.2, 3 ст.89 КК), незаконна порубка лісу (ст.160 КК) [32, с.288]. Але таку систему не можна вважати бездоганною, оскільки вона охоплює різні природні об'єкти в конкретних структурних складових.

Цікаву структуру системи злочинів у сфері охорони навколишнього природного середовища запропонував В.Л. Мунтян. Він вважає, що в КК України злочинні посягання в зазначеній сфері мають такий вигляд: а) посягання на суспільні відносини в галузі охорони землі (ст.199); б) посягання на суспільні відносини в галузі охорони лісу та інших об'єктів рослинного світу (ст. 89 ч. 2 і 3, ст. 90, 158, 159, 160, 220); в) посягання на суспільні відносини в галузі охорони вод (статті 228, 228¹); г) посягання на суспільні відносини в

галузі охорони тваринного світу (статті 161, 162, 163); д) інші посягання на суспільні відносини в галузі охорони природи (статті 163¹, 207) [33, с.218]. В основі побудови цієї системи, на думку автора, лежить єдність об'єктів кримінально-правової охорони, що, з чим можна погодитися. Разом із тим цей критерій є лише цементуючим і не дає можливості для побудови окремих елементів цього інституту. Крім цього, названа система була запропонована в 1978 р., і втратила свою актуальність.

Особливий інтерес представляє система складів злочинів проти навколишнього природного середовища, запропонована Г.І. Азаровим і В.І. Волковим [34, с. 78], які вважають, що злочини у сфері екології поділяються на такі види: а) посягання на суспільні відносини у сфері охорони лісу і деяких об'єктів рослинного світу (статті 98, 99, 168, 169 КК Росії); б) посягання на суспільні відносини у сфері охорони вод (статті 223, 223¹ КК Росії); в) посягання на суспільні відносини у сфері охорони тваринного світу (статті 163, 164, 165, 166, 166¹ КК Росії); г) посягання на суспільні відносини у сфері охорони природи (статті 161, 230 КК). Варто зауважити, що автори не мають чітких критеріїв створення системи.

Незвичайна, на мій погляд, система злочинів проти навколишнього природного середовища запропонована Н.О. Лопашенко. З урахуванням безпосереднього об'єкта всі екологічні злочини, передбачені сучасним кримінальним законодавством Росії, вона поділяє (класифікує) на дві великі групи: 1) посягання на суспільні відносини з реалізації й охорони права кожного на сприятливе навколишнє середовище (статті 246 – 248 КК); 2) посягання на суспільні відносини з охорони стабільності навколишнього середовища і його природно-ресурсного потенціалу (статті 249 – 262 КК). Згідно з Н. О. Лопашенко, остання група аналізованих складів злочинів, залежно від виду предмета злочину – природно-ресурсного потенціалу, що охороняється, поділяється на такі види: а) посягання на тваринний світ (ч.1 ст.249, ст.256 – 258 КК); б) посягання на рослинний світ (ч.2 ст.249, статті 260, 261 КК); в) посягання на води (ст. ст. 250, 252); г) посягання на атмосферу (ст.251 КК); д) посягання на території та акваторії, природні об'єкти, які особливо охороняються (статті 253, 259, 262 КК); е) посягання на землю (ст.254 КК); ж) посягання на надра (ст.255 КК) [35, с.38-39]. Зазначена система досліджуваних злочинів не повністю охоплює суспільні відносини, що охороняються КК РФ, а також не стосується відносин стосовно охорони всіх природних об'єктів, які охороняються КК РФ.

У праві є й інші класифікації складів злочинів проти навколишнього природного середовища. Так, О.Л. Дубовик виділяє: 1) злочини, що проявляються в порушенні правил екологічно-значимої діяльності; 2) злочини, що посягають на окремі елементи навколишнього природного середовища; 3) діяння, що посягають на об'єкти флори і фауни як складову частину навколишнього середовища, умови біологічного різноманіття і збереження біосфери Землі [344, с.104-177]. Ця система також не охоплює об'єкти природи, що охороняються кримінальним законодавством.

В.В. Сверчков поділяє всі злочини проти навколишнього природного середовища, на: 1) злочини, що характеризуються порушенням правил загаль-

ної екологічної безпеки (статті 246 – 248 КК); 2) злочини щодо базових об'єктів природного середовища – вод, атмосфери, ґрунту, надр, континентального шельфу (статті 250 – 255 КК); 3) злочини щодо рибних запасів, рослинного та іншого органічного світу (статті 249, 257, 259 – 262 КК) [36, с.10]. Слід зазначити, що в цій класифікації відсутні критерії такої системи. Крім того, термінологія, що в ній використовується, потребує окремого дослідження, тому що вона не може бути застосована без глибокого її вивчення.

Проведений аналіз усіх варіантів структури системи злочинів проти навколишнього природного середовища засвідчив, що відсутній такий вагомий критерій системи, як природний ресурс (природний об'єкт). Не зважаючи на те, що в такому підході є раціональне зерно, зупинимось на ньому нижче. Успіхи українських вчених і дослідників із близького зарубіжжя у створенні системи чинного законодавства (злочинів) проти навколишнього природного середовища не є незаперечні. Зусилля щодо створення чи фіксації системи зазначених злочинів потребують більш глибокої роботи і подальшого дослідження. Існуючі ж у науці системи злочинів проти навколишнього природного середовища надто суперечливі, мають певні недоліки і не можуть бути взяті за основу. Наукове уявлення про систему досліджуваних злочинів сприятиме всебічному вивченню їх природи і соціально-правового змісту, теоретичному осмисленню, свідчитиме про актуальність проблеми, що стосується цієї групи злочинів, полегшить висвітлення матеріалу у системі навчальних курсів.

З цього приводу нам імпонує думка І.М. Даньшина, який зазначає, що при вивченні системи певної галузі права не можна обмежуватися лише цією галуззю. Необхідно враховувати єдину концепцію системи права, яка історично створювалася як результат розвитку суспільних відносин [37, с.174] і визначає внутрішню структурну якість чинного в цьому суспільстві права [37, с.174].

Необхідно погодитися з тим, що завдання правової науки і законодавця в цій сфері полягає в усвідомленні суспільної структури, процесу утворення системи права, у виявленні галузей та інститутів права, у пошуці об'єктивно існуючих зв'язків між ними і в проведенні на цій підставі класифікації галузей, інститутів права і кодифікації нормативних актів [37, с.174]. В цьому розумінні, тобто в об'єктивно існуючій системі права в цілому, норми про відповідальність за злочини проти навколишнього природного середовища слід розглядати як один з інститутів кримінального права України, під яким розуміють різновид диференціації матеріалу в межах цієї галузі права. Межею відрахунку дії кримінально-правових норм інституту, що досліджується, або можливістю його вдосконалення слід вважати ту висхідну, де стають недостатніми заходи адміністративного стягнення, громадського впливу або регулювання нормами групи природоохоронних законів і підзаконних актів. Проте важливо зазначити, що не тільки відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища вимагають кримінально-правового регулювання. Це зумовлено наявністю особливого виду відносин, які виникають внаслідок злочинних посягань на них. Ці та інші відносини не є прогресивними, вони лежать в іншій площині і шкідливі для людського суспільства, а тому мають характер заборон

[38, с.46]. Реалізуються певні норми, що охороняють досліджувану сферу, дво-яко: без виникнення конкретних правових відносин шляхом утримання грома-дян від вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища; через правовідносини у випадку встановлення факту вчинення такого злочи-ну. В останньому випадку кримінально-правові відносини складаються з при-воду кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочини щодо відносин з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природ-них об'єктів. На це спрямовані обов'язки суб'єктів цих правових відносин. У межах цих відносин існує і реалізується кримінальна відповідальність.

Слід зазначити, що інститут кримінальної відповідальності за злочини проти навколишнього природного середовища не був повністю розкритий у системі права. Ця робота не завершена і до цього часу, не проводиться вона і в межах чинного, оновленого кримінального законодавства. До цього часу була відсутня сучасна модель кримінально-правової охорони навколишнього при-родного середовища, яка базувалася б на концепції створення інтегральної екологічної політики та вимогах, пов'язаних із потенційними заходами проти-дії злочинним посяганням та їх наслідкам. Наука кримінального права України не повністю використала об'єктивні передумови, а іноді їх не мала, тому й не змогла одразу зрозуміти всіх закономірностей розвитку взаємозв'язків суспільства і природи та визначити місце всіх норм, що охороняють відносини у сфері навколишнього природного середовища, в правовій системі. В процесі розвитку та зміцнення відносин у сфері охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення природних об'єктів змінювалися кількість, зміст кримінально-правових норм, їх системи. Це відбувалося внаслідок значних соціально-політичних змін як у житті держави в цілому, так і всередині кожно-го великого періоду розвитку нашого суспільства в міру удосконалення струк-тури суспільних відносин. В наш час, коли Україна була проголошена неза-лежною державою, більше уваги почали надавати всебічній охороні навколиш-нього природного середовища. Все це не могло не позначитись на змісті та структурі інституту відповідальності за злочини у сфері охорони навколиш-нього природного середовища, норми якого автором проаналізовані з більшою повнотою. Цей інститут має знайти більш досконалий прояв у системі права. Але це не означає, що цей інститут не буде розвиватись у подальшому. Звичайно, буде змінюватись зміст окремих кримінально-правових норм дослі-джуваного інституту, можуть з'явитись нові норми, а деякі будуть зникати у зв'язку з появою нових правових форм і методів кримінально-правової охоро-ни відносин у зазначеній сфері.

На відміну від системи права, обумовленої характером суспільних від-носин, що підлягають регулюванню, система законодавства – це результат складної раціональної діяльності законодавчих органів, що здійснюється згід-но з вимогами практики [39, с.236-238; 40, с.319; 41, с.13-16]. Система законо-давства повинна проявлятися в побудові систематизованих галузевих актів, тобто у зовнішньому об'єднанні нормативних актів в єдину узгоджену систему, яка полегшить розуміння змісту закону, завдання, що ставляться законодав-цем. Їй властива певна самостійність, яка проявляється в тому, що система

законодавства не адекватна системі права. Звичайно, існує і протилежна думка, що між системою права та системою законодавства не може бути різниці [42, с.80-81; 43, с.34]. Ця точка зору заперечується тим, що принципи утворення системи законодавства відрізняються від принципів формування системи права.

Система законодавства має суб'єктивний характер, оскільки при її побудові провідну роль відіграє воля законодавця. Проте законодавець, приймаючи правові акти, враховує практичну мету і завдання, що постають перед державою. Важливо, що ця мета і завдання безпосередньо виражають потреби суспільної діяльності людей. Тут ми маємо справу з єдністю об'єктивного і суб'єктивного в суспільних відносинах. Основою для побудови системи законодавства України є система права як система самого змісту. Система законодавства відноситься до форми права, до системи джерел. Система права первинна щодо системи законодавства. Між системою права і системою законодавства існує взаємозв'язок. У загально-філософському розумінні – це зв'язок змісту і форми. Отже, автор погоджується з І.М. Даншиним, що в основі системи кримінального законодавства лежить об'єктивна система права, хоча, на жаль, вона не знаходить достатнього висвітлення в навчально-правовій літературі [44, с.183; 45, с.13-18; 46, с.29-35].

У системі кримінального законодавства злочини проти навколишнього природного середовища до 5 квітня 2001 р. не були виділені в окремий розділ. Чинне законодавство, віддзеркалюючи глибокі соціально-політичні зміни, що відбулися в нашій державі, дещо доповнило систему кримінального законодавства нормами, які охороняють навколишнє природне середовище. Натомість у попередньому КК України злочини, що стосувалися цієї сфери, були розпорошені по різних главах цього нормативного акту (Гл. 2, 6, 10). Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що в системі кримінального законодавства України злочини проти навколишнього природного середовища не були виділені в окрему главу (групу злочинів). Ця місія поки що була покладена на науку кримінального права. Це завдання вчені вирішували по-різному, що пояснюється використанням різних класифікаційних критеріїв та кримінального законодавства 60-х років ХХ століття.

Чинний КК України містить Розділ VIII, який називається «Злочини проти довкілля», у якому представлені злочини, що стосуються досліджуваної сфери і передбачені 21 статтею. Зокрема, ст.236. Порушення правил екологічної безпеки; ст.237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст.238. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення; ст.239. Забруднення або псування земель; ст.239¹. Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; ст.239². Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах; ст.240. Порушення правил охорони надр; ст.241. Забруднення атмосферного повітря; ст.242. Порушення правил охорони вод; ст.243. Забруднення моря; ст.244. Порушення законодавства про континентальний шельф України; ст.245. Знищення або пошкодження лісових масивів; ст.246. Незаконна порубка лісу; ст.247. Порушення законодавства про захист

рослин; ст.248. Незаконне полювання; ст.249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; ст.250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст.251. Порушення ветеринарних правил; ст.252. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природо-заповідного фонду; ст.253. Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; ст.254. Безгосподарське використання земель.

Спробу пояснити систему складів злочинів проти навколишнього природного середовища на підставі чинного КК України зробили професори С.Б. Гавриш і М.Й. Коржанський, зауваживши, що до цього часу не існувало задовільної системи «екологічних» злочинів. Але й вони не запропонували такої системи. Система складів злочинів у чинному КК переважно має суб'єктивний характер, оскільки законодавець і дослідники, формулюючи її, враховують лише практичну мету і завдання, які стоять перед державою на цей час та вирішують потреби суспільної діяльності людей і не повністю враховують завдання охорони навколишнього природного середовища на перспективу.

Слід зазначити, що повинно бути три критерії, які були б покладені в основу названого інституту: 1) родовий об'єкт злочину; 2) безпосередній об'єкт злочину; 3) відповідний природний об'єкт. Така низка критеріїв відповідає тому положенню, що необхідна ознака будь-якого правового інституту – системність, тобто компонування юридичних норм, їх об'єднання і розміщення всередині інституту має робитися таким чином, щоб юридичні приписи нормативного акту були вірно виражені та розподілені за статтями і розділами [47, с.45-47]. Дотримання такої вимоги сприятиме внутрішній єдності і взаємозв'язку правових норм.

Певна система правового інституту завжди обумовлена суспільними відносинами, що охороняються нормами даного інституту. Вищезазначені критерії є системоутворюючими. Враховуючи вищесказане і точки зору, що стосуються системи цих злочинів та наші зауваження щодо них, вважаємо за можливе, по-перше, поділити злочини проти навколишнього природного середовища, відомі чинному КК України, на 10 груп: 1) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення землі (ст.239. Забруднення або псування земель; ст.239¹. Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; ст.239². Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах; ст.254. Безгосподарське використання земель); 2) злочини, що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення надр (ст.240. Порушення правил охорони надр); 3) злочини, що посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови для охорони відносин щодо захисту суверенних прав України над континентальним шельфом України з метою розробки і розвідки його природних багатств, а також проведення досліджень, розвідки, розробки природних багатств та інших робіт на континентальному шельфі (ст.244 КК України); 4) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення

рослинного світу (ст.245 КК. Знищення або пошкодження лісових масивів; ст.246. Незаконна порубка лісу; ст.247. Порушення законодавства про захист рослин); 5) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів (ст.242 КК. Порушення правил охорони вод; ст.243. Забруднення моря); 6) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст.241 КК. Забруднення атмосферного повітря); 7) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення тваринного світу (ст.248. Незаконне полювання; ст.249. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; ст.250. Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; ст. 251. Порушення ветеринарних правил); 8) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони від умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст.252 КК. Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду); 9) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони екологічної безпеки (ст.236. Порушення правил екологічної безпеки; ст.253. Проектування чи експлуатація споруд без системи захисту довкілля); 10) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови для протидії приховуванню або перекрученню відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, невжиттю заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст.237. Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст.238. Приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення).

Запропонована мною систематизація злочинів проти навколишнього природного середовища ґрунтується на викладених точках зору, певним чином уточнює їх на основі чітко визначених вище критеріїв, а також чинного КК України в означеній сфері.

Висновки. На підставі дослідження ми прийшли до наступних суджень, що критеріями, покладеними в основу побудову системи досліджуваних складів злочинів є: 1) родовий об'єкт злочину; 2) безпосередній об'єкт злочину; 3) відповідний природний об'єкт. Система злочинів складається з десяти груп діянь, які вище нами сформульовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
2. *Hans Kelsen.* General Theory of Law and State / Hans Kelsen. – Cambridge, 1946. – P. 111.
3. *Jozeph Raz.* Concept of a Legal System / Raz Jozeph. – Oxford, 1970. – 70 p.
4. *MacCormacr.* Law and Legal System / MacCormacr // The Modern Law Review. – 1979. – Vol. 42. – № 3. – P. 285.

5. *Фролов Е.А.* Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов. // Учен. труды Свердловск. юрид. ин-та, 1969. – Вып. 10. – С. 104–225.
6. The Entseklopedia Britanica. – Vol. 10. – P. 714–724.
7. Websters Collegiate Dictionary. – Springfield, 1945. – 572 P.
8. Ballentiones Law Dictionary. – NewYork, 1969. – 721 P.
9. Encyclopedia of the American Judicial System. – New York, 1987. – Vol. 1– 2.
10. Правовая система социализма: В 2 кн / Редкол.: В.Н. Кудрявцев и др. – Кн. 2: Функционирование и развитие / Автор. кол.: В.П. Казимчук и др.; отв. ред. А.М. Васильев. – М. : Политиздат, 1987. – 357 с.
11. *Рене, Давид.* Основные правовые системы современности / Д. Рене. – М. : Международные отношения, 1988. – 400 с.
12. *Шемшученко Ю.С.* Теоретичні засади розвитку правової системи України / Ю.С. Шемшученко // Правова система України: Теорія і практика: Тези доп. і наук. повідомлень наук.-практ. конф., 7 – 8 жовтня 1993 р. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко; Укл. М.І. Малишко, В.М. Стретович. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 3–9.
13. *Бурчак Ф.Г.* Кодифікація законодавства і становлення правової системи України / Ф.Г. Бурчак // Правова система України: Теорія і практика. – К., 1993. – С. 21–23.
14. *Джиффорд, Д.Дж., Джиффорд К.К.* Правовая система Австрии; под общ. ред. Ф. М. Решетникова / Д. Дж. Джиффорд, К. К. Джиффорд. – М. : Юрид. лит., 1988. – 344 с.
15. *Зайчук О.В.* Правовая система США (историко-теоретический анализ) / О.В. Зайчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 136 с.
16. *Сюкияйнен Л.Р.* Мусульманское право: вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкияйнен. – М. : Наука, 1986. – 215 с.
17. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.
18. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.
19. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
20. Українська радянська енциклопедія. / Голов. ред.: М. Л. Бажан. – 2-е вид. – К. : УРЕ, 1982. Т. 10.: Салют-Стоговізі. – 1983. – 544 с.
21. *Пионтковский А.А.* Объект преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского Уголовного права: Часть общая. В 6 т. / Редкол.: А.А. Пионтковский и др. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – С. 124–126.
22. Учебник уголовного права. Общая часть / С.В. Бородин, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.; отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.В. Наумов. – М. : Изд-во Спартак, 1996. – 412 с.
23. *Полячек, Франтичек.* Состав преступления по чехословацкому уголовно-му праву / Под ред. и предисл. А.А. Пионтковского. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 318 с.
24. Советское уголовное право. Общая часть: [учеб. пособие]. – М. : Юрид. изд-во 17 ф-ка нац. книги, 1938. – 184 с.
25. *Фролов Е.А.* Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов. // Учен. труды Свердловск. юрид. ин-та, 1969. – Вып. 10. – С. 104–225.
26. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел / Ю.И. Ляпунов. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 151 с.

27. *Мстиславский П.С.* Народное потребление при социализме / П.С. Мстиславский. – М. : Госпланиздат, 1961. – 311 с.
28. *Жевлаков Э.Н.* Преступления против природных богатств СССР: Учебное пособие / Э. Н. Жевлаков. – М. : ВЮЗИ, 1983. – 87 с.
29. *Широков В.А.* Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В. Широков. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.
30. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.
31. Ответственность за хозяйственные преступления: объект и система / В.Я. Тацкий. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1984. – 231 с.
32. *Тацкий В.Я.* Преступления против природных богатств СССР / В.Я. Тацкий // Уголовное право УССР. Особенная часть: [учебник] / Под ред. М.И.Бажанова и др. – К. : Вища школа, Головное изд-во, 1989. – С. 285–305.
33. *Мунтян В.Л.* Уголовная ответственность за нарушение правовых норм об охране окружающей среды / В.В. Мунтян // Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 214–269.
34. *Азаров Г.И., Волков В.И.* Природоохранительная деятельность органов внутренних дел / Г.И. Азаров, В.И. Волков. – М. : Академия МВД СССР, 1990. – 86 с.
35. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Прес», 2002. – 802 с.
36. *Сверчков В.В.* Ответственность за экологические преступления по российскому уголовному законодательству / В.В. Сверчков. – Н. Новгород, 1998. – 240 с.
37. *Даньшин І.М.* Шляхи розвитку та вдосконалення законодавства про боротьбу з злочинністю / І.М. Даньшин // Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, травень 1986 р.). – К. : Наукова думка, 1996. – С. 358–359.
38. *Цунэо, Инако.* Современное право Японии / Инако Цунэо [пер. с японского В.В. Батуренко] / Сост., ред. и авт. вст. ст. В. Н. Еремина. – М. : Прогресс, 1981. – 272 с.
39. Теоретические вопросы систематизации советского законодательства / Под ред. С.Н. Братуся, И.С. Самощенко. – М. : Госюриздат, 1962. – 575 с.
40. Теория государства и права: [учебник для юрид. инст. и фак.] / Под ред. А.И. Денисова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967– 415 с.
41. *Васильев Ю.С., Евтеев М.Т.* Кодификация законодательства / Ю.С. Васильев, М.Т. Евтеев // Советское государство и право. – 1971. – № 9. – С. 13–16.
42. *Генкин Д.М.* К вопросу о системе советского социалистического права / Д.М. Генкин // Советское государство и право. – 1956. – № 9. – С. 80–91.
43. Развитие кодификации советского законодательства / С.Н. Братусь, К.П. Горшенин, П.Ф. Елисейкин. – М. : Юрид. лит., 1968. – 247 с.
44. *Даньшин И.Н.* Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И.Н. Даньшин – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с.
45. Советское уголовное право. Особенная часть: [учеб.-практ. пособие] (под ред. В.А. Владимировой). – М. : Упр. кадров и учебн. зав. МООП РСФСР, 1964. – 60 с.
46. *Алексеев С.С.* Общетеоретические принципы исследования структуры права / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1971. – № 3. – С. 45–47.

47. Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Тацій. – Харьков : Изд-во при Харьковском госуниверситете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 232 с.

Матвійчук В.К. Теоретично-прикладні проблеми системи злочинів проти навколишнього природного середовища за чинним КК України

У статті проводиться дослідження поглядів на систему злочинів проти навколишнього природного середовища. Автор запропонував критерії для створення системи злочинів проти навколишнього природного середовища.

Ключові слова: система, злочини, навколишнє, природне, середовище, критерії, дискусія.

Матвейчук В.К. Теоретико-прикладные проблемы системы преступлений против окружающей среды по действующему УК Украины

В статье проводится исследование взглядов на систему преступлений против окружающей среды. Автор предложил критерии для создания системы преступлений против окружающей среды.

Ключевые слова: система, преступления, окружающее, естественное, среда, критерии, дискусия.

Matviychuk V. Theoretical-applied problems of system of crimes against the environment under the current Criminal Code of Ukraine

The article investigates views on system of crimes against the environment. The author suggested criteria for creation of system of crimes against the environment.

Keywords: system, crimes, natural, environment, criteria, discussion.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2015.

УДК 343

Reshnyuk A.

THE COMMITTER OF CRIME OF ATTEMPT ON THE LIFE OF DEFENDER OR REPRESENTATIVE OF THE PERSON IN CONNECTION WITH ACTIVITIES RELATED TO THE PROVISION OF LEGAL AID

А.В. Решнюк

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Постановка проблеми. Питання, що стосується суб'єкта злочину, передбаченого ст. 400 КК України, важливі як для теорії кримінального права, так і для практики, а тому потребують подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України, займалися такі вчені, як: В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, В.О. Навроцький, В.К. Матвійчук, Ю.В. Гродецький, В.А. Козак, Р.С. Орловський, О.Є. Радутний, Є.В. Шевченко, В.В. Сміх та ін. Проте, ця проблема не знайшла до цього часу комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження суб'єкта злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину загалом, а також суб'єкта діяння, передбаченого ст. 400 КК України 2001 року, має певний теоретичний і практичний багаж у науці кримінального права [1, с.137-147; 2, с.18-20; 3, с.58; 4, с.20; 5, с.3-4; 6, с. 1-260; 7, с.130; 8, с.1-318; 9, с.1-36; 10, с.1-304; 11, с.82-86; 12, с.130-141; 13, с.1-140]. Питання про суб'єкт злочину протягом багатьох років було дискусійним в теорії кримінального права. Зазначимо, що і на сьогодні в ряді моментів, які характеризують цей елемент складу злочину, немає єдності поглядів серед теоретиків. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення певного злочину віку, з якого особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, здатна понести за нього кримінальну відповідальність [14, с.348; 15, с.74]. Існує й таке визначення суб'єкта злочину — «це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з

якого відповідно до Кримінального кодексу може настати кримінальна відповідальність» [16, с.86; 12, с.130].

Нам більше імпонує визначення суб'єкта злочину, яке запропоноване В.Я. Таційом та В.К. Матвійчуком, оскільки з нього чіткіше визначається вік кримінальної відповідальності.

Історичний аналіз законодавчого підходу до розуміння цього елемента складу злочину дає підстави стверджувати, що вітчизняний кримінальний закон завжди визнавав суб'єктом злочину виключно людину, зокрема до 1 вересня 2014 року, коли вже і юридичну особу буде можна притягнути до кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення [17, с.4]. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч.1 ст.18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [18], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч.2 ст.18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [18]. Відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів передбачених ст.400 КК України. Така значущість суб'єкта злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють, перш за все, звернення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [19, с.164]. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваного злочину з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети в їх дослідженні [8, с.12]. Тому ми переконані в тому, що потрібно в цій роботі зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта злочину. Крім того, досконале вирішення проблеми суб'єкта злочину, передбаченого ст. 400 КК України, неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта злочину та дискусійних питань вчення про суб'єкт злочину.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють: вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [20, с.164]. Термін «методологія»

в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [21, с.365-367]. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики [19, с.13-14]. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [22, с.24].

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи і провівши аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України.

Виходячи з означеного вище, слід констатувати той факт, що формування цілої низки методологічних основ учення про суб'єкт злочину відносяться до теорій і правових поглядів І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І.Г. Фіхте та інших дослідників права, які мали великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Так у філософії І. Канта інтерес викликає: осмислення злочину і особи, що його вчинила; переконання, що злочин вчиняється за бажанням людини (за рішенням її волі); що суб'єкт злочину (як фізична особа) володіє свободою волі [23, с.137]. Натомість за кримінально-правовою теорією Г.В.Ф. Гегеля: злочинець – це не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права, воля і мислення якого являють собою щось єдине, так як воля не що інше, як мислення, яке перетворює себе в наявне буття і при цьому наявність волі є загальною умовою інкримінування; осудність як властивість особи, що вчинила злочин, свідчить про те, що суб'єкт як мисляча істота, знав і хотів діяти певним чином [24, с.89-165]. А. Фейєрбах вважав, що злочин вчиняється не з чуттєвих спонукань, а із свавілля вільної волі (як дія вільної волі злочинця) [25, с.16-30]. І.Г. Фіхте наполягав на тому, що злочин залежить від свободи волі людини [26, с.165].

За дослідженнями А.А. Піонтковського, з якими слід погодитися, що кримінально-правові погляди І. Канта на проблему суб'єкта злочину були ідеалістичними, натомість це ж питання Г.В.Ф. Гегелем розглядалося по суті в сфері абстрактного права, а погляди А. Фейєрбаха були антиісторичними, тобто мали методологію критичної філософії [26, с.17].

Багато питань, в тому числі, що стосуються суб'єкта злочину, відображені у філософії І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля. І.Г. Фіхте, в подальшому розроблялися і досліджувалися різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII – початок XIX ст.ст., поряд з А. Фейєрбахом були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Гарро (Франція). В Україні такий напрямок виник у XIX-XX ст.ст. в особі професора А.Ф. Кістяковського, в Росії представниками цього напрямку були М.С. Таганцев, Н.Д. Сергієвський. Ця школа кримінального права базувалася на метафізичній, ніким і нічим не обумовленій свободі волі особи і відсутності кримінальної відповідальності неосудних. Протилежних

поглядів дотримувались представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. (засновники: Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін.) спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність вони обґрунтовували вчення про злочинну людину. Іншими словами, вони стверджували, що злочини вчиняються, незалежно від суспільних умов, і як правило, природженими злочинцями. Представники соціологічної школи кримінального права (кінець XIX – початок XX ст.ст.) А. Прінс, І.Я. Фойніцький та інші виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії обумовлені соціальними факторами злочинності [22, с.30]. По суті вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад злочину, не проводили різниці між поняттями: «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Вони вважали, що будь який злочин вчиняється фізичною особою (людиною). Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то не дивлячись на різне відношення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності і неосудності особи, що вчинила злочин, що є однією з основних у теорій кримінального права у відношенні суб'єкта злочину, вирішувались представниками різних шкіл по різному. Що ж стосується віку суб'єкта як однієї із його головних ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позицій особистих особливостей злочинця. Звичайно, що вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що зв'язані з поведінкою людини в суспільстві неможливо обґрунтувати і вирішити окремо від проблеми суб'єкта злочину, з якою тісно зв'язані різні інститути кримінального права [27, 34-36].

В історичному аспекті, як нам уявляється, представляє інтерес методологічний і теоретичний аналіз суб'єкта злочину в кримінальному праві і кримінальному законодавстві в радянський період розвитку СРСР і її складової Української РСР. Як, на наш погляд, вірно вважає Ю.А. Красіков, що після жовтневої революції доктрина соціалістичного права увібрала в себе реакційні положення соціологічної школи права, перекрутивши багато в чому класичний напрямок [27, с.35]. У перші роки існування радянської держави увага до вивчення суб'єкта злочину зі сторони юристів майже не приділяється. Це було зв'язане з тим, що кримінальне законодавство потребувало кардинальних змін [8, с.18]. В цей період наука кримінального права з нових методологічних позицій стала вирішувати задачі з переосмисленням кримінально-правових теорій, у тому числі й тих, що стосуються суб'єкта злочину.

В радянський період значний вклад в розвиток теорій і методології з проблем суб'єкта злочину внесли вчені Я.М. Браїнін, В.С. Орлов, А.А. Піонт-

ковський, А.М. Трайнін, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхеев, В.Я. Тацій, С.С. Яценко, П.С. Матишевський, О.Я. Светлов та інші. Але, в зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовного, стрункого вчення про суб'єкт злочину, вченими допускалися методологічні помилки в характеристиці його ознак. Традиційно суб'єкт злочину характеризувався у вигляді одного із елементів складу злочину [8, с.18]. На думку О.Ф. Шишова, в підручнику з кримінального права 1938 р. був допущений ще один методологічний прорахунок, який виразився в тому, що соціальна суть інституту вини розглядалася в розділі «Суб'єкт злочину» [22, с.87].

Загальновизнаною думкою є та, що висвітлення питань методології в кримінально-правовій літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно – наукові методи були у затінку і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкта злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи, волі в її матеріалістичному розумінні, а також ознак суб'єкта злочину як вік, осудність і неосудність.

В науці кримінального права, як зазначалося раніше, склад злочину є необхідною і достатньою підставою притягнення осудної особи, що вчинила злочин, з врахуванням установленого законом віку, до кримінальної відповідальності. Структурну основу складу злочину складає: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [28, с.162]. В той же час А.М. Трайнін наполягав на тому, що суб'єкт злочину не може розглядатися в системі елементів складу злочину, так як людина не є елементом вчиненого нею злочинного діяння [29, с.191]. Позиція А.М. Трайніна не отримала широкого визнання серед теоретиків кримінального права. Було спірним в теорії кримінального права і твердження про те, що осудність і вік суб'єкта злочину не можна розглядати в якості ознак, що відносяться до складу злочину (А.Н. Трайнін, Б.С. Никіфоров та ін.). На переконання Н.С.Лейкіної, включення осудності і віку до числа основних ознак суб'єкта не є перетворенням злочинця в елемент вчиненого ним злочинного діяння, а є можливість спробувати дати більшу об'єктивну і всебічну характеристику конкретного складу злочину [30, с.229-234]. Проте на думку В.Г Павлова, з якою слід погодитися, така позиція Н.С. Лейкіної є сумнівною [8, с.19].

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта злочину є вік, встановлений в законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Вік як ознака суб'єкта злочину, вченими глибоко практично не вивчена. Складність цієї проблеми зв'язана з тим, що вона зв'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. На певних історичних етапах вік, з якого наступала кримінальна відповідальність,

встановлювався законодавцем по-різному. Достатньо низькі межі настання кримінальної відповідальності зберігалися тривалий час.

Загальна кримінальна відповідальність за чинним КК України настає з 16 років, хоча на практиці, і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно [18]. Справа в тому, що за деякі злочини, не оговорені в законі, кримінальна відповідальність може наступати з 18 років або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт злочину. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в кримінальному законі конкретний перелік норм, що передбачають настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років. Від віку, на нашу думку, залежить і структура складу злочину.

Одним із аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, коли особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [14, с.204].

Важливою стороною дослідження суб'єкта злочину взагалі, і зокрема суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожуються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю в тому числі і проти правосуддя. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не співпадають. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкта злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [8, с.23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [8, с.23], «Суб'єкт злочину» – це термін кримінально-правовий, який, швидше, визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [8, с.23], Натомість «Особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежить в основі злочинної поведінки [8, с.23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [31, с.522; 12, с.131-141 т. ін.]. Другі вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [32, с.9]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [33, с.42]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [34, с.830-899; 10, с.120 та ін.].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочину і зокрема, суб'єкта злочину, передбаченого ст. 400 КК України. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський, та ін., при визначенні суб'єкта злочину, що стосується злочинів проти правосуддя використовують термін «приватна особа». Автор підтримує позицію В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [35, с.70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміну «приватна особа» до цього часу не отримав розробки. Ним в дійсності автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів злочинів, що стосуються злочинів проти правосуддя. Про цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [35, с.70], що і ми спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно «Словаря російського мови» С. Ожегова слово «частный, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [36, с.717]. Близьке за значенням, хоча і більш вузьке тлумачення терміну «приватний» пропонує «Толковий словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [37, с.583]. Деяко схоже розуміння дається терміну «приватний» Великим тлумачним словником сучасної української мови «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий //перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення... виконується поза державною службовою... який не перебував на державній службі... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...» [38, с.926].

З існуючих тлумачень терміну «приватна», що є в словниках, звичайно ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам здається, що для цієї мети ще додатково, необхідно скористатися тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст.364 КК України) як це робить В.К. Матвійчук у своїх роботах, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи указані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачен-

ня терміну «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину.

Найбільш прийнятими, на мій погляд, є визначення і обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [39, с.70-71], тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинне мати таке наповнення: «крім діяльності і функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно ст.364 КК України відноситься до здійснення постійно чи тимчасово чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади, чи місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється повноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо [40, с.79].

Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [41, с.30-31; 42, с.491-495]. Друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. суб'єкта [43, с.62-63; 42, с.495]

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Слід погодитися з думкою, що неможливо дати всебічне і об'єктивне визначення суб'єкта злочину (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину [43, с.80].

Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [43, с.62-71].

Ми згодні з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відноситься до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично буде вірним, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі, досліджуваних суспільних відносин) [43, с.63], а саме, які охороняються ст.400 КК України, як це доводиться в указаній статі. Отже повнота поняття «суб'єкт

злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, відсутність наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положень формальної логіки, що при діленні певного поняття, а саме «суб'єкт злочину», сума об'ємів понять – дільників: – «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною об'єму (обсягу) діленого поняття [43, с.64]. Таким чином, можна погодитися з таким визначенням приватної особи як суб'єкта злочину – це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності [43, с.64].

Дещо іншою термінологією користується при визначенні суб'єкта злочину В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину ним використовується поняття «громадяни», поряд із службовими особами [33, с.28]. Нам здається, що вірну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає що «використання терміну «громадянин» в поєднанні з службовими особами, як складових суб'єкта злочину, неправомірно» [35, с.93]. Дійсно, що таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину приводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину [35, с.93], а на нашу думку, веде до повного відторгнення їх одного від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення [35, с.93], що є, на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, громадян іноземної держави, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Поділ суб'єктів на загальний та спеціальний, як вірно вказує С.Б. Гавриш, для злочинів проти правосуддя дійсно недостатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [44, с.484]. В дійсності це так, оскільки цей термін є певна абстракція, що позбавлена соціального змісту тобто реальності суб'єкта як такого.

Автор вважає, що теоретичне вирішення питання про суб'єкт злочину, передбаченого ст.400 КК України, повинно перш за все слугувати практиці боротьби з цими злочинами. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо в достатній мірі конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи кримінального закону.

Таким чином, маючи основні методологічні та теоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів і, зокрема щодо злочину, передбаченого ст.400 КК України посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, потребує проведення детального дослідження.

Відносно суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України, в юридичній літературі висловлені різні погляди (одні автори вважають, що таким може бути особа, яка досягла 14-річного віку (якщо такий злочин вчинила службова особа при перевищенні влади або службових повноважень, їх діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — за ч.3 ст.365 та за ст.400 КК України. Про це свідчить п.11 ППВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 // ВВСУ. — 2004. — №2. — С.7—9) [45, с.916]; другі — наполягають, що суб'єктом цього злочину може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку [46, с.1064; 47, с.65]; треті — стверджують, що суб'єктом цього злочину виступають особи, які вчиняють посягання на потерпілих у зв'язку з виконанням ними обов'язків по наданню правової допомоги (крім того, суб'єктом цього злочину виступає службова особа), яким виповнилося 14-років [48, с.145]; четверті розуміють — що відповідальність за вчинення цього злочину може нести фізична осудна особа, яка досягла 14 річного віку [49, с.823]; п'яті впевнені, що суб'єктом злочину є особа, яка досягла 14 років [50, с.845].

Аналіз зазначених точок зору свідчить, що вони страждають неповнотою та мають й інші вади. Так В.І. Тютюгін та Ю.В. Гродецький, Ю. Александров (перша та п'ята точки зору) пропонують визначення, яке має такі упущення стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 400 КК України, як: 1) не вказують на такі обов'язкові ознаки, як «фізична осудна особа»; 2) не зазначають, що це може бути громадянин України, особа без громадянства або громадянин іноземної держави; 3) не розкривають ці ознаки. Натомість М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, В.І. Борисов, В.А. Козак, Р.С. Орловський, О.Є. Радутний та Є.В. Шевченко (автори другої точки зору), називаючи, що таким суб'єктом цього злочину є осудна особа, яка досягла віку 14-ти років, не вказують на таку ознаку суб'єкта, як фізична особа, яка вчинила злочин у віці тощо, а також не зазначають, що такою особою може бути приватна, неслужбова особа (громадянин України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави). Крім того, ці вчені не зазначають чи може бути суб'єктом цього злочину службові особи. В.В. Сміх (прибічник третьої точки зору) у своєму визначенні суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України не називає такі обов'язкові ознаки цього злочину, як фізична осудна особа, а також, що таким — може бути громадянин України, особа без громадянства, та громадянин іноземної держави. Крім того не конкретизує, що таким суб'єктом може бути також неслужбова або приватна особа. Слід звернути увагу на те, що автори «Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України: Особлива частина; за ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка» (симпатики четвертої точки зору) пропонують більш повне визначення суб'єкта цього злочину, але й вони не зазначають, що таким суб'єктом можуть бути приватні, неслужбові особи (громадяни України, особи без громадянства, громадяни іноземної держави). Крім того, вони не визначились з відповідальністю службової особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст.400 КК України.

Використання таких визначень суб'єкта злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з надан-

ням правової допомоги, збіднює їх, є недостатнім для правоохоронних органів та суду в практичній їх діяльності, оскільки такий суб'єкт (у таких формулюваннях) не відображає як соціального, так і повноту правового статусу такого суб'єкта злочину, тобто його реальності.

Таким чином, навіть і ці важливі для науки кримінального права спроби авторів пояснити суб'єкт злочину, передбаченого ст.400 КК України, не дають можливості з'ясувати належним чином цю проблему.

У цьому контексті важливо розуміти, що ознаки, які характеризують суб'єкт цього злочину, невід'ємно пов'язані з усіма іншими елементами складу злочину і за допомогою останніх дають можливість зрозуміти цей феномен. Тож своїм суспільно небезпечним діянням суб'єкт цього злочину завдає істотної шкоди суспільним відносинам, діючи при цьому винно (суб'єктивна сторона) [51, с.6]. Тому враховуючи те, що суб'єкт злочину — це не абстрактне юридичне поняття, що існує само по собі, а конкретна людина, що включена в суспільне життя і вчиняє передбачені ст.400 КК України, злочинні дії. Іншими словами, суб'єкт злочину — це фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину віку кримінальної відповідальності [15, с.74–75].

Поняття «фізична», «осудна» та «вік кримінальної відповідальності» є загальними (обов'язковими) ознаками суб'єкта злочину. Отже, для з'ясування суб'єкта злочину, передбаченого ст.400 КК України, і доцільно зупинитися на обов'язкових ознаках суб'єкта цього злочину. Так, перша ознака суб'єкта цього злочину — фізична особа — закріплює неможливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Таке рішення законодавця в новому КК, за деяким виключенням, яке стосується юридичної особи, відповідає принципу особистої відповідальності кожної людини за винне вчинення нею суспільно небезпечного діяння [52, с.99–100]. Це свідчить про те, що кримінальне право, як і в нашому випадку, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу, засвідчує, що злочин як соціальне явище, послідовно проводячи лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка наділена розумом і має відносну свободу волі [53, с.258; 54, с.9–10].

Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину і, зокрема, передбаченого ст. 400 КК України є осудність особи. На наш погляд, переконливо зазначає В.Г. Павлов, що осудність має важливе значення не тільки для встановлення суб'єкта злочину як кримінально-правового поняття, але і для складу злочину в цілому, тому, що за відсутності цих ознак або однієї з них відсутнім буде і суб'єкт злочину [54, с.42]. Важливо, що чинний КК використовує поняття «осудність» і розкриває його змістовну сторону. Так, у ч.1 ст.19 КК визначено, що осудною визначається особа, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати (наше твердження — розуміла) свої дії (бездіяльність) і керувати ними [55, с.3; 56, с.34]. Слід погодитися з думкою В.В. Сміха, В.С. Орлова, В.С. Трахтерова, що як осудні мають розділитися особи, що наділені здатністю критично (аналітично) сприймати навколишню дійсність, за власною (особистою) волею керувати своєю поведінкою і, як наслідок, підлягати кримінальній

відповідальності за вчинене діяння [48, с.102–103; 57, с.52; 58, с.7]. До меж критичного (аналітичного) сприйняття дійсності, що оточує особу, вчені, на наш погляд, справедливо відносять усвідомлення винною особою фактичної сторони своєї поведінки, зокрема, діяння, наслідків, причинного зв'язку, суспільної небезпеки вчиненого діяння [57, с.52; 58, с.7].

Таким чином, зміст осудності включає в себе здатність фізичної особи в момент вчинення вбивства або замаху на вбивство захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, правильно усвідомлювати (розуміти) фактичні ознаки самого діяння (його об'єктивні ознаки, хоча б в загальних рисах), а також здатність свідомо керувати своїми діями. Важливо звернути увагу на те, що в цьому випадку свідомість і воля тут поєднуються (кореспондують) між собою і власне визначають характер поведінки особи, при вчиненні конкретного злочину.

Важливе (не замінемо) значення при вирішенні питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи за вчинення злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, має також вік. Визначення віку кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст.400 України, тісно пов'язано з необхідністю встановлення здатності такої особи розуміти фактичну сторону, характер та соціальний і правовий зміст своїх діянь (при вбивстві — наслідків), а також адекватно сприймати можливі кримінально-правові міри за їх вчинення.

Як ми вже зазначали, що вік є необхідною (обов'язковою) ознакою для визначення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, суб'єктом злочину, в тому числі і того, що ми досліджуємо, та притягнення особи до кримінальної відповідальності [54, с.10]. Тому вік кримінальної відповідальності набуває значення і за вчинення злочину, передбаченого ст. 400 КК України. Здатність усвідомлювати фактичне значення і соціальний зміст своєї поведінки виникає у людини, яка вчиняє такий злочин з моменту досягнення нею відповідного рівня соціалізації (зрілості, яка пов'язана з досягненням певного віку).

Відповідно до приписів ч.2 ст.22 КК вік відповідальності за злочин, передбачений ст.400 КК України настає з досягнення до моменту вчинення злочину з 14-ти років, оскільки іншого не передбачено в законі. Про це свідчить і опитування працівників правоохоронних органів (100% респондентів). Це пояснюється тим, що людина, яка до моменту вчинення злочину досягла 14-річного віку, здатна на підставі свого життєвого досвіду, можливо навичок та отриманої освіти, орієнтуватися у фактичній обстановці, належним чином оцінювати свої діяння, а отже і керувати своїми діяннями.

Аналіз положень кримінального кодексів зарубіжних держав КК Литовської Республіки [59], КК Російської Федерації [60], КК Республіки Польща [61], КК Киргизької Республіки [62], КК Швейцарії [63] свідчить, що положення ст.400 КК України є більш вдалими.

Висновки. На підставі дослідження можна запропонувати наступне: 1) визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 400 КК України. Таким суб'єктом злочину може бути фізична осудна, приватна, неслужбова особа (громадян України, особа без громадянства, громадянин іноземної держави), яка до вчинення злочину досягла 14-річного віку; 2) якщо злочин, передбачений ст.400 КК України вчинила службова особа при перевищенні влади або службових повноважень, її діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – за ч.3 ст.365 та ст.400 КК України (див. п.11 ППВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР/ С.А. Абдуразаков Г.А. Ахмедов// Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР/ [ред. кол. Г.А. Ахмедов и др.]. – Ташкент, 1970. – С. 137-147.
2. *Абшилава Г.В.* Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика/ Г.В. Абшилава// Российский следователь. – 2004. – № 10. – С. 18-20.
3. *Бородин С.В.* К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С.В. Бородин, Н.А. Носков// Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М., 1994. – С. 57-59.
4. *Владимиров В.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция]/ В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : МООН РСФСР, 1964. – 59 с.
5. *Наумов А.В.* Предприятие на скамье подсудимых / А.В. Наумов // Советская юстиция. 1992. – № 17-18. – С. 3-4.
6. *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.С.Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.
7. *Орымбаев В.С.* Специальные субъекты преступления / Р. Орымбаев; отв. ред. Г.И. Баймурзин, – Алма-Ата : Наука Каз. ССР, 1977. – 152с.
8. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.
9. *Розенко В.І, Матвійчук В.К.* Суб'єкт злочину/ В.І. Розенко / В.К. Матвійчук// Лекція. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 2004.-36с.
10. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 304 с.
11. *Протченко Б.А.* Понятие невменяемости в советском уголовном праве / Б.А. Протченко // Изд. Вузов Правоведение. – 1987. – С. 82-86.
12. *Тацій В.Я.* Суб'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [М. І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х., 2001. – С. 130-141.
13. *Устименко В.В.* субъект преступления (понятие и виды): [Учеб. пособие] / В.В. Устименко. – Х. : Харьк. юрид. ин.-т, 1989. – 140 с.
14. *Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Пресс, 2008. – Т. 1: Преступление и наказание. – 2008. – 1133 с.*

15. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум [Навч. посібник] / Костенко О.М., Козаченко І.П., Матвійчук В.К. та ін.; за заг. ред. В.К. Матвійчука. – К. : КНТ, 2006. – 432 с.

16. *Шем'яков О.П.* Суб'єкт злочину / О.П. Шем'яков // Кримінальне право України (Загальна частина) / Хохлова І.В., Шем'яков О.П.: [навч. посібник]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.86–95.

17. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra Юридична газета. № 24, 12 травня. – 2013. – 14 – 9.

18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

19. *Шабалин В.А.* Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления / В.А. Шабалин. – Саратов : Сарат. ун-т, 1972. – 226 с.

20. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. – Т.9 / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1970: ЕВКЛИД-ИБСЕН. – 1972. – 986 с.

21. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

22. *Шишов О.Ф.* Становление и развитие науки уголовного права в СССР: Пробл. Общей части: [Учеб. пособие (1915 – 1936 гг.)] / О.Ф. Шишов: науч. ред. В.А. Владимирова. – М. : Б.и., 1981. – Вып. 1 : 917-1920гг. – 1981. – 85 с.

23. *Кант И.* Сочинение в шести томах. – Т.4. – ч. 2 / И.Кант. – М., 1965. – С. 120-137.

24. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права / Г.В.Ф Гегель. – М. : Мысль, 199. – 524 с.

25. *Фейербах А.* Уголовное право / А.Фейербах. – СПб. : Медицинская тип.; тип. Гос. Комерц-коллегии; тип. Имп. Воспит. дома, 1810. – 616 с.

26. *Пионтковский А.А.* Уголовно-правовые воззрения И.Канта, А.Фейербаха, И. Фихте / А.А. Пионтковский. – М. : Профобразование, 1971. – 112 с.

27. *Красиков Ю.А.* Доктрина русского уголовного права : источники и тенденции развития / Ю.А. Красиков // Современные Тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства: тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27-28 января 1994 г.) / Под. ред. С.В. Бородина и др. – М., 1994. – С. 34-36.

28. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Браинин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.

29. *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 191 с.

30. Советское уголовное право. Часть Общая: [учеб. пособие] / [Н.С. Алексеев, Н.А. Беляев, Н.П. Грабовская, С.А. Домахин, И.И. Карпец, Н.С. Лейкина и др.] – Л. : ЛГУ, 1960. – 587 с.

31. *Пионтковский А.А.* Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: В 6 т. / [редкол.: А.А. Пионтковский и др.] – М. : 1971. – Т. 5. – С. 513-544.

32. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция, 1982 – С. 7-10.

33. *Пакутин В.Д.* Ответственность за незаконную порубку леса / В.Д. Пакутин // Социалистическая законность – 1978. – № 11. – С. 40-42.

34. *Баулін Ю.В.* Злочини у сфер обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення / Ю.В. Баулін // Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар /

[Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003. – С. 830-899.

35. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.

36. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : ок. 5700слов / Ожегов С.И.; под ред. чл. –корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – [19 изд., испр.]. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.

37. *Даль В.Д.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В.И. Даль. – М. : Государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. – Т. 4. – 1956. – 583 с.

38. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

39. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: [учеб. пособие] / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

40. *Попов М.И., Харитонов С.О.* Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг / М.І. Попов, С.О. Харитонов // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. допов. – Х. : Право, 2013, т. 2 Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 782-840.

41. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.

42. *Мельник М.І.* Злочини у сфері службової діяльності / М.І. Мельник // Кримінальне право України. Особлива частина: [підруч.] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К., 2004. – С. 491-513.

43. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1992. – С. 62-64.

44. *Гаврыш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гаврыш. – Харьков : Основа, 1994. – 640 с.

45. *Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В.* Коментар до ст. 400 КК України [текст] / В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т.2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 914-916.

46. *Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Коментар до ст. 400 КК України / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [текст] / За ред. М.І. Мельника, М.І.Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С.1142–1144.

47. Злочини проти правосуддя: [навч. посібник; за заг. ред. проф. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна]. – Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. – 160 с.

48. *Сміх В.В.* Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: [монографія] / В.В. Сміх; за заг. ред. М.І. Мельника. — К. : Атіка — Н, 2012. — 200с.

49. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (Особлива частина); за ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2001. Ч. 1. — 2001. — 942 с.

50. *Александров Ю.В.* Злочини проти правосуддя / Ю.В.Александров// Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І.Мельника, В.А.Клименка. — К. : Юридична думка, 2004. — С. 514-541.

51. *Владимиров В.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция] / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. — М. : ВШ МООН РСФСР, 1964. — 59 с.

52. *Келина С.Г.* Принципы уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. — М. : Ин—т го-ва и права АН СССР, 1988. — 176 с.

53. Курс уголовного права. Общая часть. Т.1: Учение о преступлении: [учебник] / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. — М. : Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1999. — 592 с.

54. *Павлов В.Г.* Субъект преступления и уголовная ответственность / В.Г. Павлов. — СПб. : Лань, Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. — 192 с.

55. *Ломако В.А.* Осудність та неосудність за кримінальним правом України: [конспект лекцій] / В.А. Ломако.—Х. : Укр. Юрид. акад., 1993.— 22 с.

56. *Михеев Р.И.* Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве; науч. ред. П.С. Дагель / Р.И. Михеев. — Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. — 300 с.

57. *Орлов В.С.* Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.С. Орлов. — М. : Изд-во юрид. лит., 1958. — 260 с.

58. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву: [конспект лекций] / В.С. Трахтеров. — Х., 1966. — 20 с.

59. THE LITHUANIAN PENAL CODE. Adopted by Act VIII of 1968 September 26, 2000 Edited by Doctor of Law, professor V Pavilionis Preface by Candidate of Law, assistant professor N I Matsnev Introduction by Doctor of Law, professor V Pavilionis, Doctor of Law, assistant professor A Abramavichus, Doctor of Law, assistant professor A Drakshene, Translated from Lithuanian by Candidate of Linguistics, assistant professor V P. Kazanskene Saint Petersburg Yundichesky Center Press, 2002.

60. Кримінальний кодекс Російської Федерації 1996 р. зі змінами станом на 16.07.2015 (російською мовою) / Уголовный кодекс Российской Федерации (1996, с изменениями от 16.07.2015): Информационный портал, Уголовный Кодекс РФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ug-kodeks.ru/doc/ug-kodeks.doc. — Заголовок з екрану.

61. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch — St Petersburg "Yundichesky Centei Press", 2001— 234 p

62. The Kirghiz Penal code / Adopted by the Legislative Y26 Assembly of the Zhogorku Kenesh of the Kirghiz Republic of September 18, 1997. In the wording of The Laws of the Kirghiz Republic No. 124 of September 21, 1998, No. 141 of December 9, 1999, No.77 of July 23, 2001, No.92 of November 19, 2001, No.36 of March 12, 2002 / Preface by Vice-Procurator of St. Petersburg, Candidate of Law A.P.Stukanov and

Deputy-Chief of the Procuracy Department of St. Petersburg, Candidate of Law P.Yu. Konstantinov.— St. Petersburg: “Yuridicheski Center-Press”, 2001. — 352 p.

63. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002.– 366p.

Решнюк А.В. Суб'єкт злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги

У статті зроблений аналіз теоретичних положень стосовно суб'єкта злочину в цілому і, зокрема, що стосується злочину, передбаченого ст. 400 КК України. Досліджені точки зору на суб'єкт злочину втручання в діяльність захисника чи представника особи та запропоновано авторське визначення такого суб'єкта.

Ключові слова: вбивство, замах на вбивство, захисник, представник особи, близькі родичі, надання правової допомоги.

Решнюк А.В. Суб'єкт преступлення посягательство на жизнь защитника или представителя лица в связи с деятельностью, связанной с предоставлением правовой помощи

В статье сделан анализ теоретических положений относительно субъекта преступления в целом и, в том числе касающего преступления, предусмотренного ст. 400 УК Украины. Исследованы точки зрения на субъект преступления вмешательства в деятельность защитника или представителя лица и предложено авторское определение такого субъекта.

Ключевые слова: убийство, покушение на убийство, защитник, представитель лица, близкие родственники, оказание правовой помощи.

Reshnyuk A. The committer of crime of attempt on the life of defender or representative of the person in connection with activities related to the provision of legal aid

The article is an analysis of theoretical positions regarding the perpetrator in general and in particular for the crime under Art. 400 of the Criminal Code of Ukraine. Researched perspectives on the committer of crime of interference in activity of defender or representative of the person and invited the author's definition of such perpetrator.

Keywords: murder, attempted murder, defender, a representative of the person close relatives, legal assistance.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2015.

УДК 343

Servetsky I. V.

THE CONCEPT OF HIGH TREASON AND ITS SOCIAL DANGER

I. В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної кафедри
Національної академії Служби безпеки України.*

ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА

Постановка проблеми. Державна зрада відноситься до особливо небезпечних злочинів, передбачених ст.111 Кримінального кодексу України, далі (КК України) [1].

Зрада – це кримінально-правове діяння, що може спіткати людину на життєвому шляху, і не завжди можна знайти вихід із ситуації, що склалася, але вона не повинна вчинити – зрадити свою родину, суспільство, батьківщину [2, с.384].

На жаль, дуже складно передбачити ситуацію, в якій може опинитися людина: захоплення в заручники, погроза рідним та близьким смертю, погроза зараженням невиліковною хворобою людини або її рідних, але зрада – це те, що неможна переступити без тяжких наслідків для особи зрадника і безпеки для суспільства, держави. Зрада – це найнебезпечніша дія людини і вона вчиняється таємно від суспільства. Люди не можуть здогадатись хто і за що їх зрадив, за яких обставин, за які кошти, обіцянки, привілеї.

Якщо настає такий момент у людини, коли необхідно вибирати між життям і смертю, краще вмерти за батьківщину, ніж перейти на бік ворога!

Ніщо так не принижує людську честь та гідність, моральні цінності, не паралізує волю людини як зрадництво [3].

Зрада державі як склад злочину – формальний: настання фактичної шкоди державній безпеці лежить за межами складу злочину і не є його обов'язковою ознакою, але повинна враховуватися при призначенні покарання [4;с.28].

Державна зрада як об'єкт посягання в системі основних елементів складу злочину займає важливе місце, бо значним чином допомагає розкрити суспільну небезпечність злочину.

З урахуванням ситуації, що склалася в Україні, а саме: активізацією протиправних посягань окремих осіб та бандитських формувань, тлумачення їх дій набуває окремої актуальності і не завжди охоплюється ст. 111 КК України [1]. Окремі положення теорії кримінального права в частині вчення

про об'єкт злочину і систематизацію кримінально-правових норм питання кримінально-правової охорони безпеки держави в інформаційній сфері є предметом наукової дискусії та потребує подальшої наукової розробки [5, с. 300-313].

Класичним поняттям об'єкту злочину прийнято вважати те, на що посягає злочинець. З наукової точки зору об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає злочинець, яким завдає шкоду, наносить збитки, і, які захищаються законом. Цей об'єкт є сталим, але до тих пір, поки не зміниться сам кримінальний закон (криміналізація, декриміналізація) і такі норми діяти-муть.

Відповідно до Закону України «Про основи Національної безпеки України» «державна безпека» є найбільш широким поняттям, оскільки воно охоплює загрози суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності держави.

Економічна безпека передбачає захищеність інтересів України у сфері економіки. Її змістом є, зокрема, врахування національних інтересів України при виборі методів та механізмів реформування економіки, стабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, у тому числі фінансової політики держави, наявність ефективної програми запобігання фінансовим кризам, значні обсяги інвестиційної та інноваційної діяльності, незалежність національної економіки та від кон'юнктури зовнішніх ринків, високі темпи розширення внутрішнього ринку, відсутність боргової залежності держави, мобілізаційна готовність національної економіки.

Інформаційна безпека – це захищеність інтересів України у сфері комунікацій, інформаційних систем, інформаційної власності. Її забезпечують, зокрема, відсутність технічного та технологічного відставання України від розвинутих країн світу в інформаційній сфері, а також проявів монополізації цієї сфери, відсутність проявів обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, дотримання режиму функціонування важливих, з точки зору національної безпеки та життєзабезпечення населення, інформаційно-комунікативних мереж та систем управління, відсутність маніпулювання суспільною свідомістю з боку окремих суб'єктів політичного впливу [6].

Державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та сепаратистських організацій [7].

Отже, актуальність дослідження, у тому числі щодо злочину, передбаченого ст.111 КК України сприятиме вирішенню важливих теоретичних і практичних проблем захисту людини, суспільства, держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за злочин у сфері національної безпеки, були предметом досліджень О.Ф. Бантишева, С.Г. Гордієнка, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, О.П. Дзюбаня, С.В. Дякова, І.В. Діурдіци, О.О. Дудорова, О.І. Звонарьова,

А.Б. Качинського, В.С. Картавцева, О.О. Климчука, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, М.А. Погорецького, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка та інших вчених.

Основні результати дослідження. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [1].

Посягання на суверенітет (через нем. *Souveränität* от фр. *Souveraineté* верховна влада, верховенство, господство є посягання на незалежність держави [9]. Суверенітет – це виняткове право здійснювати владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого, означає територіальна цілісність [10].

У ст. 132 Конституції України зазначено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території. Історія становлення територіальної цілісності свідчить, що першим етапом її було утвердження як принципу національного [11].

Територіальна цілісність або територіальна недоторканність – принцип міжнародного публічного права, згідно з яким територія держави є недоторканою від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою [12, с. 886].

Обороноздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Державна, економічна чи інформаційна безпека України. Під інформацією цей закон розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [13].

Закон встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації [14].

Доступ до інформації визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес.

Державна таємниця (далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки,

зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою:

– віднесення інформації до державної таємниці – процедура прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня їх секретності шляхом обґрунтування та визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення цих відомостей, включенням цієї інформації до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, та з опублікуванням цього Зводу, змін до нього;

– гриф секретності – реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації;

– державний експерт з питань таємниць – посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог цього Закону віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречення;

– допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації;

– доступ до державної таємниці – надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень;

– засекречування матеріальних носіїв інформації – введення у встановленому законодавством порядку обмежень на поширення та доступ до конкретної секретної інформації шляхом надання відповідного грифу секретності документам, виробам або іншим матеріальним носіям цієї інформації.

Звід відомостей, що становлять державну таємницю, – акт, в якому зведено переліки відомостей, що згідно з рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених цим Законом сферах [15].

Публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами і на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом [16].

З об'єктивної сторони державна зрада (ст.111 ККУ) може характеризуватись у таких діях:

- 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- 2) шпигунство;
- 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни або збройного конфлікту (АТО).

У конкретних випадках цей злочин може полягати у вступі на службу до певних військових чи інших формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів, розвідки), наданні засобів для вчинення злочинів агентам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для їх вчинення або наданні зазначеним агентам іншої допомоги (надання зброї, її переховування, а так само і переховування сепаратистів, члені бандитських формувань) тощо.

Перехід на бік ворога є закінченим злочином з того моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду інтересам України. Сам факт надання згоди виконати такі дії (наприклад, поступити на службу до поліції або інших воєнних формувань) є лише готуванням до вчинення злочину (ст. 14 ККУ) і залишає можливість добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця, а випадку вчинення злочину норми кримінального кодексу ст. 66 п.1 містить наступні положення – з'явлення із зізнання, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину. Вчинення громадянином України в інтересах ворожої держави суспільне небезпечних дій, які передбачені іншими статтями КК, наприклад диверсії, посягання на життя державного діяча тощо уже потребує додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст.111 і, відповідно, ст. ст. 113, 112 [1].

Особливістю цієї форми державної зради є те, що вона може бути вчинена лише в умовах воєнного стану або, хоча й у мирний час, але в період збройного конфлікту.

Отже, воєнний стан – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Режим воєнного стану існує, зокрема, в часових межах від дня і часу оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни і до дня і часу оголо-

шення Верховною Радою України за поданням Президента України про укладення миру [17].

Поняття збройний конфлікт має самостійне правове значення для кваліфікації, якщо такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час у випадках до ст. 111 ККУ – це поняття є юридичним синонімом до поняття бойова обстановка, зміст якого розкрито у коментарі до ст. 402. [1].

Не є ворожими незаконні формування сепаратистського, ультрареакційного характеру, які ведуть боротьбу за владу політичними методами. Проте перехід на бік ворога в період збройного конфлікту може мати місце і в формі вступу громадянина України до угруповань терористичного характеру, диверсійних загонів, які розпалюють прикордонні конфлікти, порушують недоторканність морського простору України тощо,

Перехід на бік ворога, поєднаний з незаконним перетинанням державного кордону України, потребує додаткової кваліфікації за ст. 331, а поєднаний з переправленням людини (наприклад, воєначальника або відомого вченого в галузі озброєння) через державний кордон України для оплатної передачі з метою, наприклад, використання у збройних конфліктах чи експлуатації її праці, – за статтями 149 і 332. Про поняття шпигунство (ст.114), його предмет, об'єктивну і суб'єктивну сторони мова піде у наступній статті [1].

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України полягає у сприянні їх можливим чи дійсним зусиллям заподіяти шкоду державній безпеці України. Підривною слід визнавати будь-яку діяльність, пов'язану:

- зі спробою зміни системи вищих органів державної влади нелегітимним шляхом (це можуть бути дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на життя державного діяча тощо);

- з втручанням у міжнародну політику України (наприклад, несанкціоноване відповідними органами державної влади України розірвання дипломатичних чи консульських стосунків з іншою державою, зрив важливих міждержавних переговорів або глобальних міждержавних форумів);

- з втручанням у внутрішню політику (скажімо, організація міжконфесійних, міжетнічних та інших конфліктів, розпалювання сепаратистських настроїв серед населення окремих регіонів, фінансування, оснащення чи інше забезпечення незаконних збройних формувань на території України, організація інформаційної експансії з боку інших держав);

- зі спробою зміни території України (організація не передбачених Конституцією України референдумів тощо);

- зі спробою знизити обороноздатність України (організація і вчинення диверсій у формі дій, спрямованих на зруйнування об'єктів, які мають важливе оборонне значення, прийняття рішень про згортання наукових досліджень у галузі військової науки і техніки, свідоме гальмування приведення мобілізаційних планів у відповідність до сучасних умов, винахід спеціальних вірусів чи

внесення їх у комп'ютерні системи з метою утруднення їхньої роботи або знищення накопиченої на магнітних носіях важливої для виконання завдань оборони інформації тощо);

– зі створенням умов для діяльності на території України іноземних розвідок (вербування агентури серед жителів України, підбір кандидатів для вербування та завчасний підкуп службових осіб, зокрема тих, що допущені до інформації «особливої важливості», підготовка явочних квартир, надання допомоги у придбанні документів прикриття для іноземних розвідників, влаштування їх на посади, пов'язані з можливістю доступу до конфіденційної інформації);

– з ужиттям заходів щодо посилення економічної залежності України від інших держав (ініціювання розірвання торговельних зв'язків України з іншими державами, підписання від імені України явно економічно не вигідних для неї зовнішньоекономічних контрактів, вчинення диверсій у формі дій, спрямованих на зруйнування об'єктів, які мають важливе народногосподарське значення) тощо.

Таким чином, види підривної діяльності проти України можуть бути різноманітними. Різний вигляд може мати й допомога у проведенні такої діяльності. Вона може надаватися шляхом організації чи виконання конкретного злочину, схилення до державної зради інших осіб, усунення перешкод для вчинення певних діянь тощо.

Закінченим злочином у цій формі вважається з моменту вчинення відповідного діяння, яким особа надала допомогу в проведенні підривної діяльності проти України.

Вчинення громадянином України для надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України інших злочинів, наприклад дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на життя державного діяча, посягання на життя представника іноземної держави, диверсії, пропаганди війни, організації масових заворушень, створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань, потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [1].

У випадках, коли певні дії громадянина України, пов'язані з фактичним наданням допомоги у проведенні підривної діяльності проти України шляхом вчинення інших злочинів, були вчинені за його власною ініціативою з метою продемонструвати свою лояльність до іноземної держави, іноземної організації або їх представника і за допомогою цього встановити зв'язок з ними, їх у разі реальної сукупності злочинів також слід кваліфікувати за ст. 111 та відповідними іншими статтями Кримінального кодексу України [1].

Змова винного з іншою особою про насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або про захоплення державної влади кваліфікується тільки за ч.1 ст.109, проте змова громадянина України з представником іноземної держави чи іноземної організації, змістом якої є отримане першим від другого завдання вчинити дії по насильницькій зміні чи поваленню конститу-

ційного ладу або по захопленню державної влади, кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч.1 ст.109 і ч.1 ст.111 КК України [1].

Іноземна держава – це будь-яка держава, крім України, незалежно від того, чи визнана вона Україною як суверенна і чи має Україна з нею дипломатичні відносини.

Під іноземною організацією, яка впливає зі змісту диспозиції ст.111, слід розуміти будь-яку державну чи недержавну установу, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у тому числі політичну партію, релігійну організацію, комерційне підприємство, а також міждержавну чи міжнародну організацію, у тому числі неофіційну, нелегітимну чи злочинну («тіньовий» уряд у вигнанні, міжнародна терористична організація тощо), крім офіційної міжнародної організації, членом якої є Україна. Іноземною організацією є також військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представник іноземної держави або іноземної організації – це особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної Держави (іноземної організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним (не офіційним). До представників іноземних держав слід, зокрема, відносити глав та членів дипломатичних представництв (послів, посланників, повірених у справах, радників, аташе), консульських установ (генеральних консулів, консулів, віце-консулів, консульських агентів), осіб, що включені до парламентських і урядових делегацій іноземних держав як їх члени, та знаходяться на території України з офіційними чи неофіційними дорученнями. Не має значення, представляє особа державу, яка визнана чи не визнана Україною як суверенна, або організацію, яка є законною чи незаконною. Крім того, іноземною за певних обставин може бути визнана й організація, зареєстрована в Україні, а представником іноземної організації не обов'язково є іноземець чи особа без громадянства.

Суб'єктом державної зради у будь-якій її формі може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку, який є осудним [1].

Якщо під час кримінального провадження буде встановлено, що особа, яка обвинувачується у державній зраді, має, крім українського, ще – й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її із числа громадян України. Тому вчинені нею шпигунські дії слід кваліфікувати за ст.114, а діяння, вчинені нею в інших формах із числа, передбачених ст.111, – за відповідними іншими статтями Особливої частини КК, якщо фактично вчинене містить склад іншого злочину.

За сукупністю злочинів, передбачених статтями 111 і 114, діяння може бути кваліфіковане лише у разі, якщо шпигунські дії протягом певного періоду особа вчинювала, будучи громадянином України, а протягом іншого періоду – будучи іноземцем [1].

Факт виїзду громадянина України за межі держави навіть для постійного проживання в іншій країні ще не виключає його із сфери відносин з українською державою. Тому, наприклад, передача такою особою представникам іноземної держави відомостей, що становлять державну таємницю, кваліфікується за ст.111 КК України [1].

Питання про притягнення до відповідальності за статтями 27 і 111 як організаторів, підбурювачів чи пособників державної зради представників іноземної держави чи іноземної організації звичайно постає тільки у тому випадку, коли законодавство України і міжнародні договори не виключають можливості їх підсудності у кримінальних провадженнях судам України у зв'язку з дипломатичною недоторканністю [1].

Якщо зраджує державі службова особа [18], використовуючи при цьому владу чи службове становище, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 111 і 364 (423), а якщо вона це робить отримуючи неправомірну вигоду додатково за ст.368. [1].

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у вигляді прямого умислу. При вчиненні державної зради винний усвідомлює, що він здійснює перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту (вчинює шпигунські дії, надає іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомогу в проведенні підривної діяльності проти України) і бажає цього.

Слова «на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» визначають суб'єктивну спрямованість дій винного і не є характеристикою суспільне небезпечних наслідків діяння. Сам факт заподіяння вказаної шкоди, яка ще не настала не має значення для кваліфікації діяння за ст.111. Проте фактичне спричинення діями винного такої шкоди створює підстави для додаткової кваліфікації його діяння за іншою статтею КК (наприклад, за ст.112). [1].

Окремої уваги потребує встановлення мети вчинення відповідних дій при державній зраді. Так, при вчиненні цього злочину у першій його формі мета вчинення відповідних дій має враховуватися для правильної кваліфікації. Наприклад, такі дії, передбачені статтями 427, 429, 431, 430, як здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю, вчинені з метою сприяння ворогові, добровільна ініціативна участь військовополоненого у роботах, які мають воєнне значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні, а так само насильство над іншим військовополоненим чи жорстоке поводження з ним з метою припинити таку, що провадилась останнім у таборі, діяльність, спрямовану на шкоду ворогові, мають кваліфікуватися за ст.111 як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту або як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Добровільна здача в полон з метою участі у воєнних діях на боці ворога – як готування до злочину, що передбачений (ст.111 ККУ) [1].

Мотивами державної зради можуть бути користь, помста, бажання полегшити виїзд на постійне місце проживання в іншій країні тощо. Мотиви – це динамічні спонуки активності людини, свідомі чи несвідомі, від яких залежить спрямованість поведінки і які пов'язані з об'єктами, що відповідають

певним потребам, але відносно незалежні від них [19]. Тому, вчинення державної зради є об'єктом кримінальної відповідальності, звільнення за ч.2 ст.111 визначає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності, яке може мати місце за наявності трьох умов в їх сукупності:

1) суб'єктом звільнення є лише такий громадянин України, який вступив у зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримав їх злочинне завдання;

2) цей громадянин не вчинив жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;

3) він добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане завдання.

Із зазначеного випливає, що вказані умови практично унеможливають застосування на практиці норми ч.2 ст.111, оскільки:

а) саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримання від них злочинного завдання при прямому умислі на державну зраду є готуванням до державної зради (без такого умислу – лише виявленням наміру). Тому, якщо громадянин України, встановивши вказаний зв'язок і отримавши відповідне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження реалізації свого наміру, то – незалежно від того, заявив він органам державної влади про вказаний зв'язок або не зробив цього, – підстав для притягнення його до кримінальної відповідальності за ст.111 не має, а громадянин, який вчинив державну зраду за власною ініціативою, без відповідного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, має притягатися до відповідальності за ст.111, і норма ч.2 ст.111 на такого громадянина не поширюється [1].

У випадку закінченої державної зради особа також має притягатися до відповідальності за ст.111. При цьому слід мати на увазі, що державна зрада є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи з моменту отримання від них злочинного завдання, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні (вступив до лав ворожої армії, початку збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх наступної передачі представнику ворожої держави тощо). Якщо ж прив'язувати момент закінчення злочину до моменту встановлення вказаного зв'язку, то відповідні діяння, вчинені громадянином України за власною ініціативою, виходитимуть за межі складу цього злочину і, за відсутності протиправності як обов'язкової ознаки злочину (ст.11), не можуть потягнути кримінальної відповідальності, хіба що фактично вчинене ним інше діяння, яке міститиме склад іншого злочину.

Отже, норма ч.2 ст.111 має бути застосована лише у випадку, коли громадянин України, отримавши злочинне завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, добровільно заявив органам державної влади про свою співпрацю, свій зв'язок, про отримане завдання і, хоча й не вчинив на його виконання ніяких дій, але не відмовився остаточно від його виконання [1].

Добровільність ст.17 ККУ у ч.2 ст.111 означає, що особа не примушується до зазначеної заяви органами державної влади України, службовими особами, робить її не в результаті насильства чи примусу і не про людське око, і що вона має можливість і надалі певний (можливо, досить тривалий) час приховувати від них факт свого зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками. Добровільною заява буде і тоді, коли особа зробила її під впливом своїх родичів чи близьких, у тому числі й тих, які є представниками компетентних органів влади України.

Добровільність не матиме місця, якщо особа зізналась про зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками після пред'явлення їй доказів такого зв'язку після початку проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Під органами державної влади України, про які йдеться у ч.2 ст.111, слід розуміти ті органи, до компетенції яких входить вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, – органи Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань чи прокуратури. Водночас під час перебування громадянина України [20] за кордоном не виключає його кримінальної відповідальності.

Такими органами влади для громадянина України можуть бути дипломатичні представництва і консульські та інші установи України (п.9 ч.1 ст.85, п.19 ч.1 ст.106) Віденської конвенція про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р. (п. п. 1 і 2) [21].

Висновок. Отже, кримінальна відповідальність за Державну зраду наступає за такі дії громадян України як перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

З суб'єктивної сторони Державна зрада вчиняється завжди з прямим умислом, з усвідомлення винною особою про наслідки, які він може завдати особі, суспільству, державі своєю зрадою.

З об'єктивної сторони злочину є певні проблеми кваліфікації дій осіб, які своїми діями можуть завдати чи завдають під час зносин з сепаратистськими рухами, організаціями, особами, що приховують свої наміри. Тому, такі дії осіб пов'язані з критикою органів влади та управління і повинні бути кримінально-карними, а відповідальність повинна наступати як за замах на підриив національних інтересів за новою ст. 111 З КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.
2. Великий глумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Г. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. *Сервецький І.В., Реедька В.В.* Роль освідомлення у суспільстві. – Наука і правоохорона діяльність. – 2003, № 1. – С. 204.

4. *Гельфер М.А.* Советское уголовное право. Часть общая. Объект преступления. Вып. 5 [Текст] / М.А. Гельфер. – М. : М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. Всесоюз. юрид. заоч. ин-т., 1960. – 20 с.

5. *Новицький Г.В.* Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України [Текст]: [монограф.] / Г.В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.

6. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15/print1361277637268554>.

7. *Чорний Р.Л.* Проблеми поняття злочинів, віднесених до Розділу I Особливої частини КК України [Текст] Р.Л. Чорний // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор М.М. Цимбалюк. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 2. – С. 346-357.

8. Суверенитет государственный // Большая советская энциклопедия / Гл. редактор А.М. Прохоров. – 3-е издание. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1976. – Т. 25. – С. 26.

9. Большой французско-русский словарь АБВУЯ Lingvo / Главный редактор М. Н. Сизых. – М. : АБИ Пресс, 2010. – ISBN 978-5-391-00028-0.

10. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав укр/рос) Дата підписання Україною: 15.04.1994, Набуття чинності для України: 15.04.1994 // zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_480

11. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

12. Словник іншомовних слів. 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін.. – К.: Довіра, 2000, -1018 с.

13. Про оборону України: Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.106.

14. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

15. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3855-12/print1360009387090304>.

16. Про доступ до публічної інформації: Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314)

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250)

18. Про державну службу: Закон України від 10.грудня 2015. Верховна Рада України. Ст. ;№ 889-VIII/

19. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн.: [учебник]. – М. : 1998. – Кн. 1. – С. 389-431.

20. Про громадянство України: Закон України «в редакції від 18 січня 2001 р. Закон України «Про громадянство» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 13, ст.65)

21. Венская конвенция о дипломатических сношениях 18 апреля 1961 г. (Конвенция ратифицирована с оговоркой Указом Президиума ВС СССР № 2208-VI (v2208400-64) от 11.02.64 Указом Президиума ВС УССР (199а-06) от 21.03.64) Статус Конвенции см. (995_j40)

Сервецкий I.V. Поняття Державної зради та її суспільна небезпека

Стаття присвячена розгляду кваліфікації діянь осіб, які вчиняють злочини проти людини, суспільства та держави. Розглянуто та проаналізовано чинне законодавство, яке визначає підстави та порядок кримінальної відповідальності за діяння Державну зраду.

Ключові слова: Державна зрада, кримінальна відповідальність.

Сервецкий И.В. Понятие государственной измены и ее общественная опасность

Статья посвящена рассмотрению квалификации деяний лиц, совершающих преступления против человека, общества и государства. Рассмотрено и проанализировано действующее законодательство, которое определяет основания и порядок уголовной ответственности за деяния Государственную измену.

Ключевые слова: Государственная измена, уголовная ответственность.

Servetsky I.V. The concept of high treason and its social danger

The article deals with the qualification of acts of people who commit crimes against man, society and the state. Reviewed and analyzed the existing legislation, which defines the grounds and procedure for criminal responsibility for acts of high treason.

Keywords: High treason, criminal liability.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016.

УДК 343.7

А.М. Соловйова

кандидат юридичних наук, доцент

докторант Класичного Приватного університету

ПОНЯТТЯ «ВЛАСНІСТЬ» В ЗАРУБІЖНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ В КОНТЕКСТІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Soloviova Alina

Candidate of Juridical Sciences, assistant professor,

Doctoral student of Classical Private University

THE CONCEPT OF «PROPERTY» IN FOREIGN LEGAL SCIENCE IN THE CONTEXT OF CRIMES AGAINST PROPERTY

What is “property?” The term is extraordinarily difficult to define. One of America’s foremost property law scholars even asserts that “[t]he question is unanswerable.” The problem arises because the legal meaning of “property” is quite different from the common meaning of the term. The ordinary person defines property as things, while the attorney views property as rights. Most people share an understanding that property means: “things that are owned by persons.” For example, consider the book you are now reading. The book is a “thing.” And if you acquired the book by purchase or gift, you presumably consider it to be “owned” by you. If not, it is probably “owned” by someone else. Under this common usage, the book is “property.” In general, the law defines property as rights among people that concern things. In other words, property consists of a package of legally recognized rights held by one person in relationship to others with respect to something or other object [1].

As said, the – originally factual – notion of possession (factual means possession seen as factual power over a thing), developed into a more complex notion by accepting the idea that you can possess for another and that you can possess through others. In the classical Roman law and Germanic tradition (revived by R. von JHERING) (including the Anglo-Saxon tradition), the concept of possession starts from the factual (*corpus* or *factum possidendi*) element (a person who possesses for another is also called possessor).

In the modern roman tradition, rather the element of *animus possidendi* (for whom one possesses) is stressed. But all this is rather a question of terminology than of basic differences as to the legal consequences and protection of possession. The modern terminology rather leans again towards the romanistic, but the more far-reaching effects of possession in the germanistic tradition have been adopted, esp.

in French and Belgian law. The French (and Belgian) civil code does not follow Savigny's terminology systematically, but it has been interpreted in this way later on (under the influence of Savigny) [2].

In Civil law systems, the principle of numerous *clausus* and the specificity principle make it necessary for all new forms of property rights to be specifically introduced and regulated by the legislator, in harmony with the originally recognised rights in Civil Codes. Parties are not allowed to create new forms of property rights. This is, indeed, a basic difference between real rights and mere obligations that can be determined by the parties in the exercise of their freedom of contract. No such freedom is allowed in the case of defining real rights in property and property relations. It is, therefore, not surprising that in Continental Europe only the Dutch have been able to introduce a limited version of the Anglo-American trust in the new Civil Code of the Netherlands.

In Italy scholars like Professor Mauro LUPOLI have successfully argued that the country does not need to enact Trusts in Italian law, since it can recognise foreign Trusts under the Hague Convention and apply the law of the place of settlement (in most cases English law). Luxembourg has adopted a similar approach¹⁶, and in Switzerland there are calls for a more open treatment of trusts. But in France, an attempt to change the Code Napoleon in 1991 to include a fiduciary institution (*la fiducie*) failed [3].

The *Ius Commune Casebook for the Common Law of Europe on Property Law* states that '[i]n the most general terms, the law of property is the law dealing with things. These things may either be tangible (corporeal) or intangible (incorporeal).' This general description is then further elaborated and an explanation is provided as to why property rights are different from other rights: '[T]hese [...] rights to objects [i.e. property rights] are different from other rights as they are created in respect to an object and not vis-à-vis specific other persons. Property rights, to put it differently, have effect against third parties by their nature. Personal rights, which are rights arising from a contract, and even though they also concern an object (the 'performance' of that contract), are generally only binding between two or more specific parties. This is something that is shared universally between systems of property law.'

The Restatement (First) of Property (1936), produced by the American Law Institute, provides the following description in its introductory note: 'The word "property" is used sometimes to denote the thing with respect to which legal relations between persons exist and sometimes to denote the legal relations. The former of these two usages [...] does not occur in this Restatement.'

When it is desired to indicate the thing with regard to which legal relations exist, it will be referred to either specifically as "the land," "the automobile," "the share of stock," or, generically, as "the subject matter of property" or "the thing." The word "property" is used in this Restatement to denote legal relations between persons with respect to a thing. The thing may be an object having physical existence or it may be any kind of an intangible such as a patent right or a chose in action. The broader meanings of the word "property," which include any relationship having an exchange value, are not used [4].'

Steven Shavell, scientist from Harvard uses the term “property rights” to refer broadly to two subsidiary types of rights, possessory rights and rights of transfer. What are often called possessory rights allow individuals to use things and to prevent others from using them. A particular possessory right is a right to commit a particular act or a right to prevent others from committing a particular act. The other type of right associated with the notion of property rights is a right to transfer a possessory right, that is, the option of a person who holds a possessory right to give it to another person (usually, in exchange for something) [5].

One of the aims of criminal law is the protection of property. The protection comes in different ways and one of this is through the offence of stealing. The law therefore makes it an offence for you to take a property belonging to another person without the person’s consent given freely. The offence of stealing is one that is frowned at in all parts of the world, including Nigeria and constitutes an offence in all jurisdictions. Apart from being a crime, stealing is an act that is viewed as morally wrong. Thus, both the Criminal Code (CC) and the Penal Code (PC) criminalizes the act of stealing [6].

Scientists Monica Pocora and Mihail-Silviu Pocora concluded that in criminal law the concept of patrimony in relation to crimes committed against it, may have a narrower meaning and refers to assets not as universal, but individual, likely to be acquired by the offender through any fraudulent means or to be destroyed, damaged, concealed or fraudulently managed, etc.

An offense would never be committed against property as a universality of assets because will always exist regardless of assets number or value and even if the subject does not have any debts; no one can be deprived of heritage but up of one or few assets that form its patrimony. Therefore, is more adequate to name these crimes, as offences assets belong to a property (patrimonial) than crimes against property as whole.

Legal generic object of offenses against patrimony is patrimony as social value and ensemble of social relationships which are born, develops and grows in relation to namely social value, especially in terms of real rights concerning to property, including the obligation of maintain the initial legal status of assets as part of that patrimony .

Some crimes such as robbery had a complex legal subject because as primarily is affected the social value, named patrimony, and secondary the social value represented by life, health, physical integrity or individual freedom. Material object of crime in general is thing on which moves the material element of offense. Regarding the crimes against patrimony, the material object is represented by mobile or immobile assets against was directed the criminal activity. Some offenses can only had a mobile asset (the crime of theft, robbery, breach of trust, embezzlement or appropriation of found asset), while in others it may be an immobile asset (destruction in any variants or possession disturbance).

The perpetrator of most crimes against patrimony can be any person who carried out general conditions of criminal responsibility, if law not provides a special quality for it. Some of Title offenses are proper in sense of requires a special skill to

perpetrator – for example, embezzlement for which law establishes a special quality of perpetrator – the official administrator [7, p. 142].

German law separates property law from the law of obligations by focusing more on the nature of objects (or things) rather than on the nature of various rights, in contrast to the descriptions in the Casebook and the Restatement. It employs the so-called *Trennungsprinzip* (principle of separation) to indicate a strict separation between the law of obligations and property law and is therefore one of the legal systems that most clearly and explicitly draws the line between these two areas of law.

Spanish law provides a stark contrast to German law and its *Trennungsprinzip*, and not just because it includes a far wider range of ‘things’ within property law than German law does. Primarily, the contrast flows from the fact that Spanish law operates a *numerus apertus* instead of a *numerus clausus* of property rights. This means that private individuals may create new property rights themselves, provided they ‘satisfy an actual and socially valid need and that they respect the characteristics of these kinds of rights’. For immovable property it is the Land Registry, in which property rights on immovables must be registered in order to have third party effect that applies this test to new types of property rights that parties wish to create [4].

In Anglo-American law, where possession is used in a narrower sense, the *constitutum possessorium* is usually not understood as a form of delivery, but still as another type of conveyance (transfer of property, *in casu* without transfer of possession). This understanding can be found in French-Belgian doctrine, too, but is incorrect in our tradition / concept of possession. As to the effects, Anglo-American and continental law reach similar results, whether or not they consider this a form of delivery: in continental systems, too, this form of delivery *s.l.* is not in all respects equivalent to a “direct” delivery [2].

Taking into account the existence in the theory of criminal law, the different approaches to the understanding of the object of a criminal assault, in the legal literature as an object of property crimes tend to understand property (public property relations) or ownership.

The object of attacks of this category of crime calls the property right as the right of ownership, use and disposal. These proprietary rights, in our view, reveal the legal nature of the object of such attacks [8].

Thus, the concept of «property» is the subject of discussion in foreign science. Foreign scientists mainly adhere to position that property has a very wider meaning in its real sense. It not only includes money and other tangible things of value, but also includes any intangible right considered as a source or element of income or wealth. It is the right to enjoy and to dispose of certain things in the most absolute manner as he pleases, provided he makes no use of them prohibited by law.

REFERENCES:

1. *Sprankling John*. Understanding property law / John G. Sprankling // Electronic resource: https://urbanforensics.files.wordpress.com/2012/09/sprankling_understandingpropertylaw.pdf

2. Circulation (acquisition and loss) of possession and of property // Electronic resource: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/comprop2.pdf>

3. *Banakas Stathis*. Understanding Trusts: A Comparative View of Property Rights in Europe / Stathis Banakas // Electronic resource: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1400130

4. *Ramaekers Eveline*. What is property law? / Eveline Ramaekers // Electronic resource: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2594790

5. *Shavell Steven*. Economic analysis of property law/ Steven Shavell // Electronic resource: http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/papers/pdf/399.pdf

6. Offences against property // Electronic resource: http://www.nou.edu.ng/uploads/NOUN_OCL/pdf/pdf2/CRIMINAL%20LAW%202%20%20UNEDITED.pdf

7. *Pocora Monica*. The concept of patrimony and common aspects of patrimony regulated by the criminal law/ Monica Pocora, Mihail-Silviu Pocora // Challenges of the Knowledge Society. Legal sciences. – P.140-145.

8. *Соловійова А.* Деякі проблеми кримінально-правової охорони власності / А.М. Соловійова. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. Випуск 59. – С. 327–333.

Soloviova A. The concept of “property” in foreign legal science in the context of crimes against property

The article analyzes the different approaches of foreign scholars to understand the concept of «property». The author identifies the common signs of the term for a variety of legal sciences.

Keywords: *property, law, crime, theft, property damage.*

Соловійова А.М. Поняття «власність» в зарубіжній правовій науці в контексті злочинів проти власності

У статті проаналізовано різні підходи зарубіжних вчених до розуміння поняття «власність». Автор виділяє загальні ознаки цього терміна для різних правових наук.

Ключові слова: *власність, закон, злочин, крадіжка, майнова шкода.*

Соловьева А.Н. Понятие «собственность» в зарубежной правовой науке в контексте преступлений против собственности

В статье анализируются различные подходы зарубежных ученых к пониманию понятия «собственность». Автор выделяет общие признаки этого термина для различных правовых наук.

Ключевые слова: *собственность, закон, преступление, кража, имущественный вред.*

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016.

УДК 343: 349,6 (477)

Khar I.

THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF THE COMMITTER OF A CRIME IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

I.O. Xapb

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри
цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ В СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Постановка проблеми. Питання теоретичних та прикладних проблем суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища важливі як для теорії кримінального права, так і для практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища певною мірою приділялась увага такими вченими як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, П. А. Воробей, С. Б. Гавриш, В. А. Глушков, В. К. Грищук, О. М. Костенко, О. М. Литвак, С. Я. Лихова, В. А. Мисливий, А. А. Музика, В. Л. Мунтян, Є. Л. Стрельцов, М. І. Панов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. П. Тихий, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та інші. Але багато питань, які піднімаються в даній статті, юристами не вивчалися, а деякі – розроблені недостатньо. Так, поза увагою науковців залишилися недостатньо вивченим суб'єкти відносин (або їх учасники) в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Мета статті полягає у висвітленні нових підходів щодо розуміння суб'єкта злочинів в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища, отримала певну теоретичну розробку в юридичній літературі [1, с.137-147; 2, с.23-28; 3, с.1-59; 4, с.1-53; 5, с.1-15; 6, с.1-189; 7, с.10-318 та ін.]. Суб'єктом кримінальне право визнає фізичну, осудну особу, яка досягла до моменту вчинення злочину віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [8, с.159; 9, с.142-157]. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочинного діяння і застосування покарання. Ці вимоги стосуються також і злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. Така значимість суб'єкта в досліджуваній сфері потребує значної уваги до його аналізу і, зокрема, до класифікації суб'єктів. У юридич-

ній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Одні автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [10, с.522; 11, с.272; 12, с.24-25; 13, с.23-24]. Другі вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [14, с.7-10]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [15, с.42]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [16, с.40-47]. Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги правоохоронним органам. Для вирішення цієї проблеми, перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта. Так, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський, В.А. Широков, Г.Вольфман, Б.Леонтьев та ін. при визначенні суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища, використовують термін «приватна особа». Слід зауважити, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який намагаються вкласти у нього зазначені автори. Перед тим, як з'ясувати зміст цього поняття, слід зазначити, що в кримінальному праві термін «приватна особа» до цього часу не має чіткого визначення. Ним автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів злочинів у сфері навколишнього природного середовища, не розмежовуючи таких понять, як «службова особа» та «приватна особа». Разом з тим, визначення ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення. Щоб отримати більш або менш вичерпну відповідь на це питання, необхідно з'ясувати зміст терміна «приватна особа». Згідно зі «Словарем русского языка» С. І. Ожегова слово «частый, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [17, с.806]. Близьке за значенням, хоча і більш обмежене тлумачення терміна «приватний» дає «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [18, с.583]. Існуючі тлумачення терміна «приватна» не дають змоги визначити ознаки приватної особи. Для цієї мети необхідно скористатись тими положеннями, які є у кримінальному законодавстві (ст.364 КК України), а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи зазначені ознаки і правові наслідки, що є на практиці, які стосуються як службових осіб, так і неслужбових, використовуючи для пояснення тлумачення терміна «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища. Найбільш прийнятими, на мій погляд, є визначення і обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта, тобто дослідження цього питання в динаміці. Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину, то до таких : 1) у статтях 364, 368, 368-2, 369 цього Кодексу слід віднести осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядуван-

ня, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Для цілей статей 364, 368, 368², 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства; 2) відносять посадових осіб іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [19]. Суть першої функції, зазначеної в законі, полягає в безпосередньому управлінні людьми, виробничими або технологічними процесами [20, с.30-31; 21, с.230; 22, с.52; 23, с.91]. Суть іншої – в колі обов'язків, пов'язаних із розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва тощо [23, с.99-100; 24, с.18-125]. Крім того такі особи виконують функції за спеціальним повноваженням тощо.

У частини суб'єктів функції службової особи відсутні. Неможливо дати всебічне і об'єктивне визначення суб'єкта (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, які суб'єкт виконує під час вчинення злочину. Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок [25, с.43-47; 26, с.62-63]. Крім того, слід мати на увазі, що коло обов'язків працівника регламентується трудовим договором, контрактом, посадовою інструкцією, статутом або іншими документами [25, с.43; 26, с.63], розгляд змісту яких не є предметом цього дослідження. Але зазначимо, що в кожному конкретному випадку правоохоронні органи та суд повинні встановлювати, які обов'язки виконує працівник для того, щоб не допустити ототожнення функцій виробничо-професійного характеру і функцій службової особи, а також відсутність як перших, так і других, коли мова йде про діяння, вчинені приватною особою. Як зазначалося вище, розгляд динаміки становища службової і неслужбової особи, а також правових наслідків їх діянь, дасть змогу здійснити аналіз приватної особи як

можливого суб'єкта злочину. Приватна особа, як показує вивчення кримінальних справ, вчиняє злочин у відриві від вищезгаданих функцій, тобто не у зв'язку з роботою, що виконувалась, і зі службовими повноваженнями чи професійними функціями, та не знаходиться з певною сферою у трудових, цивільно-правових і службових відносинах. Варто зазначити, що поняття «приватна особа» і «службова особа» мають різне змістове навантаження. Оскільки це так, то їх не можна порівнювати і протиставляти. Методологічно правильно розглядати конкретні системи в конкретних умовах (тобто в системі певних суспільних відносин), як це вище ми спробували зробити. Службову особу не можна протиставити приватній, тому що ці два поняття не вичерпують об'єму понять суб'єкта злочину. При поділі певного поняття (в даному випадку поняття «суб'єкт злочину») сума об'ємів понять – ділителів (службова, неслужбова і приватна особа) повинна дорівнювати об'єму ділимого поняття. Якщо виключити поняття ділителів (неслужбова і приватна особа), то сума їх об'ємів буде меншою об'єму поняття «суб'єкт злочину», що є порушенням основного правила поділу понять у формальній логіці.

Дещо іншою термінологією користуються при визначенні суб'єкта складу злочину В. Пакутін, П. Повеліцина. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину вони використовують поняття «громадяни», не виключаючи його із кола суб'єктів і службових осіб. Використання терміна «громадяни» в поєднанні зі службовими особами як складовими суб'єкта злочину неправомірно. Таке поєднання можливих суб'єктів окремого злочину призводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перетину. Адже очевидно, що службові особи також є громадянами. Крім того, при такому співвідношенні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення. Зазначені автори, використовуючи поняття «громадяни», не включають до нього, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб.

Цікавий підхід до визначення суб'єкта окремого злочину робить А. Писарев. Для його позначення він використовує поняття «будь-які особи». Таке позначення суб'єкта надто загальне порівняно з перерахованими і не має достатнього ступеня конкретизації. Поділ суб'єктів на загальний і спеціальний, як зазначає С. Б. Гавриш, для складів злочинів проти навколишнього природного середовища дійсно недостатній, бо не відображає соціального правового статусу суб'єкта [27, с.484].

Необхідно лише уточнити, що вищезазначений підхід лише в загальних рисах відображає соціальний і правовий статус суб'єкта злочину в зазначеній сфері.

Таким чином, маючи загальнотеоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів, і зокрема складів злочинів проти навколишнього природного середовища, проведемо дослідження суб'єкта злочинів у вказаній сфері і їх позначення (відображення) у КК України 2001 р. Аналіз засвідчив різний підхід законодавця до описання суб'єктів цих злочинів. Так, у ст. ст. 236 (за винятком ст.237, де зазначена особа, на яку покладений такий обов'язок, та ч.1 ст.238, де називається службова особа, а в ч.2 цієї ж статі таку особу розуміють), 239, 239-1,

239-2, 240, 241, 242, 243 (за винятком ч. 3 цієї статті, де зазначені такі особи, як спеціально відповідальні за те особи морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі), 244 (за винятком ч. 2 цієї статті, де зазначені іноземці), 245, 246, 247, 248 (за винятком ч. 2 цієї статті, де називаються такі ознаки, як службова особа з використанням службового становища, або особа раніше судима за злочин, передбачений цією статтею), 249 (за винятком такої ознаки, яка зазначена в ч.2 цієї статті, як особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею), 250, 251, 252 (за винятком ст.253, де зазначена службова чи спеціально уповноважена особа), 254 КК України, суб'єкт злочину не називається.

Таке ставлення законодавця до цих проблем у кримінально-правовій літературі оцінюється по-різному. Так, одні автори стверджують, що в більшості випадків законодавець спеціально не називає суб'єкта (це дає можливість практично притягти до відповідальності осіб, що мають різний правовий статус), а інші зазначають, що законодавець спеціально називає суб'єкта. Інші просто указують, що в більшості складів злочинів проти навколишнього природного середовища, суб'єкт не вказаний, але деякі злочини вказаної категорії можуть бути вчинені тільки спеціальними суб'єктами.

С. Б. Гавриш та інші автори лише констатують наслідки діяльності законодавця в зазначеній сфері. Все ж таки більш цінною для законотворчої, правозастосовчої та наукової діяльності є не констатація наслідків діяльності законодавця, а причина, що змусила його так описувати суб'єкт досліджуваних злочинів (ця проблема також стосується й інших складів злочинів).

Проведений мною аналіз КК України 2001 р. показує, що підходи законодавця до проблеми складів злочинів проти навколишнього природного середовища, аргументуються такими чинниками: 1) відсутність у осіб, що залучались до підготовки законопроектів, достатнього досвіду такої роботи; 2) відсутність професіоналізму у парламентарів; 3) використання «доцільного» з точки зору законодавчої техніки того чи іншого складу злочину проти навколишнього природного середовища; 4) поспішність прийняття законодавцем кримінально-правових норм, що стосуються навколишнього природного середовища, без ґрунтовної наукової бази; 5) нечітке бачення меж дії тих чи інших кримінально-правових приписів, що стосуються охорони конкретних об'єктів природи.

Розглянемо існуючі точки зору щодо суб'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища. Так, 1) у переважній більшості випадків такими суб'єктами можуть бути особи, які досягли 16-річного віку, за злочини, передбачені статтями 236, 238, 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 254 КК України, а за злочини, передбачені ст. ст. 244, 253 – з 18-річного віку [28, с. 407-452; 29, с. 521-554; 30, с. 554-579]; 2) будь-яка фізична особа, 16-річного віку, а також спеціальний суб'єкт [31, с. 47; 32, с. 50; 33, с. 629-674]; 3) пропонується розділити суб'єктів досліджуваних злочинів залежно від того, чи вони обумовлені виробничою діяльністю (службові і неслужбові особи), чи вони інші (службові і приватні особи) [34, с.21]; 4) до суб'єктів цих злочинів пропонують віднести як будь-яку приватну, так і служ-

бову особу [35, с.46-47; 36, с.26-69]; 5) суб'єктами цих злочинів можуть бути тільки службові особи, які відповідають за дотримання певних правил [37, с.1-64]. Існує думка, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-ти (а іноді 18-ти років) приватна, спеціально зобов'язана і службовою особа [38, с.528].

Аналіз представлених вище точок зору щодо визначення суб'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, показує, що вони мають істотне значення для розвитку науки кримінального права. Зокрема, це стосується таких положень: 1) як залежність таких суб'єктів від виробничої діяльності; 2) відповідальність за такі злочини службових осіб, які мають обов'язок слідкувати за дотриманням певних правил; 3) як спеціально зобов'язана особа. Незважаючи на те, що ці положення є певним кроком у дослідженні суб'єкта складів злочинів проти навколишнього природного середовища, але, як мені здається, вони лише підтверджують перелік суб'єктів, запропонований нами: службова, неслужбова або приватна особа (громадянин нашої країни, іноземний громадянин, особа без громадянства або та, що має подвійне громадянство). Винятком є лише те, що вони виривають з положення службових і неслужбових осіб лише одну або дві функції та їх ідеалізують.

Виходячи з переліку суб'єктів складів злочинів проти навколишнього природного середовища, приступимо до їх безпосереднього дослідження. Передусім слід звернутися до зазначених діянь, суб'єктом яких можуть бути службові особи (на які є пряма вказівка в складах злочинів проти навколишнього природного середовища). Зокрема, в чинному кримінальному законодавстві до них відносяться: 1) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан... (ст.238 КК); 2) порушення правил полювання, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища (ч.2 ст.248 КК); 3) розробка і здача проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля (ст.253 КК); 4) неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі інформації ... (ч.3 ст.243 КК). Аналіз цих злочинних діянь показує, що їх суб'єкт і його статус (правове положення) прямо визначені в кримінальному законі. Про це свідчить дослідження справ за 2001 – 2015 рр., де засвідчено, що ці діяння вчинили службові особи, а їх правове положення відповідало ознакам, передбаченим ст.364 КК України 2001 р. (зі змінами і доповненнями).

Проте констатація того факту, що суб'єктами цієї групи складів злочинів є службові особи, не дає працівникам правоохоронних органів та й іншим юристам повного уявлення про нього. З метою поглибленого дослідження звернемось до цих суб'єктів, зокрема, до складів злочинів, передбачених ч. 3 ст.243, ст.238 КК України. Так, стосовно ч.3 ст.243 КК одні автори до нього відносять капітана, бо на нього покладається обов'язок якомога раніше повідомити про скид [35, с.47; 37, с.27]; другі засвідчують, що суб'єктами цього складу злочину могли бути лише відповідальні за сповіщення відомостей про скид службові особи українських та іноземних морських і повітряних суден, інших

плавзасобів, платформ і конструкцій (на морському судні – це капітан) [34, с.23; 39, с.82-84]; треті схильні до того, що суб'єктом цього складу злочину могли бути службові особи суден та інших плавучих засобів, платформ чи штучно споруджених конструкцій у морі або члени екіпажу повітряних суден, на яких покладено обов'язок повідомляти адміністрації портів або організації, що видають відповідними дозволами [31, с.72]; четверті стверджують, що суб'єктами цих складів злочинів є як капітан, так і інші службові особи суден та інших плавзасобів, повітряних суден, платформ або інших споруджених у морі конструкцій [40, с.295].

Аналіз точок зору В.А. Широкова, А. Коробеева, П.Ф. Повеліциної, Е.М. Жевлакова, В.Я. Тація та ін. з приводу цього суб'єкта злочину засвідчив наявність певних недоліків. Ці негативні положення стосуються таких моментів: 1) одні автори надто обмежують коло службових осіб, що можуть бути суб'єктами досліджуваного складу злочину (наприклад, капітанами суден); 2) другі – навпаки: дуже (необгрунтовано) розширюють можливих суб'єктів цього діяння (наприклад, називають виконавцями членів екіпажу повітряного судна або інших осіб суден, платформ). В установленні кола службових осіб, що могли бути суб'єктами злочину, передбаченого ч. 3 ст. 243 КК 2001 р., мені допомогло звернення до конвенцій, що в тій чи іншій мірі стосується питань забруднення моря [41, с.21-36; 42, с.42-48; 43, с.62-67; 44, с.77-177 та ін.]. На підставі цих міжнародно-правових документів можна констатувати, що на судах і інших плавучих засобах такими суб'єктами можуть бути капітан або особа командного складу, що відповідає за цю операцію (скид). Для повітряних суден такими виконавцями є командир екіпажу. Щодо стаціонарно встановлених платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій, то відповідальними за скид або повідомлення про скид є службові особи. Разом з тим немає достатніх підстав для твердження С. Б. Гавриша, що поведінку спеціально зобов'язаної особи в системі «людина-машина», яка призвела до забруднення моря, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів [27 с.497]. Це не відповідає ч.3 ст.243 КК 2001 р, а також судовій практиці щодо справ досліджуваної категорії, але лише з внесенням певних коректив. Так, дії виконавця злочину, передбаченого ч. 3 ст.243 КК України, якщо вони супроводжувалися або зловживанням владою, або службовим становищем, що заподіяло істотну шкоду або спричинило тяжкі наслідки, необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів, передбачених ч.3 ст.243 КК і ст.364 КК (відповідно за ч. 1 або 2 цієї статті). В тому ж випадку, коли поряд зі злочином, передбаченим ч.3 ст.243 КК, відбулося перевищення влади або службових повноважень, дії такої особи необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч.3 ст.243 КК і за ст. 365 КК (відповідно за ч. 1 і 3 цієї статті). За вчинення незаконного полювання службовою особою з використанням свого службового становища (ч.2 ст.248 КК) слід кваліфікувати дії службових осіб органів виконавчої влади у сфері мисливського господарства та полювання, у галузі охорони навколишнього природного середовища, користувачів мисливських угідь, а також дії службових осіб правоохоронних органів, законодавчої влади, які використали для вчинення злочину своє службове становище. В той же час не можна пого-

дитися з думкою В. А. Клименка, що полювання вчинене суддею слід кваліфікувати за ознакою полювання «службовою особою» [30, с.561]. Це суперечить положенням ст.364 КК, адже в цьому випадку суддя виступає приватною особою. Суб'єктом злочину, передбаченого ст.253 КК може бути службова особа (див. ст.364 КК України) і спеціально уповноважена особа. Ці положення щодо кваліфікації стосуються і ст. 367 КК України. Моя аргументація підтверджується дослідженням судової практики за 2001 – 2015 рр.

Потребує певного дослідження суб'єкт складу злочину, передбаченого ст.238 КК 2001 року. Це питання не дістало висвітлення в кримінально-правовій літературі, тому що екологічна гласність і сьогодні ігнорується державою і громадськістю, а є лише вимушеним заходом для заспокоєння громадської думки після чорнобильської катастрофи та чернівецької біди з дітьми. З метою уточнення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 238 КК України, слід звернутися до існуючих публікацій. Так, Т.Слінько пов'язує його з особами (органами), що здійснюють державний контроль за екологічною, в тому числі і радіаційною обстановкою, а також раціональним використанням природних ресурсів [45, с.25]. В.І. Антипов вважає, що це може бути службова особа, на яку покладений обов'язок збирання, узагальнення та (або) подання відповідних відомостей (це можуть бути представники адміністрації уранових об'єктів, службові особи обласних центрів із гідрометеорології, установ МОЗ тощо [29, с.530]. О. О. Дудоров стверджує, що це службова особа, на яку покладено правовий обов'язок збирати та (або) подавати відповідні відомості (зокрема, працівники підрозділів МЕРП, службові особи органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, обласних центрів гідрометеорології, уранових об'єктів, службові особи центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, службові особи суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані надавати населенню, іншим органам влади або засобам масової інформації відповідну інформацію) [33, с.636]. З пояснення не зрозуміло: юридична чи фізична особа є суб'єктом цього злочину, вже не кажучи про конкретизацію суб'єкта. Не вносить ясність і думка С. Б. Гавриша, який називає суб'єктом досліджуваного складу злочину тільки службову особу [38, с.492]. В. І. Антипов, називає суб'єктом цього складу злочину службову особу, на яку покладений обов'язок збирання, узагальнення та подання відповідних відомостей, що тако ж не сприяє розумінню [29, с.742]. Залишається з'ясувати, на кого ж такі обов'язки покладені. Крім того, зі ст. 238 КК не впливає відповідальність за збирання та узагальнення відповідних відомостей. Дещо доповнюють перелік суб'єктів цього злочину М. І. Хавронюк і О. О. Дудоров. Але і їх перелік неповний.

Таким чином, можна констатувати той факт, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 238 КК України 2001 р., може бути службова особа, відповідальна, на якій лежить обов'язок надавати достовірну інформацію щодо екологічної обстановки чи захворюваності населення щодо об'єктів, визначених відповідною статтею КК України. Таким чином, деталізація службової особи як суб'єкта досліджуваного злочину можлива. Але чи вносить запропонована авторами деталізація щось нове в теорію класифікації суб'єктів або в практику

застосування таких норм? Варто зауважити, що це правило щодо залежності суб'єкта від виробничої діяльності або від покладених обов'язків за дотриманням правил, не звільняє суб'єктів злочинів проти навколишнього природного середовища від загальних правил дотримання (обов'язку) приписів кримінального закону.

Діяння інших осіб (крім тих, що зазначені у ст. ст. 238, 243, ч. 2 ст. 248 та ст. 253 КК України 2001 р.), які брали участь у вчиненні злочинів, передбачених вищезгаданими статтями, необхідно оцінювати відповідно до чинної судової практики і теорії кваліфікації зазначених діянь. Необхідно зазначити, що такі особи не можуть бути виконавцями цих злочинів. Це підтверджує і аналіз кримінальних справ цієї категорії (100 % вивчених справ показують, що виконавцем цих злочинів не є жодна особа, яка не була визначена як суб'єкт цих діянь). В той же час діяння приватних і неслужбових осіб, якщо вони знаходились у зговорі з виконавцями цих злочинів, необхідно оцінювати як співучасть (як організатор, підмовник, пособник залежно від їх ролі у злочині). Вивчення кримінальних справ щодо вищезазначених складів злочинів засвідчило, що діяння таких осіб кваліфіковано як співучасть (8 % випадків). Така ситуація вимагає роз'яснення Верховного суду України.

Більш складним є питання щодо кваліфікації діянь, які відносяться до досліджуваних складів злочинів, якщо вони були вчинені службовими особами, але не були зазначені в ст. 238 КК, ч. 3 ст. 243 КК, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК України 2001 року. Це питання вирішується у двох аспектах: 1) службова особа, яка використовувала своє службове становище (якщо вона могла впливати на вчинення такого діяння за своєю посадою), що не була вказана як суб'єкт злочину або при змові із службовою особою, що вказана в статтях 238, ч. 5 ст. 243, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК несе відповідальність за ст.ст. 364, 365 КК України; 2) діяння службової особи (яка згідно зі своїм службовим становищем не могла впливати на виконавця злочину), яка вступила у змову із службовою особою, яка вказана в цих статтях, то їх діяння необхідно кваліфікувати як співучасть.

Злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища, суб'єктами яких можуть бути зазначені в диспозиціях статей особи, крім службових осіб (ст. 237, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК України 2001 р.). Проаналізуємо зазначених суб'єктів злочинів. Насамперед, дослідимо суб'єкта – особу, на яку покладено обов'язок щодо заходів з ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК). Щодо такого суб'єкта в юридичній літературі існують такі погляди: 1) це особа, на яку покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні та інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення [33, с. 634]; 2) суб'єктом злочину може бути службова особа, на яку покладений обов'язок прийняття заходів з ліквідації екологічного забруднення [46, с. 500]; 3) це спеціальний суб'єкт, на якого покладено обов'язок здійснювати дезактиваційні або інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення (це службові особи, керівники і власники підприємств, установ і організацій усіх форм власності, на яких Законом України «Про охорону навколишнього природного

середовища» покладено обов'язок негайно приступати до ліквідації наслідків екологічного забруднення; службові особи центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, пов'язаних з техногенно-екологічною безпекою, захистом населення і територій, запобіганням і реагуванням на надзвичайні ситуації, на яких Кодексом цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI покладається обов'язок забезпечення і організації аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт; службові особи Державного комітету ядерного регулювання України, які здійснюють функції у відповідності із Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»; службові особи Міністерства екології та природних ресурсів, які здійснюють функції з координації такої діяльності у відповідності з Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»; службові особи Міністерства надзвичайних ситуацій, військовослужбовці військ цивільної оборони; інші військовослужбовці, залучені в установленому законом порядку до участі в ліквідації або усуненні наслідків екологічного забруднення; члени аварійно-рятувальних служб і формувань, інші особи, зокрема працівники медичної чи санітарно-епідеміологічної служби тощо [47]; суб'єктом злочину може бути тільки така особа, на яку покладено обов'язок проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактивацій-них чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення [29, с. 527].

Уявляється, що перша і четверта точки зору хоча в принципі вірні, але вони надто загальні і не можуть бути використані правозастосовчими органами. Друга точка зору надто звужує суб'єкта злочину, передбаченого ст. 237 КК України (лише службовою особою), і також не спрямовує правозастосовчі органи на вірне застосування ст. 237 КК України. Найбільш сприйнятливою точкою зору є третя, але її треба доповнити словами, що це спеціальний суб'єкт (ним може бути службова і неслужбова особа), тому що на приватну особу обов'язки, зазначені ст. 237 КК, покласти неможливо. Невжиття заходів щодо ліквідації екологічного забруднення службовими особами через недбалість слід кваліфікувати за ст. 237 КК, оскільки цей склад злочину щодо складу злочину, передбаченого ст. 367 КК, є спеціальним, але це стосується лише щодо неналежного проведення таких робіт. Коли йдеться про зловживання службовими особами під час ліквідації наслідків забруднення, то їх дії слід кваліфікувати за ст. ст. 237 і 365 КК України. Щодо такого суб'єкта злочину, як особи, раніше судимі за злочин, передбачений ст. 248 КК (ч. 2 ст. 248 КК), труднощів як у теорії кримінального права, так і на практиці немає. Зрозуміло, що така кваліфікація можлива, коли судимість не буде знята або погашена в установленому законом порядку. Такий же підхід характерний для аналогічної ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 249 КК України.

У юридичній літературі спеціально уповноважена особа, передбачена ст. 253 КК України визначається по-різному: 1) це може бути архітектор, керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо; особа, якій доручено було здати проект; працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; представник відповідного підприємства, устано-

ви чи організації, якого уповноважено надати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; особа, яка виконує або керує розробкою робочої документації для будівництва [48 с. 21-22]; 2) це архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, у капітальному ремонті будинків і споруд, благоустрої ландшафтних та садово-паркових об'єктів, у науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектів і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування [49, с. 451]; 3) це службові особи, в обов'язки яких входить розробка, здача проектів, іншої аналогічної документації, введення (прийняття) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту навколишнього природного середовища [28, с. 538]. Третя точка зору не дає відповіді щодо суб'єкта цього злочину як спеціально уповноваженої особи. Перша та друга точки зору є більш прийнятними, за винятком положень щодо суб'єкта, які призводять до ототожнення службової особи і спеціально уповноваженої особи. Для вирішення цієї проблеми потрібно звернутися до ст. 364 КК, яка дає визначення службової особи. Керуючись положеннями примітки цієї статті, необхідно виключити з першої і другої точок зору осіб, які мають функції службової особи. З першої точки зору необхідно виключити: керівник проектного бюро, відділу, інституту. З другої точки зору виключити «органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування». Інші положення першої і другої точок зору не суперечать одна одній, а доповнюють положення суб'єкта цього злочину в частині спеціально уповноваженої особи.

На підставі дослідження визначаються злочини проти навколишнього природного середовища, суб'єктами яких можуть бути службові, неслужбові та приватні особи (ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 245, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК (за винятком ознаки «службової особи»), ч. 1 і 2 ст. 249 КК, ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року.

У юридичній літературі, на відміну від запропонованої мною класифікації суб'єктів злочинів, існують такі варіанти. Так, С. Б. Гавриш пропонує зазначену мною класифікацію назвати зі змішаним (невизначеним) суб'єктом, але при цьому перераховує складові цього поняття як будь-яку особу, зокрема приватну, службову й іншу спеціально зобов'язану особу [38, с. 463]. Не вдаючись у полеміку щодо протилежної класифікації, необхідно зазначити, що вона має право на існування, оскільки є своєрідною абстракцією для предмета дослідження, запропонованого автором (екологічної безпеки). Багато положень, які С. Б. Гавриш запропонував на основі цієї класифікації, могли б дістати законодавче закріплення. Разом з тим така класифікація не узгоджується з чинним кримінальним законодавством у зазначеній сфері. Це підтверджується тим, що автор до системи таких злочинів включив такі діяння, як жорстоке поводження з тваринами (ст. 2071), незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 2282),

порушення правил збереження, використання, обліку перевезення радіоактивних матеріалів [27, с. 466-477].

Тому користуючись запропонованою класифікацією, проведемо дослідження суб'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 за ознаками «попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст. ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року.

Щодо кваліфікації зазначених нами складів злочинів за КК 2001 року, вчинених службовою особою, в кримінально-правовій літературі та судовій практиці існують розбіжності. Так, одні автори вважають, що перераховані злочини повинні кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів: а саме, відповідальність настає за відповідний досліджуваний злочини і за злочин у сфері службової діяльності [50, с. 138-156; 51, с. 62; 29, с. 532-533; 46, с. 541]. Другі – коли це стосується службових осіб, які дають розпорядження для вчинення перерахованих вище діянь, то їх дії слід кваліфікувати за ст. ст. 364, 365 КК і за відповідною частиною ст. 27 КК та конкретними злочинами, що нами досліджуються (виняток – це вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241, 242, ч. 1, 2 ст. 243, 251 КК, якщо вони вчинені з необережності). Таке роз'яснення має бути в постанові Пленуму Верховного суду України. На жаль, вивчення кримінальних справ показує, що лише в 0,5 % вивчених кримінальних справ ці дії так само кваліфікувались. Треті – коли це стосується випадків, коли службові особи незаконно використовували державний чи громадський транспорт з метою вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 246, 249 КК 2001 року, то такі дії службових осіб повинні кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за порушення законодавства про охорону природи і зловживання владою чи службовим становищем, якщо цими діями заподіяно істотної шкоди. Це підтверджується 1 % вивчених кримінальних справ. Четверті – коли це стосується службових осіб, які укладають злочинні угоди з бракон'єрами, то в таких випадках їх дії повинні кваліфікуватися за ст.ст. 246, 249 і за ст. 264 КК 2001 року. Опитування суддів показує, що із 260 опитаних 90 % схильні до такої кваліфікації. П'яті – коли це стосується випадків, де службові особи укладають злочинну угоду на порубку лісу, вилов риби, незаконне полювання і за це отримують хабар, то їх діяння слід було кваліфікувати за ст. ст. 246, 248, 249 і за ст. 368 КК України. У 0,5 % вивчених нами кримінальних справ цієї категорії ці дії кваліфікувались саме так.

В окремих випадках, коли службові особи допустили внаслідок зловживання владою чи службовим становищем забруднення водних об'єктів або атмосферного повітря, то їх дії треба кваліфікувати за ст. ст. 241, 242 КК і за ст. 364 КК. Про це свідчить аналіз судової практики опитування 450 слідчих і суддів.

Щодо другої точки зору, автором якої є А.С. Никіфоров, необхідно зазначити, що вона непереконлива. Ми згодні з В.М. Кудрявцевим і С.Б. Гавришем, що позиція А.С. Никіфорова та ін. суперечить загальноприй-

нятій в доктрині і практиці кваліфікації дій, що одночасно посягають на різні об'єкти [51, с. 228; 27, с. 552]. Крім того, необхідно погодитись з А.С. Нікіфоровим про «поглинання» одного злочину іншим, виходячи з порівняльної їх тяжкості в тих випадках, коли відсутні наслідки, зазначені в службовому злочині, адже об'єктивна сторона цих злочинів (службового і екологічного) різна.

Важко погодитись з третьою точкою зору, яку пропонував О.Я. Светлов. В цьому питанні необхідно сприйняти позицію судової практики, де видно, що не всяке використання службового становища може утворити сукупність злочинів. Диспозиції ст. ст. 364, 365 КК України 2001 року оцінюють зазначені в них діяння як злочини тільки у випадку, коли завдана істотна шкода. В такому і лише в такому разі ці злочини мали кваліфікуватися за сукупністю злочинів – екологічний і службовий. У протилежному випадку діяння кваліфікуються як злочин, що стосується навколишнього природного середовища, хоча воно і було вчинене службовою особою. Про це свідчить і аналіз кримінальних справ зазначеної категорії, де 30 % справ кваліфікувалися саме так. Не зовсім вірною є позиція автора четвертої точки зору С.Б. Гавриша, оскільки дозвіл службової особи може мати характер організації вчинення екологічного злочину або пособництва в ньому. В такому разі за наявності істотної шкоди дії винної службової особи могли кваліфікуватися за ст. 364 і за ст. 27 та відповідний злочин, що стосується навколишнього природного середовища.

Злочини, передбачені ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК 2001 р., за ознаками «попередньою змовою групою осіб або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст. ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 р., можуть вчинятися і неслужбовими особами. Про це свідчить вивчення нами зазначених кримінальних справ за 2001–2015 роки. Наше дослідження показує, що 16 % зазначених злочинів вчиняли неслужбові особи. Опитування працівників дізнання, досудового розслідування, прокуратури та суддів показує, що 16 % досліджуваних злочинів вчиняють неслужбові особи.

Використовуючи запропоновану послідовність в цьому питанні, проаналізую питання кваліфікації діянь неслужбових осіб щодо зазначених мною складів злочинів. Насамперед, слід звернутися до кваліфікації діянь неслужбових осіб. Як уже зазначалося, перераховані склади злочинів можуть вчинятися і неслужбовими особами, тобто робітником або службовцем підприємства, установи або організації лісового господарства, мисливського фонду, іхтіофонду, що пов'язані з вибуховими роботами у водних об'ємах, з корисними копалинами, з континентальним шельфом тощо. Крім того, вони можуть стосуватись дотримання ветеринарних правил тощо. В кожному конкретному випадку правоохоронні органи при вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вищезазначеними статтями повинні встановлювати, які обов'язки виконував працівник для того, щоб не допустити ототожнення функцій виробничо-професійного характеру і функцій службової особи, а також відсутність цих функцій, коли мова йдеться про приватну особу.

Як показує аналіз кримінальних справ, де суб'єктом діяння проти навколишнього природного середовища, була неслужбова особа, в 65 % випадків вони виконували обов'язки, що входили в коло службових обов'язків такого працівника, 20 % – згідно з договором, 10 % – згідно з наказом, 5 % – на підставі інших відомчих нормативних актів. Діяння неслужбових осіб як можливих суб'єктів перерахованих злочинів спричиняють специфічні (неоднакові) юридичні наслідки. Наприклад, якщо за вказівкою керівництва лісгоспу робітник здійснює порубку лісосіки в більшому обсязі або не тих порід (тому, що отримав таке розпорядження, тобто добросовісно помиляється), то при встановленні таких обставин по справі у відношенні цього робітника справу провадженням слід закрити за п.2 ч.1 ст. 284 КПК України за відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

Необхідно звернути увагу на те, що коли неслужбова особа, яка виконує наказ (вказівку і т. ін.) службової особи, усвідомлює злочинний характер своєї дії, тоді її дії слід кваліфікувати, як дії виконавця досліджуваного злочину. Тому не можна погодитися з позицією С.Б. Гавриша, який вважає, що в наведеному випадку неслужбова особа є виконавцем злочинної дії службової особи [52, с. 473], оскільки в цьому випадку службова особа вчиняє два злочини (за наявності ознак) – «екологічний» і злочин у сфері службової діяльності. До інших юридичних наслідків відноситься і злочинна діяльність службових осіб, які вчиняли злочин, що стосується навколишнього природного середовища, не в зв'язку зі своїми службовими повноваженнями і за своїм службовим становищем не могли впливати на вчинення досліджуваних злочинів. Це підтверджується і дослідженнями С.Б. Гавриша, де він оговорює, що вчинення екологічного злочину службовою особою, яка не використовує для цього своє службове становище, не впливає на кваліфікацію вчиненого і оцінюється як виконання злочину приватною особою [27, с. 466-467].

Для досліджуваних злочинів характерним є те, що в КК України жоден із суб'єктів цих злочинів не позначений як приватна особа.

Механізм встановлення суб'єкта перерахованих складів злочинів проти навколишнього природного середовища. С.Б. Гавриш звернув увагу на той факт, що норми, які не згадують суб'єкта, призводять до висновку про наявність у них «прихованих» ознак, що вказують на можливість вчинення їх різними особами [27, с. 462]. Він акцентує увагу на тому, що головним чином на виконавця вказує характер об'єктивної сторони конкретного злочину [27, с. 462]. В той же час дослідник не показує, як саме це можна зробити. Слід звернути увагу, що злочини, передбачені ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 КК 2001 р. за ознаками «попередньою змовою групою осіб або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів», ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком ознаки «особою раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року, можуть вчинятися і приватними особами. Про це свідчить вивчення нами зазначених кримінальних справ за 2001 – 2015 рр. Дослідженням встановлено, що 74 % зазначених злочинів вчиняли приватні особи. Зовсім інші

юридичні наслідки настають в тому випадку, коли приватна особа здійснить порубку лісу для своїх потреб. Чи знає вона про незаконність своїх дій, чи ні, вона підлягала відповідальності за ст. 246 КК 2001 року. Про це свідчить вивчення кримінальних справ зазначеної категорії, де в 20 % таких справ винні посилались на те, що вони не знали порядку оформлення порубки лісу або обсягу порубки, порядок оформлення видобування копалин тощо. Всі вони були притягнуті до кримінальної відповідальності за конкретні злочини.

Варто зауважити, що суб'єкт цих злочинів не можна визначити лише на основі ознак об'єктивної сторони складу злочину. Необхідно враховувати об'єкт конкретного складу злочину проти навколишнього природного середовища, його предмет і об'єктивну сторону. Якщо проаналізувати склади злочинів, передбачених ст.ст. 236, 239, 239-1, 239-2, 241, 242, ч. 1 і 2 ст. 243, ч. 1 ст. 244, 246, 247, ч. 1 ст. 248 та ч. 2 ст. 248 за ознаками, зазначених мною вище, ч. 1 і 2 ст. 249, за винятком вище зазначених ознак, ст.ст. 250, 251, 252, 254 КК України 2001 року, з метою виявлення механізму встановлення суб'єкта цих злочинів, то ключем до такого механізму будуть суб'єкти відносин, предмет злочину і ознаки об'єктивної сторони, які вказують на те, що суб'єктом таких злочинів в кожному конкретному випадку можуть бути службові, неслужбові чи приватні особи. Законодавець також вдався до спрощеної форми його описання в законі. Так, він не називає суб'єкт, тому що для правозастосовних органів він є зрозумілим. Як свідчить вивчення кримінальних справ цієї категорії за 2001–2015 рр. не було жодного випадку, де б суб'єкт був би встановлений неправильно. Правильне розуміння суб'єкта підтверджує також опитування слідчих органів внутрішніх справ, прокуратури і суддів (було опитано 500 осіб). У 98 % випадків відповідь була позитивною, лише в 2 % опитувані були невпевнені в правильності свого рішення.

Не можна погодитися з пропозицією С. Б. Гавриша, який пропонує доповнити ч. 2 ст. 19 положенням про сильне нервово-психічне перенавантаження, як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності [38, с. 512-513], оскільки воно недостатньо обгрунтоване.

Треба зазначити, що спостерігається багато реформаторських тенденцій законодавства й у деяких зарубіжних країнах у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища. Сучасне кримінальне законодавство зарубіжних держав також передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти навколишнього природного середовища. Так, проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища певною мірою відображені в таких кодексах як: КК Республіки Польща [53], КК Республіки Болгарія [54], КК Швеції [55], КК Японії [56], КК Норвегії [57], КК Іспанії [58].

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що суб'єктом злочинів проти навколишнього природного середовища є фізична осудна особа (службова, неслужбова, приватна), якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (громадяни України, іноземець, особа без громадянства або та, що має подвійне громадянство).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР / С.А. Абдуразаков, Г.А. Ахмедов // Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР / Ред. кол.: Г. А. Ахмедов и др. – Ташкент : Изд-во «Фан», 1970. – С. 137–147.
2. *Беккариа, Чезаре.* О преступлениях и наказаниях / Ред. кол.: В.С. Нарсеян (председатель), П.С. Грацианский, Н.М. Золотухина, В.Д. Зорькин, Л.М. Мамут. – М. : Юрид. лит., 1987. – 128 с. (Из истории политической и правовой мысли).
3. *Владимиров В.А., Левицкий Г.А.* Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
4. *Орымбаев Р.* Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алмата : Изд-во Алмаатинского ун-та, 1977. – 153 с.
5. *Трахтеров В.С.* Вменяемость по советскому уголовному праву: (конспект лекций) / В. С. Трахтеров. – Харьков : ХарЮИ, 1966. – 15 с.
6. *Шевченко Я.Н.* Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я.Н. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1976. – 189 с.
7. *Павлов В.Г.* Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.
8. Советское уголовное право: Часть Общая: [учебник] / С.П. Бузынова, Н.В. Васильев, М.А. Гельфер и др.; под ред. П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова. – М. : Юрид. лит., 1982. – 439 с.
9. *Сташис В.В., Тацкий В.Я.* Субъект преступления / В.В. Сташис, В.Я. Тацкий // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 142–157.
10. *Пионтковский А.А.* Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Часть особенная / А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, Г.А. Кригер. – М. : Наука, 1971. – Т. 5. – 571 с.
11. *Леонтьев Б.* Преступления против природных богатств СССР / Б.Леонтьев // Советское уголовное право. Часть Особенная: [учебник] / В. Д. Меньшагин, В.Н. Кудрявцев, Б.А. Куринов и др.; под ред. В.Д. Меньшагина и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 261–274.
12. *Широков В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Широков // Сов. юстиция, 1983. – № 11. – С. 23–26.
13. *Вольфман Г.* Уголовно-правовая охрана леса / Г. Вольфман // Радянське право. – 1981. – № 11. – С. 23–24.
14. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция. – 1982. – № 7. – С. 7–10.
15. *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40–42.
16. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
17. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 846 с.
18. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1999. – Т. 4. – 779 с.

19. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

20. *Здравомыслов Б.В.* Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 30–31.

21. *Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 230 с.

22. *Аснис А.Я.* Уголовно-правовая ответственность за служебные преступления в России / А.Я. Аснис. – М. : АО «Центр Юр ИнфоР», 2004. – 396 с.

23. *Блауберг И.Б., Мирский Э.М., Садовский В.Н.* Системный подход и системный анализ. Системные исследования / И.Б. Блауберг, Э.М. Мирский, В.Н. Садовский // Методол. пробл. ежегодник. – М. : Наука, 1982. – С. 47–65.

24. *Терентьев В.И.* Уголовная ответственность специальных субъектов преступления по уголовному праву Украины: [монография]; изд. 2-е доп. и изм. / В.И. Терентьев. – Николаев : Изд-во «Дизайн и полиграфия», 2006. – 190 с.

25. *Глушков В.А., Матвейчук В.К.* О субъекте преступления, предусмотренного ст. 1552 УК УССР / В.А. Глушков, В.К. Матвейчук // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел. – К. : Изд-во КВШ МВД СССР, 1986. – С. 43–47.

26. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень; респ. наук. конф. – К. : АН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1992. – С. 62–63.

27. *Гаврыш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С. Б. Гаврыш. – Харьков: Изд-во при Харьковском госуниверситете «Основа», 1994. – 640 с.

28. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина/ П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Г. Атаманюк та ін.; М.О. Потебенько, В.Г. Гончаренко (заг. ред.) – К. : Форум, 2001. – 942 с.

29. *Антипов В.И.* Комментарий к ст. ст. 1631, 2271 УК Украины / В.И. Антипов // Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий (по состоянию уголовного законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины на 25 октября 1995 г.); отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко. – К. : «Фіта», 1995. – С. 524–525, 739–742.

30. *Клименко В.А.* Комментар до ст. 247-254 КК / В.А. Клименко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р.; за ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С. 554–579.

31. *Жевлаков Э.Н.* Общие вопросы квалификации преступлений в области охраны окружающей среды: [учебное пособие] / Э.Н. Жевлаков. – М. : ВЮЗИ, 1986. – 86 с.

32. Советское уголовное право. Часть особенная: [учебник]; (отв. ред. М.И. Ковалев). – М. : Юрид. лит., 1983. – 479 с.

33. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001. – С. 629–674.

34. *Коробеев А.* Ответственность за загрязнение моря / А. Коробеев // Сов. юстиция. – 1988. – № 4. – С. 21–23.

35. Широков В. Уголовная ответственность за загрязнение моря / В. Широков // Соц. законность. – 1978. – № 12. – С 46–47.

36. Повелицына П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.

37. Широков В.А. Преступления в области охраны окружающей среды: Учебное пособие / В. Широков. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – 64 с.

38. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

39. Кузнецова Н.Ф. Цели и механизм реформы Уголовного кодекса / Н.Ф. Кузнецова // Сов. гос. право. – 1992. – № 6. – С. 82–84.

40. Стучка П.И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права / П.И. Стучка. – Рига : Латгосиздат, 1964. – 748 с.

41. Международная конвенция по предотвращению загрязнения моря нефтью 1954–1962 гг. // Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г. М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 21–36.

42. Международная конвенция относительно вмешательства в открытом море в случаях аварий, приводящих к загрязнению нефтью (1969 г.) // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 42–48.

43. Конвенция по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов (1972), Документ ООН А/АС. 138/8С.111/L от 29 марта 1973 г. // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 62–76.

44. Международная конвенция по предотвращению загрязнения с судов (1973 г.) ММФ, 1973 // Горшков Г.С., Мелков Г.М. Предотвращение загрязнения морской среды: Справочник / Г.С. Горшков, Г.М. Мелков. – М. : Воениздат, 1979. – С. 77–177.

45. Слінько Т. Право на одержання екологічної інформації / Т. Слінько // Радянське право. – 1991. – № 12. – С. 24–27.

46. Панько М.М. Преступления против окружающей среды / М.М. Панько // Уголовный кодекс Украины. Комментарий: под ред. Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2001. – С. 496–541.

47. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013 р. – № 34-35. – Ст. 458

48. Смолицкий Г.Р. Практика Верховного Суда СССР по делам о служебных злоупотреблениях / Г.Р. Смолицкий // Соц. законность. – 1946. – № 6. – С. 21–22.

49. Про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам: Лист Державного комітету України по земельним ресурсам від 26 березня 1999 р. № 7/250 (Окремий відбиток).

50. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 303 с.

51. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 324 с.

52. Гальперин И.М., Курляндский В.И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения / И.М. Гальперин, В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью; под ред. И.М. Гальперина и В.И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – С 9–15.

53. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A I Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch – St Petersburg "Yuridichesky Centei Press", 2001– 234 p.

54. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2001. – 298p.

55. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366p.

56. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 226p.

57. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridichesky Center – Press", 2002. – 366p.

58. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html.

Харь І. О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища

У статті піднімаються питання теоретичних та прикладних проблем суб'єкта злочину в сфері охорони навколишнього природного середовища важливі як для теорії кримінального права, так і для практики.

Ключові слова: суб'єкт злочину, навколишнє природне середовище, класифікація суб'єкта, службова особа, неслужбова особа, приватна особа.

Харь И.А. Теоретические и прикладные проблемы субъекта преступления в сфере охраны окружающей природной среды

В статье поднимаются вопросы теоретических и прикладных проблем субъекта преступления в сфере охраны окружающей природной среды важные как для теории уголовного права, так и для практики.

Ключевые слова: субъект преступления, окружающую природную среду, классификация субъекта, должностное лицо, неслужбные лицо, частное лицо.

Khar I. Theoretical and applied problems of the committer of a crime in the field of environmental protection

The article raises questions of theoretical and applied problems of the committer of a crime in the field of environmental protection as important for theory of criminal law and for practice.

Keywords: the committer of a crime, environment, classification of a subject, official person, unofficial person, private individual.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016.

УДК 343:349,6 (477)

Shnipko O. S.

THE DIRECT OBJECT OF CRIME OF KNOWINGLY UNLAWFUL APPREHENSION, TAKING INTO CUSTODY, ARREST OR DETENTION

О.С. Шніпко

аспірант кафедри

кримінального права, кримінології та

кримінального процесуального права

ВНЗ «Національна академія управління»

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЗАВІДОМО НЕЗАКОННЕ ЗАТРИМАННЯ, ПРИВІД, ДОМАШНІЙ АРЕШТ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Постановка проблеми. Важливим і нагальним для теорії кримінального права та практики застосування ст. 371 КК України, є з'ясування проблем, що стосуються безпосереднього об'єкта цього злочину. Ці теоретичні і практичні питання потребують свого подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З'ясуванням питань, що стосуються безпосереднього об'єкта цього злочину певною мірою займалися такі вчені: В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, І.П. Міщук, О.О. Дудоров та інші. На рівні дисертаційного дослідження цією проблемою займався Р.І. Мельник. Проте, ці роботи та дисертація виконувалися на застарілому кримінальному процесуальному законодавстві. Це свідчить про те, що на цей час зазначені проблеми не отримали свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.371 КК України.

Основні результати дослідження. Сприймаючи за основу положення, що під родовим об'єктом злочинів проти правосуддя слід розуміти суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують регламентовану законодавством та іншими нормативно-правовими актами діяльність: судів по здійсненню правосуддя; органів досудового розслідування; прокуратури; установ що виконання покарання; осіб, що забезпечують для суду, органів досудового розслідування повне, всебічне і об'єктивне вирішення справ з охорони законних прав та інтересів громадян, суспільства, держави в процесі судочинства, досудового розслідування та виконання судових рішень, із захисту та представництва особи, перейдемо до розгляду безпосереднього об'єкта аналізованого злочину.

На нашу думку, найважливіше значення для правотворчої та правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт конкретного складу злочину (в нашому випадку — злочину, передбаченого ст.371 КК України). В теорії кримінального права є загальновизнаним, що під безпосереднім об'єктом злочину слід розуміти конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону законом про кримінальну відповідальність, яким заподіюється шкода злочиним, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [1, с.88; 2, с.82; 3, с.99; 4, с.48-49].

Необхідно відмітити, що не в кожному випадку конкретний злочин завдає істотної шкоди лише одним суспільним відносинам. Існують злочини, які одночасно посягають на двоє і більш суспільних відносин (це, зокрема, стосується і злочину, передбаченого ст.371 КК України). Тому, в доктрині кримінального права поряд з класифікацією об'єктів «по вертикалі» має місце класифікація «по горизонталі». Її сутність полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяють основний і додатковий об'єкти [1, с.70—74].

У злочинах, які мають два або кілька безпосередніх об'єктів (до них належить діяння, передбачене ст.371 КК України) законодавець виділяє або зі змісту статті впливає один об'єкт, на який націлене злочинне посягання, що і обумовлює місце правової норми у структурі розділів Особливо частини КК. У кримінально-правовій літературі такий об'єкт, зазвичай, називають основним безпосереднім об'єктом, а об'єкт, якому завдається істотна шкода поряд з основним — додатковим безпосереднім об'єктом злочину [5, с.34].

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конкретні суспільні відносини, що в першу чергу прагнуть поставити під охорону законодавець, визнаючи суспільно небезпечне діяння злочиним [3, с.76—77]. Загальновизнаним є те, що місце конкретної кримінально-правової норми у кримінальному законодавстві визначається з урахуванням захисту не тільки родового, а й основного безпосереднього об'єкта досліджуваного складу злочину. Натомість, додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, яким шкода завдається завжди [1, с.70-74].

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст.371 України: 1) одні автори під таким основним безпосереднім об'єктом злочину розуміють нормальну, таку, що відповідає вимогам закону, діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, а також установ, що виконують рішення цих органів і судів відносно тримання затриманих і арештованих осіб під вартою [6, с.517]; 2) другі — наполягають на тому, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері правосуддя, з приводу забезпечення законного здійснення правоохоронними органами та судом своїх повноважень при застосуванні таких заходів забезпечення кримінального провадження, як затримання, привід, арешт та тримання під вартою [7, с.677]; 3) треті — наполягають, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є регламентована законодавством діяльність суду та інших правоохоронних органів по реалізації мети та завдань правосуддя(у його широкому розумінні) у частині законного затримання, приводу, арешту або тримання під вартою [8, с.1020]; 4) четверті — пере-

конують, що безпосереднім об'єктом цього злочину є право людини на особисту недоторканість, а саме на неприпустимість її незаконного арешту, затримання або приводу. (Таке право закріплене ст.29 Конституції України, ст.3 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст.9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., а також ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р.) [9, с.445]; 5) п'яті – стверджують, що безпосереднім об'єктом цього злочину є правосуддя в частині забезпечення законного затримання, приводу, арешту чи тримання під вартою, а також конституційне право людини на свободу й особисту недоторканість, гарантоване Конституцією України [10, с.255]; шості – визнають, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є право людини на особисту недоторканість, разом з тим, на неприпустимість її незаконного арешту, приводу або затримання [11, с.233]; сьомі – переконані, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину виступають правовідносини, що забезпечують процесуальну діяльність органів досудового розслідування, прокурорського нагляду та судового контролю, спрямовану на досягнення завдань правосуддя через реалізацію конституційного права особи на свободу та особисту недоторканість, при застосуванні запобіжних заходів у вигляді затримання й арешту під час досудового розслідування кримінальної справи [12, с.115]; восьмі – наполягають на тому, що основним безпосереднім об'єктом незаконного взяття або утримання під арештом є інтереси правосуддя при вирішенні конкретного питання кримінальної справи [13, с.52]; дев'яті – стверджують, що основним безпосереднім об'єктом завідомо незаконного кримінально-процесуального затримання, арешту або тримання під вартою виступають суспільні відносини, змістом яких є правомірна діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури, суду, що здійснюється на стадії попереднього розслідування (основним безпосереднім об'єктом завідомо незаконного адміністративного затримання є правомірна діяльність органів, що сприяють винесенню судом рішення в порядку адміністративного провадження) [14, с.28]; десяті – зазначають, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.1 ст.301 КК РФ, є суспільні відносини, що регулюють установлений порядок діяльності службових осіб, що здійснюють затримання [15, с.147]. Натомість, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.2 ст.301 КК РФ, виступають суспільні відносини, що регулюють діяльність службових осіб, що здійснюють арешт або утримання під вартою підозрюваних і обвинувачених у вчиненні злочину [15, с.147].

Вважаємо, що з метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.371 КК України, необхідно врахувати всі позитивні підходи до розуміння суспільних відносин, які поставлені під охорону зазначеної статті цього Кодексу. З вищезначених суджень, на наш погляд, можна зупинитися на тому, що: 1) основним безпосереднім об'єктом злочину завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, слід розуміти суспільні відносини (а не нормальна, така, що відповідає вимогам закону, діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, а також установ, що виконують рішення цих органів і судів відносно три-

мання затриманих і арештованих осіб під вартою, як це стверджує Ю.В. Александров), оскільки такий термін «нормальна діяльність» є невизначеним і не юридичним. Крім того, таким є не правосуддя в частині забезпечення законного затримання, приводу, арешту чи тримання під вартою тощо (як на цьому наполягає І.В. Діордіца); 2) основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини (а не регламентована законодавством діяльність суду та інших правоохоронних органів по реалізації завдань правосуддя у його широкому розумінні, у частині законного затримання, приводу, арешту або тримання під вартою, як це стверджують А.М. Бойко та М.І. Хавронюк); 3) основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини (а не інтереси правосуддя при вирішенні конкретного питання кримінальної справи, як на цьому наполягає В.І. Суботіна), оскільки інтереси є рушійною силою, стимулом для забезпечення певних потреб; 4) основним безпосереднім об'єктом цього злочину слід розуміти суспільні відносини (а не право людини на особисту недоторканість, а саме на неприпустимість її незаконного арешту, затримання або приводу, як це стверджують Є.В. Фесенко, Т.В. Варфоломеева та С.І. Селецький); 5) основним безпосереднім об'єктом злочину завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою є відповідні суспільні відносини (а не правовідносини, що забезпечують процесуальну діяльність досудового розслідування, прокурорського нагляду та судового контролю, спрямовану на досягнення завдань правосуддя через реалізацію конституційного права особи на свободу та особисту недоторканість, при застосуванні запобіжних заходів у вигляді затримання й арешту під час досудового розслідування кримінальної справи, як на цьому наполягає Р.І. Мельник); 6) ці суспільні відносини убезпечують фізичних осіб від завідомо незаконного затримання, приводу, арешту або тримання під вартою; 7) ці відносини стосуються умов для забезпечення регламентованих законодавством затримання, приводу, арешту або тримання під вартою фізичних осіб. Проте, ці напрацювання ще не надають остаточної відповіді щодо розуміння основного безпосереднього об'єкта цього злочину. З отримання належної відповіді з цього приводу нам необхідно звернутися до структури цього об'єкта, змісту цих складових і дискусійних положень, що є в юридичній літературі.

Так, Р.І. Мельник правильно зазначивши, що виходячи з теоретичної моделі об'єкта злочину, відповідно до якої зміст безпосереднього об'єкта має перебувати в неодмінному зв'язку зі змістом об'єкта родового, робить хибний висновок, що більшість учених визначили безпосереднім об'єктом аналізованих злочинів нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокурора щодо застосування зазначених заходів примусу, аргументуючи, що підґрунтям такого підходу є закони логіки та взаємозв'язок філософських категорій загального, особливого та одиничного [12, с.43-44]. У цьому сенсі важливу роль відіграє зміст структурних елементів об'єкта, а саме суб'єктного складу, соціальних функцій суб'єкта та предмета цих суспільних відносин. Враховуючи зазначене та положення ст29 Конституції, що має унеможливити арешт тримання під вартою, лише за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку встановлених законом [16], вказане потребує

уточнення стосовно функціонального призначення судових органів у досліджуваних правообмежувальних процедурах. У цьому сенсі важливо розуміти, що постанови про затримання, привід, арешт або тримання під вартою не відносяться до процесуальних документів, якими справа вирішується по суті (остаточно) [17, с.597]. Тут важливо погодитися з думкою, що є в публікаціях, що повноваження суду ще на ранніх стадіях судочинства має належно реагувати на факти порушення чинного законодавства з боку досудового розслідування, допущені при приводі, взятті під варту й тримання під вартою особи, з метою попередження або якнайшвидшого поновлення порушених прав фізичних осіб, розглядається як самостійна судово-контрольна функція, що відокремлюється від функцій правосуддя [12, с.45; 18, с.6; 19, с.8]. У той же час існують й інші думки, зокрема, що зазначена судова діяльність не відноситься до судового контролю, а є функцією забезпечення судом правообмежувальних прав громадян [20, с.64-65], що зазначена діяльність є реалізацією судової влади в кримінальному судочинстві шляхом безпосередньої участі судді в провадженні досудового слідства з метою захисту основних конституційних прав людини при підготовці справи досудового розгляду [21, с.105].

Аналіз існуючих точок зору дає підстави погодитися з думкою Р.І. Мельника, що досліджувана діяльність суду не може бути спрямована на забезпечення доказового значення матеріалів досудового слідства і надання безпосередньої допомоги слідчому у розслідування справи, про що свідчить чітко визначена стадійність усієї кримінальної процесуальної діяльності [12, с.46]. Тому слід погодитися з позицією, як це слідує з юридичних джерел, що така форма судового контролю, як розгляд скарги особи на незаконне затримання під час досудового розслідування є невід'ємною частиною відносин, що виникають при застосуванні до особи зазначених заходів примусу [22, с.36-37]. Існують й інші точки зору, але вони є свого роду повторенням попередніх, але з іншою інтерпретацією судової діяльності і не вирішують належними чином цю проблему.

Слід звернути увагу й на те, що в існуючих працях стосовно додаткового безпосереднього об'єкта злочину завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою не завжди чітко визначається такий додатковий об'єкт. Так, Ю.В. Александров під додатковим об'єктом цього злочину розуміє особисті права і законні інтереси особи її недоторканість [6, с.517]; Р.М. Шеховцов та Р.М. Беніцький – стверджують, що додатковим об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері охорони волі особи, її життя та здоров'я, особисті недоторканості, авторитет правоохоронних органів та суду [7, с.677]; А.М. Бойко, М.І. Хавронюк – наполягають на тому, що обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є воля, а факультативним можуть виступати життя і здоров'я особи, інші блага [8, с.1020]; Р.І. Мельник – переконаний, що додатковим об'єктом цього злочину є особиста свобода затриманого або арештованого [12, с.115]; В.І. Суботіна – вбачає додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину гарантовані державою права громадян на свободу і особисту недоторканість [13, с.52]; Ю.П. Попова – стверджує, що додатковим безпосереднім об'єктом у цих скла-

дах є особа і її конституційне право на особисту недоторканість як фізичної особи людини [14, с.36-37]; К.Р. Ідрісов – зазначає, що додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ч.1ст.301 РФ є суспільні відносини, що забезпечують охорону прав і законних інтересів незаконно затриманого; а стосовно ч.2 цієї ж статті таким об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону прав і інтересів осіб, незаконно арештованих чи які утримуються під вартою [15, с.147].

З'ясування суджень стосовно додаткового об'єкта злочину, передбаченого ст.371 КК України, дає можливість визначитись з позитивними положеннями, які можуть бути використані нами для формування додаткового безпосереднього об'єкта цього злочину. До таких позитивних положень слід віднести: 1) що такими є суспільні відносини; 2) що ці відносини забезпечують умови з охорони волі особи; 3) що ці відносини забезпечують умови з охорони особистої свободи особи завідомо незаконно затриманого, завідомо незаконно проведеного, завідомо незаконно підданому домашньому арешту або завідомо незаконно утримуваного під вартою; 4) що ці відносини забезпечують особисту недоторканість особи.

Проте, зазначені позитивні положення, які нами отримані з існуючих суджень, ще є недостатніми для з'ясування як основного, так і додаткового безпосередніх об'єктів цього злочину. Необхідно ще проаналізувати структурні елементи цих суспільних відносин. Тому загальноновизнаним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, тобто завдає їм істотної шкоди. Візьмемо за основу структуру суспільних відносин, що запропонована в літературі з кримінального права, яку пропагує більшість вчених: 1) це – суб'єкти (носії) відносин; 2) це – предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це – соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність, як зміст відносин) [23, с.35-48]. Маючи такі, і вищезазначені, вихідні положення, продовжимо дослідження безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст.371 КК України.

В юридичній літературі, звичайно, відсутня якась позиція відносно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінально-правової охорони досліджуваних відносин, а точніше, цьому питанню увага взагалі не приділялась. Це дає нам можливість говорити про те, що суб'єкти відносин як структурний елемент об'єкта цього злочину (ст.371 КК) зовсім не підлягали дослідженню. А він, на наш погляд, істотно має вплинути на вирішення питання, що є безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину. Аналіз існуючих публікацій і проведених дисертаційних досліджень свідчить, що це питання в них не з'ясоване. Так, Р.І. Мельник вірно зазначаючи, посилаючись на думку М.Й. Коржанського, що виходячи з теоретичної моделі об'єкта злочину, відповідно до якої зміст безпосереднього об'єкта повинен перебувати в неодмінному зв'язку зі змістом об'єкта родового [24, с.74; 12, с.12, с.43-44], але не дослідив суб'єктний склад відносин, які охороняються приписами ст.371 КК України.

Замість цього цей фахівець зробив важливе уточнення щодо функціонально-рольового призначення судових органів у відповідних право- обмежувальних процедурах, про що ми вже зазначали вище. Р.І. Мельник лише частково торкнувся суб'єктного складу цих відносин, вказавши, що «шкода охоронюваним правовідносинам завдається самими учасниками цих правовідносин в особі уповноважених державою службових осіб органів розслідування, прокуратури та суду, шляхом невиконання або неналежного виконання покладених на них обов'язків» [12, с.48-49]. У той же час науковець все ж таки не розкрив суб'єктний склад відносин, що охороняються ст.371 КК України. Крім того, не з'ясувався також суб'єктний склад відносин і в роботах В.І. Субботіної [13, с.46-61], К.Р. Ідрісова [15, с.100-109], Ю.П. Попової [14, с.13-35]. Аналіз чинного розділу другого Кримінального процесуального кодексу України, який має назву «Заходи забезпечення кримінального провадження», свідчить, що суб'єктами відносин, що поставлені під охорону ст.371 КК України з однієї сторони є слідчий суддя, суд, слідчий, прокурор, а з другої сторони фізична особа, до якої застосовується запобіжний захід або обирається запобіжний захід [25]. Слід звернути увагу на те, що запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого прокурором, або за клопотанням прокурора – під час досудового розслідування, або судом за клопотанням – під час судового провадження. Крім того одним із суб'єктів з першої сторони може бути і юридична особа, представник якої здійснює клопотання про обрання того чи іншого запобіжного заходу (ч.1 ст.176 КПК України) [26, с.170]. Проведене опитування студентів юридичних факультетів та вузів, а також працівників правоохоронних органів та суду також підтвердило зазначений суб'єктний склад досліджуваних нами відносин.

Для досягнення мети забезпечення законного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою як заходу забезпечення кримінального провадження й убезпечення фізичних осіб від завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою, дослідження суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах сприятиме визначенню на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього злочину (ст.371 КК України) [27, с.39]. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець, як для визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом відповідного злочину (скажімо, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) [28, с.8-9]. Законодавець цей підхід до злочину, передбаченого ст. 371 КК України, не застосував, чим ускладнив наше завдання у дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності правоохоронних органів та суду. Вивчивши кримінальні справи цієї категорії, ми встановили, що в усіх випадках (100%) одним із суб'єктів відносин обов'язково була фізична особа (людина). З метою встановлення другої сторони суб'єктного складу відносин, ми звернулися до чинного Кримінального процесуального кодексу України, про що ми вже відмічали вище, але проведемо деталізацію цих суб'єктів. Так, аналіз статей 187-189 КПК України свідчить, що відповідно

до вимог цього Кодексу таке затримання особи має дві форми: 1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу; 2) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке в свою чергу поділяється на законне затримання (ст.207 КПК) та затримання уповноваженою службовою особою [25; 26, с.187]. Слід звернути увагу на те, що ці види затримання відрізняються, зокрема, за суб'єктами їх здійснення. Перший вид затримання свідчить, що суб'єктами його здійснення є: 1) слідчий суддя або суд, який виносить ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу (юридична підстава); 2) з клопотанням звертається про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого, відповідно до ч.2 ст.188 КПК України, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором [25]. Важливо акцентувати увагу на тому, що цей вид затримання є примусовим заходом забезпечення явки підозрюваного, обвинуваченого до суду для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою.

Аналіз статей 187-191 КПК України дає підстави стверджувати, що з однієї сторони суб'єктами цих відносин є: слідчий суддя, суд та уповноважена службова особа, яка затримала особу на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання або у якої під вартою тримається особа, щодо якої діє ухвала про дозвіл на затримання, а суб'єктом відносин з другої сторони є підозрюваний або обвинувачений.

Стосовно затримання без ухвали слідчого судді, суду (ст.207-213 КПК України), потрібно зазначити, що воно є основним видом цього тимчасового запобіжного заходу, який здійснюється з метою припинення кримінального правопорушення, попередження уникнення від слідства чи суду та запобігання спробам перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином (це затримання має кримінально-процесуальний характер) [16, с.189]. Воно, як ми вже зазначали, поділяється на: а) законне затримання (ст.207 КПК); б) затримання уповноваженою службовою особою (ст.208 КПК). Перший різновид регламентовано ч. 2 і 3 ст.207 КПК, в якій визначено, що кожен має право затримати будь-яку особу за наявності таких підстав: при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчинення [25]. Натомість, затримання уповноваженою службовою особою (ст.208 КПК) свідчить, що це є працівник ОВС, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням фіскального(податкового) законодавства, органів державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів митної служби та інших правоохоронних органів, який має право здійснити затримання [25, 26, с.190]. Зазначене дає нам підстави стверджувати, що стосовно затримання без ухвали слідчого судді, суду (ст.207 – 213 КПК), що суб'єктами цих відносин з однієї сторони за ст.207 КПК може бути будь-яка особа, а з іншої особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, а за ст.208 КПК України уповноважена на те службова особа, перелік яких перерахований.

Відносно приводу (статті 140-143 КПК) – то це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у примусовому супроводженні підо-

зрюваного, обвинуваченого, свідка особою, яка виконує ухвалу про привід, до місця їх виклику у зазначеній в ухвалі час. Суб'єктами відносин тут є з однієї сторони слідчий суддя, суд, слідчий, прокурор, службова особа спеціально уповноваженого органу, а суб'єктами відносин з іншої сторони може бути підозрюваний, обвинувачений, свідок.

Щодо домашнього арешту, то такий запобіжний захід полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом його ізоляції в житлі через заборону залишати житло цілодобово або у певний період доби (його може бути застосовано лише до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за здійснення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі [25]). Суб'єктами цих відносин з одного боку є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, а з іншого – підозрюваний, обвинувачений.

У відповідності з ч.2 ст.29 Конституції України встановлено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом [16]. Тримання під вартою є винятковим і найбільш суворим запобіжним заходом, пов'язаним із позбавленням особи свободи, і полягає у примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення їх (або його) в установу для тримання під вартою на певний строк із підпорядкуванням режиму цих установ [25]. Суб'єктами цих відносин з однієї сторони є прокурор, слідчий, слідчий суддя, суд, а з іншої сторони підозрюваний, обвинувачений.

Отже, підводячи підсумок суб'єктному складу відносин, які охороняються ст.371 КК України, слід зазначити, що такий склад певною мірою залежить від конкретного запобіжного заходу.

Вивчення соціальної функції суб'єктів відносин, тобто їх прав та обов'язків (статусу), а саме соціального взаємозв'язку у суспільних відносинах, має певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, дає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону (ст.371 КК України). Отже, робити повним перелік суб'єктів суспільних відносин (об'єкта злочину, передбаченого ст.371 КК України) немає необхідності. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше можуть впливати на зміст відносин та межі кримінальної відповідальності. Про це свідчить і судова практика. Так, суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус, роль у суспільних у відносинах.

Виходячи із предмета нашого дослідження, розглянемо такий структурний елемент відносин, як соціальний взаємозв'язок у суспільних відносинах, які забезпечують від вчинення злочину, передбаченого ст.371 КК України. Цей структурний елемент суспільних відносин, що нами досліджується, а саме, соціальний взаємозв'язок, справедливо розглядається як засіб самих відносин [29, с.5; 20, с.4]. Цей зв'язок може виявитися як на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, так і у взаємодії людських спільнот, а також і індивідумів із відповідними спільнотами, як елементами соціуму. Зовні цей соціальний зв'язок

проявляється, як показує вивчення кримінальних справ і нормативної бази, що стосуються аналізованих відносин, а також опитування працівників правоохоронних органів та суду в такій формі діяльності, яка забезпечує умови з охорони здійснення регламентованої чинним законодавством належної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, уповноваженої службової особи у застосуванні таких запобіжних заходів, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. Це, зокрема, відбувається: на законодавчому рівні, коли проходить реформування чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства; на рівні слідчої та судової практики, коли проводиться узагальнення такої практики стосовно застосування запобіжних заходів; на доктринальному рівні, коли проводяться дослідження цієї проблеми і виявляються негативні і позитивні сторони в цьому питанні тощо.

Нас цікавить, як це слідує з дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин щодо охорони суспільних відносин з регламентованої чинним законодавством належної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, уповноваженої службової особи у застосуванні таких запобіжних заходів, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою.

Аналіз соціального зв'язку свідчить, що на законодавчому рівні він проявляється у цих відносинах у запобігання цього злочину [33]. Зокрема, це може відбуватися у вигляді загального запобігання, коли особа знає, що є ст.371 КК України, яка передбачає відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, то такі приписи є стримуючим фактором для осіб, які застосовують ці запобіжні заходи завідомо незаконно, а особи, до яких застосовують ці заходи мають право оскаржувати ці незаконні дії, а також звертатися із заявою про відкриття кримінального провадження. На рівні конкретного запобігання такі особи, які завідомо вчинили цей злочин, притягуються до кримінальної відповідальності. Крім того, цей соціальний зв'язок відбувається у взаємодії суб'єктів цих відносин за допомогою юридичних і фактичних підстав, які властиві для здійснення тих чи інших запобіжних заходів, які передбачені: стосовно приводу – статті 140-143, 188-191 КПК України; стосовно тримання під вартою – статті 183-184, 186, 193 КПК тощо. Стосовно застосування запобіжних заходів соціальний зв'язок (взаємодія суб'єктів) у цих відносинах регулюється розділом другим Кримінального процесуального кодексу України [25]. Зупинятися на його деталізації немає необхідності, оскільки це більш стосується процесуального провадження та прав і обов'язків суб'єктів відносин. На рівні слідчої і судової практики цей соціальний зв'язок має аргументацію для правозастосовних органів з позиції кваліфікації цього діяння тощо.

Викладене свідчить, що інтерес – це певна форма прояву, вираження, реалізація суспільних відносин, тобто через поведінку суб'єктів відносин, а не самі суспільні відносини як результат. Отже, для визначення безпосереднього об'єкта цього злочину мають враховуватися лише суспільні відносини, що відповідають інтересам всього суспільства, а не інтересам окремої особи на її роз-

суд чи вподобання. Такими можуть бути лише позитивні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону.

Дотримуючись концепцій, що предмет злочину і предмет суспільних відносин у складі злочину не одне і те ж, а тому для злочину, передбаченого ст.371 КК України, предметом відносин є можливість (умови) стосунків з забезпечення регламентованої чинним законодавством належної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, уповноваженої службової особи у застосуванні таких запобіжних заходів, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. Натомість, для додаткового безпосереднього об'єкта злочину, до предмета суспільних відносин слід віднести можливість (умови) з охорони стосунків, що забезпечують особисту свободу особи від незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою. У цьому контексті ми дотримуємося думки, що предметом суспільних відносин є умови з приводу забезпечення тих чи інших явищ, благ, прав, тощо. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є усе те, з приводу чого і у зв'язку з чим існують аналізовані суспільні відносини [31, с.7].

Як ми вже раніше зазначали, що кримінально-правовою доктриною, як правило, визнається те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає те чи інше суспільно небезпечне діяння [32, с.96]. В такому сенсі об'єкт є істотними елементами складу злочину, передбаченого ст.371 КК України і значною мірою визначає небезпеку протиправної поведінки особи, вказує на її соціальну суть – суспільну небезпеку. Треба сказати, що сучасне кримінальне законодавство зарубіжних держав також розглядає дане питання. Так, піднята проблеми певною мірою відображена в таких кодексах як: КК Республіки Польща [34], КК Республіки Болгарія [35], КК Швеції [36], КК Японії [37], КК Норвегії [38], КК Іспанії [39].

Висновок. На підставі проведеного дослідження можна прийти до наступних пропозицій:

1. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 371 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують можливість (умови) з охорони регламентованої чинним законодавством належної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді; суду, уповноваженої службової особи у застосуванні таких запобіжних заходів, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою.

2. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.371 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони регламентованої чинним законодавством, особистої свободи особи незаконно затриманого, завідомо незаконно приведеної, завідомо незаконно підданої домашньому арешту або завідомо незаконно утримуваної під вартою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в Советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Харьков: Высшая школа, 1988. – 198 с.

2. Сучасне кримінальне право України: [курс лекцій] / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 640 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; [за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – Київ – Харків : Юринком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

4. Кримінальне право України. Теоретичний курс та практикум: [посіб. для підгот. до держ. іспитів] / В.В. Кузнєцов, А.В. Савченко, В.С. Плугатир; [за заг. ред. В.Я. Горбачевського]. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 344 с.

5. *Тації В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник В.Я. Тації. – Харків : Українська юридична академія, 1994. – 80 с.

6. *Александров Ю.В.* Злочини проти правосуддя / Ю.В. Александров // Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник]. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.); за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 514-541.

7. *Шехоцов Р.М., Беніцький Р.М.* Злочини проти правосуддя / Р.М. Шехоцов, Р.М. Беніцький // Кримінальне право: (Особлива частина): [підручник]; за ред. О.О. Дудорова, Є.В. Письменського. – [2-ге вид.]. – К. : «ВД» Декор», 2013. – С.671-709.

8. *Бойко А.М., Хавронюк М.І.* Злочини проти правосуддя / А.М. Бойко, М.І. Хавронюк // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн.; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С.1020-1061.

9. *Фесенко Є.В., Варфоломєєва Т.В.* Коментар до ст372 КК України / Є.В. Фесенко, Т.В. Варфоломєєва // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т.2; за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алєрта: КНТ: Центр учбової літератури, 2009. – С.445-453.

10. *Діордіца І.В.* Кримінальне право України: [посібник для підготовки до іспитів] / І.В. Діордіца. – К. : О.С. Ліпкан, 2010. – 288 с.

11. *Селецький С.І.* Кримінальне право України. Особлива частина [текст]: [навч.посібник], С.І. Селецький. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 330 с.

12. *Мельник Р.І.* Кримінально-правова характеристика завідомо незаконних затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст371 КК України): Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук; за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Р.І. Мельник. – Луганськ : Луганський держ. університет внутрішніх справ, 2008. – 221с.

13. *Субботина В.И.* Уголовная ответственность за заведомо незаконное заключение под стражу или содержание под стражей: дис. ... канд. юрид. наук; по спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Субботина. – М. : Академия налоговой полиции Федеральной службы Российской Федерации, 2012. – 158с.

14. *Попова Ю.П.* Уголовно-правовая характеристика заведомо незаконного задержания, заключения под стражу и содержание под стражей: дис. ... канд. юрид. наук; по спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Ю.П. Попова. – Тюмень : Тюменский гос.ун-т, 2004. – 222с.

15. *Идрисов К.Р.* Преступления, совершаемые должностными лицами органов предварительного расследования и суда: дис. ... канд. юрид. наук; по спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / К.Р. Идрисов. – Нижний Новгород : 2007. – 262с.

16. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141

17. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник]; за ред. П.С. Матишевського, С.С. Яценка, П.П. Андрушка. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

18. *Клочков В.Г.* Судовий контроль законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу – взяття під варту: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук; за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / В.Г. Клочков. – Л., 1998. – 20с.

19. *Туманян А.Р.* Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / А.Р. Туманянц. – Х. 1998. – 16с.

20. *Філін Д.* Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу / Д. Філін // Право України. – 2005. – №1. – С.63-65.

21. *Півненко В.* Судовий контроль. Чи може він бути самостійною функцією органів судової влади у кримінальному судочинстві? / Валентин Півненко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – №3. – С.104-108.

22. *Чернухіна Л.В.* Судебний контроль за досудебним производством: [монографія]; Л.В. Чернухіна. – Луганськ : РІО МВД, 1998. – 124с.

23. *Сміх В.В.* Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: [монографія] / За заг. ред. проф. М.І. Мельника, В.В. Сміх. – К. : Атіка – Н, 2012. – 200 с.

24. *Коржанський Н.Й.* Объект и предмет уголовно-правой охраны / Н.Й. Коржанський. – М., 1980. – 248 с.

25. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2013 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.

26. Кримінальний процес [текст]: [підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544с.

27. *Габро О.І.* Державний захист та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у судочинстві, за законодавством України / О.І. Габро, Н.С. Карпов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – К. : 2007. – 17. – С.254–266.

28. *Жевлаков Э.Н.* Понятие экологических преступлений. Объект и система / Э.Н. Жевлаков // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М. : ВЮЗИ, 1990. – С. 5–24.

29. *Тацій В.Я.* Преступление против природных богатств СССР / В.Я. Тацій // Уголовное право УССР: Особенная часть: [учебник] // Под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Высшая школа. Головное изд-во, 1989. – 503 с.

30. *Ищенко О.М., Матвійчук В.К., Єросова І.Ю.* Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навчальний посібник / О.М. Іщенко, В.К. Матвійчук, І.Ю. Єросова. – К. : РВВ МВС України, 1994. – 64 с.

31. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по Советскому уголовному праву / Борис Сергеевич Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

32. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / Валерій Костянтинович Матвійчук. – К. : Національна академія управління. – 2011. – 368 с.

33. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст.131

35. The Polish Penal Code / edited by candidate of law, assistant professor A 1 Lukashov, and D j, prof N F Kuznetsova introduction by candidate of law, assistant professor A I Lukashov and candidate of law E A Sarkisova, translated from Polish by D A Barilovitch – St Petersburg "Yuridicheskyye Tsenty Press», 2001– 234 p

35. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsenty – Press", 2001.– 298p.

36. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsenty – Press", 2002.– 366p.

37. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: "Yuridicheskyye Tsenty – Press", 2002.– 226p.

38. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: "Yuridicheskyye Tsenty – Press", 2002.– 366p.

39. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España (Esta revisión vigente desde 01 de Julio de 2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html – Заголовок з екрану.

Шніпко О.С. Безпосередній об'єкт злочину завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою

У статті проведено дослідження злочину, передбаченого ст. 371 КК України. Автор стверджує, що ця стаття має бланкетну диспозицію, а отже, регулювання цих відносин здійснюється новим Кримінальним процесуальним кодексом України, тому з'ясувала суспільні відносини, які охороняються ст. 371КК України на підставі чинного законодавства. У роботі проводиться коректна дискусія з існуючих позицій стосовно безпосереднього об'єкта цього злочину та пропонується визначення основного і додаткового безпосередніх об'єктів цього злочину.

Ключові слова: *основний безпосередній об'єкт, додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт, структура відносин.*

Шніпко А.С. Непосредственный объект преступления заведомо незаконное задержание, повод, домашний арест или содержание под стражей

В статье проведено исследование преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины. Автор, утверждает, что эта статья имеет бланкетную диспозицию, а следовательно, регулируя этих отношений осуществляется новым Криминальным процессуальным кодексом Украины, потому и выяснила общественные отношения, которые охраняются ст. 371КК Украины на основании действующего законодательства. В работе проводится корректная дискусия из-за существующих позиций относительно непосредственного объекта этого преступления и предлагается определения основного и дополнительного непосредственных объектов этого преступления.

Ключевые слова: *основной непосредственный объект, дополнительный обязательный непосредственный объект, структура отношений.*

Shnipko O.S. The direct object of crime of knowingly unlawful apprehension, taking into custody, arrest or detention

The paper examines the crime under Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine. Author claiming that the article has blanket disposition, and, therefore, these relations are regulated by the new Criminal Procedural Code of Ukraine, the author has ascertained social relations protected by Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine based on the applicable law. The work features a correct discussion encompassing existing viewpoints concerning the direct object of crime and proposes the definitions of primary and secondary direct objects of crime.

Key words: *main direct object, additional mandatory direct object, the structure of relations.*

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016.

УДК 343.9.01

Kikalishvili M.V.

BIOLOGICAL THEORIES OF DEVIANT BEHAVIOR

М.В. Кікалішвілі

*кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

БІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Теорії, які пояснюють девіантну поведінку з точки зору біологічних причин, ймовірно, з'явилися одними з перших. Спочатку дослідники звертали увагу переважно на конституціональні особливості. Більшість біологічних теорій створювалося в рамках кримінологічного вивчення суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти проблеми девіантної поведінки досліджували В.С. Афанасьєв, М.І. Боднева Я.І. Гілінський, В.М.Кудрявцева та інші.

Метою статті є дослідження біологічних теорій девіантної поведінки.

Основні результати дослідження. Традиційно, одним з представників біологічного напрямку вважається італійський вчений Ч. Ломброзо – родоначальник антропологічного напрямку – ломброзіанство – в кримінології та кримінальному праві. Він висунув положення про існування особливого типу людини, яка схильна до вчинення злочинів в силу певних біологічних ознак (антропологічних стигматів). Ч. Ломброзо протягом ряду років працював тюремним лікарем, що дало йому можливість узагальнити значний фактичний матеріал. Основним детермінантом схильності до злочинності, на думку Ч. Ломброзо, були спадково-біологічні чинники (наприклад, особлива будова черепа), підкріплені впливом навколишнього середовища. До вивчення злочинців він один з перших застосував антропометричний метод. Ч. Ломброзо поставив собі за мету висунути на перший план вивчення «злочинця», а не «злочину», на якому, на його думку, зосереджувався пануючий до нього так званий класичний напрям науки кримінального права. Він піддавав дослідженню різні фізичні і психічні явища у великої кількості злочинців і цим шляхом з'ясував природу злочинної людини, як особливого різновиду.

Дослідження патологічної анатомії, фізіології і психології злочинців дали йому ряд ознак, що відрізняють, на його думку, природженого злочинця від нормальної людини. Керуючись цими ознаками, Ч. Ломброзо визнав можливим не тільки встановити тип злочинної людини взагалі, але навіть визначити риси, притаманні окремим категоріям злочинців, наприклад, злодіям, вбивцям, гвалтівникам тощо. Ч. Ломброзо і його учні вивчали та досліджували череп, мозок, ніс, вуха, колір волосся, татування, почерк, чутливість шкіри, психічні властивості злочинців, що дало їм підстави для загального висновку про те, що в злочинній людині живуть, в силу закону спадковості, психофізичні особливості віддалених предків [5].

У той же час, Ч. Ломброзо розглядав причини девіантності в максимально широкому спектрі: від кліматичних, природних і спадкових факторів, до економічних, культурних і гендерних. Однак головними, все ж таки він вважав фактори спадково-біологічного характеру. Значне місце в його дослідженні відведено аналізу сімейно-родинних зв'язків злочинців, всередині та між поколіннями.

Теорія Ч. Ломброзо швидко набула значної популярності, але подальший розвиток соціології та психології не сприяв її підтримці. Перш за все, тому, що не простежувалися до кінця причинно-наслідкові зв'язки: не було чітко сформовано, чи спадковість визначає схильність до девіантності, чи то інші, зовнішні чинники, які впливають і на спадковість [11].

Іншими яскравими представниками даного напрямку виступають американський лікар і психолог Вільям Шелдон [12] і німецький психіатр і психолог Ернст Кречмер [4], які обґрунтували зв'язок між типами темпераменту (і поведінки), а також типами соматичної будови людини.

За теорією В. Шелдона і Е. Кречмера людей можна розділити на три типи за їх психофізичною конституцією: мезоморфний (атлетичний) тип, екторморфний (худорлявий) і ендоморфний (тучний) тип. Мезоморфи більшою мірою схильні до домінування, активності, агресії та насильства. Екторморфи описуються, як боязкі, загальмовані і схильні до самотності та розумової діяльності. Ендоморфи відрізняються добродушністю, живим і веселим характером. Ці типи – корелюють з трьома типами темпераменту: вісцеротонія, соматотонія, церебротонія. Їх поєднання дає конкретний психотип. Наприклад, для соматотонії характерні такі риси, як потреба в задоволеннях, енергійність, прагнення до панування і влади, схильність до ризику, агресивність, нечутливість. Навпаки, при церебротонії спостерігаються стриманість, чутливість, соціофобія, схильність до самотності [8, с. 252 – 261].

Особливе місце серед біологічних теорій займає еволюційний підхід, заснований на запропонованих Чарльзом Дарвіном законах природного відбору і спадковості. Прихильники еволюційного підходу розглядають різні аспекти людської поведінки як прояв видових спадкових програм, у той час як критики еволюційного підходу вважають необґрунтованим перенесення законів поведінки тварин на психологію людини.

Етологічний підхід Конрада Лоренца, що розвиває ідеї Дарвіна, пояснює різні феномени людської поведінки, наприклад агресію, насамперед вродже-

ним інстинктом боротьби за існування. «Агресія, прояви якої часто ототожнюються з проявами інстинкту смерті, – це такий же інстинкт, як і всі інші, і в природних умовах так само, як і вони, слугує збереженню життя і виду» [6, с. 6]. Даний інстинкт розвинувся в ході еволюції як біологічно доцільний. Сила агресії, на думку дослідника, залежить від кількості накопиченої агресивної енергії і сили специфічних стимулів, що запускають агресивну поведінку. У людей на відміну від тварин широко поширене насильство щодо представників свого власного виду. Стверджуючи, що агресивність є вродженою, інстинктивно зумовленою властивістю всіх вищих тварин, і доводячи це на безлічі переконливих прикладів, К.Лоренц приходять до наступного висновку: «У нас є вагомий підстави вважати внутрішньовидову агресію найбільш серйозною небезпекою, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно – історичного і технічного розвитку» [6, с. 37].

Сучасні дослідження біологічних детермінант поведінки людини активно здійснюються в кількох галузях: біології, медицині, кримінології, фізіології і особливо – генетиці.

З іменами видатних вчених XIX ст. Френсіса Гальтона і Грегора Менделя пов'язаний початок розвитку психогенетики. У 1865 р. вони опублікували результати перших досліджень в області психогенетики, або євгеніки. У наступні роки Ф. Гальтон провів систематичне вивчення індивідуальних відмінностей, вперше використовуючи близнюковий і статистичний методи [10].

Порівнюючи ступінь агресивності близнюків, дослідники намагалися довести, що схильність до агресії і злочинів – результат впливу спадкових механізмів. Результати, отримані при використанні даного методу, виявилися досить суперечливими, а згодом і сам метод піддали сумніву. Справа в тому, що даний метод не дозволяв зрозуміти, які фактори виявляються визначальними: спадковість чи однакові умови виховання. Проте, численні дослідження феномена спадкової схильності до кримінальної поведінки, проведені в 1980-х роках, підтвердили гіпотезу про вплив спадковості на злочинність. І все ж, один з провідних фахівців, що працює в цьому напрямку, Майер Е., схиляється до думки, що спадковість визначає схильність до злочинної і агресивної поведінки, тоді як навколишнє середовище обумовлює межі, в яких проявляється ця схильність. Майер Е. робить висновок, що людина, яка успадкувала причинно-наслідковий ланцюжок – «низький поріг збудливості нервової системи – агресивні реакції», в деприваційній, фрустраційній і стресовій ситуації буде схильна до прояву гніву і ворожості в девіантних формах. З іншого боку, якщо ця ж людина буде оточена любов'ю і, значною мірою, захищена від жорстокості і насильства, її не будуть провокувати на агресію, то вона навряд чи буде схильна до агресивної поведінки [11].

Ще одна спроба пояснити природу девіантної поведінки з позиції особистісних характеристик проявилася в дослідженнях екстраверсії і нейротизму, проведених в багатьох країнах світу. Наприклад, вивчення 15 тис. пар родичів в Америці, Австралії та Європі (1992) методом поперечних зрізів, розпочате шведським вченим Ненсі Петерсон, дозволило зробити два основні висновки: властивості нейротизму та екстраверсії характеризуються генетич-

ною обумовленістю протягом усього онтогенезу; зі збільшенням віку показники спадковості знижуються (особливо в разі нейротизму) [10, с. 406].

Оскільки нейротизм і екстраверсія впливають на різні види поведінки людини, девіантну поведінку можна вважати генетично обумовленою (хоч і опосередковано). Наприклад, Г. Айзенк, вивчаючи зв'язок поведінки з індивідуально-типологічними особливостями ув'язнених, зробив висновок, що екстраверти більше, ніж інтроверти, схильні до вчинення злочинів і це, на його думку, детерміновано біологічно. Інші дослідники відзначають стійкий зв'язок між хімічною залежністю і такими характеристиками, як підвищена чутливість і знижена здатність переносити стрес [7].

В рамках біокримінології робилися цілеспрямовані спроби встановлення зв'язку між девіантною (злочинною) поведінкою і спадковими особливостями людини. Значний сплеск інтересу викликала хромосомна гіпотеза агресії та злочинності, що з'явилася в зв'язку з розвитком генетики. Її прихильники вказують в якості однієї з причин злочинності хромосомні порушення у людини, що ведуть до психопатизації і, як наслідок, «криміналізують» особистість.

Нормальним поєднанням хромосом для чоловіків є наявність у них однієї X-однієї Y-хромосоми, тобто поєднання XY; для жінок – наявність двох X-хромосом, тобто поєднання XX. Особи чоловічої статі з нормальним хромосомним кодом обов'язково наділені Y-хромосою, у жінок Y-хромосом не буває. Однак зустрічаються різного роду аномальні поєднання.

В середньому один з кожної тисячі новонароджених з'являється на світ з додатковою чоловічою хромосою. Стан, при якому у людини є зайва Y-хромосома, в медицині називається «синдромом дубль-Y», або «синдромом Джекобс» [2].

Відповідно до генетичної теорії наявність у чоловіка комбінації хромосом ХУУ робить його занадто агресивним «суперчоловіком», що вступає в конфлікт з законом набагато частіше, ніж його побратими, які мають комбінацію хромосом ХУ. У звичайних умовах наявність однієї Y-хромосоми визначає чоловічу стать людини. Звідси виникло припущення, що у осіб з хромосомною формулою ХУУ є додаткові, надлишкові «чоловічі» характеристики (підвищена агресивність, сексуальність тощо), іншими словами, виникла версія про те, що люди такого типу – природжені злочинці [3, с.397-401].

Ажіотаж навколо «супер чоловіків» вперше почався в середині 60-х років, коли англійський генетик Патрісія Джекобс опублікувала в журналі «Nature» сенсаційні результати цитогенетичного обстеження пацієнтів шотландської закритої клініки «Carstairs», в якій трималися психічно хворі вбивці і гвалтівники. У клітинах організмів останніх додаткова Y-хромосома зустрічалася набагато частіше, ніж серед законослухняних громадян. Обстеживши контингент деяких інших аналогічних режимних закладів Великобританії і Данії, П. Джекобс висловила припущення, що саме додаткова «чоловіча» хромосома зумовлює високу агресивність цих людей [2].

У 1967 році в тому ж журналі «Nature» з'явилася стаття У. Прайса і П. Уотмора «Злочинна поведінка і чоловічий генотип ХУУ». У ній автори доводили, що наявність у чоловіків в клітинах додаткової Y-хромосоми

пов'язано зі схильністю до агресії і різних правопорушень. Багато в чому висновки статті ґрунтувалися на даних, отриманих раніше Патрісією Джекобс. Автори вивчали хромосомні набори пацієнтів, які перебували у лікувальних закладах для осіб з розумовим розвитком нижче норми і мали схильність до жорстокості і антисоціальної поведінки. З'ясувалося, що серед цієї категорії хворих частота хромосомних наборів ХУУ становила 3,5%, тобто в 35 рази більше, ніж в середньому в суспільстві. На підставі цього вони зробили висновок, що додаткова хромосома Y є «хромосомою злочинності», яка змушує її носіїв здійснювати різні правопорушення.

Але противники генетичної теорії злочинності, зокрема, американський генетик Т. Поуледж в спростування теорії П. Джекобс наводив дані, згідно з якими:

а) рівень чоловічого гормону (тестостерону), як показали дослідження, в осіб з набором хромосом ХУУ не відрізняється від цього рівня в осіб з набором хромосом ХУ, підвищена сексуальність таких осіб не підтверджена;

б) всі особи з набором хромосом ХУУ мають суто фізичні характеристики – підвищений зріст, – а інших фізичних відхилень немає;

в) психологічні відмінності (коефіцієнт інтелекту), виявлені у осіб з набором хромосом ХУУ, хоча і нижче середнього по населенню в цілому, збігаються з показниками, що характеризують інших осіб, які утримуються в закритих установах;

г) поєднання хромосом ХУУ зустрічається в середньому у одного з тисячі новонароджених, і цей відсоток досить постійний, він ніяк не кореспондує із значним зростанням або зниженням рівня насильницької агресивної злочинності;

д) головне полягає в тому, що на відміну від інших порушень набору хромосом, що однозначно ведуть до появи хвороби Дауна, наявність зайвої хромосоми Y не веде до явних і специфічних відмінностей психології та поведінки таких осіб;

е) форми їх поведінки (в тому числі і випадки вчинення ними насильницьких злочинів) нічим, по суті, не відрізняються від подібних же поведінкових актів людей з нормальним набором хромосом, що утворюють основну масу насильницьких злочинців [2].

Інший напрям біологічних теорій агресії пов'язаний з дослідженням ролі гормональних впливів на злочинну і агресивну поведінку. Ще у 1924 р. американський вчений М. Шлапп, який вивчав ендокринну систему злочинців, з'ясував, що третина обстежених їм ув'язнених страждають емоційною нестійкістю, пов'язаною із захворюваннями залоз внутрішньої секреції.

Згодом, стійкість статевих відмінностей у проявах агресивності, незалежно від національності і культури, навела вчених на думку про можливий вплив андрогенів (чоловічих статевих гормонів) на агресивність. Практично у всіх відомих суспільствах чоловіки, як правило, демонструють більш високий рівень агресивності. Відомо, що рівень тестостерону в організмі чоловіків більш ніж в десять разів, ніж у жінок. Оскільки тестостерон впливає на формування вторинних статевих ознак, цілком можливо було б припустити, що він

сприяє розвитку більш високого рівня чоловічої агресії і схильності до злочинів. Численні експерименти з перевірки цієї гіпотези дали вельми суперечливу інформацію. З одного боку, фактів на користь основного припущення (вплив гендерних відмінностей) було зібрано достатньо. У той же час, прямих даних, що підтверджують гіпотезу про вплив андрогенів на девіантність практично немає. Хоча рівень тестостерону може грати певну роль у формуванні схильності до агресії, все ж таки, більшість дослідників схиляється до думки, що більш важливу роль в цьому можуть грати інші чинники. Швидше за все, тестостерон впливає на рівень агресивності, вступаючи у взаємодію з цілим комплексом індивідуальних і соціальних факторів. [1, с. 235].

Іншими біологічними факторами девіантної поведінки можуть бути: пошкодження головного мозку (особливо лобових часток), органічні захворювання мозку, певні властивості нервової системи.

Як відомо, властивості нервової системи визначають темперамент людини – динамічну складову її психічного життя. Нью-Йоркське лонгітюдне дослідження дітей першого року життя дозволило зробити висновок, що в перші місяці життя провідну роль відіграють такі чинники, як пренатальні умови і особливості пологів. Генетично задана індивідуальність у сфері динамічних характеристик (тобто темпераменту) проявляється приблизно з 9-місячного віку. Були виділені 9 компонентів, що описують динаміку поведінки дитини: активність; ритмічність фізіологічних реакцій; реакція наближення або видалення у відповідь на стимули; адаптивність до нової ситуації; інтенсивність емоційних реакцій; поріг реактивності; домінуючий настрій; відволікаємість; наполегливість і тривалість збереження уваги. Був виділений «синдром важкого темпераменту». Його ознаками є: низька ритмічність, перевага негативного настрою, слабка реакція, погана адаптивність і висока інтенсивність реакцій. Виявилось, що цей синдром стійкий в перші роки життя [9, с.241].

Біологічні теорії девіантної поведінки є об'єктом дослідження багатьох зарубіжних вчених [13-17].

За даними близнюкового дослідження А.Торгерсена, з п'яти компонентів «синдрому важкого темпераменту» в 6 років три мають високу генетичну складову: слабка реакція, висока інтенсивність реакцій, низька ритмічність. У той же час погана адаптивність визначається переважно загальносімейним середовищем, а негативний настрій – індивідуальним середовищем (хоча вплив спадковості також констатується) [9, с.243].

В цілому сучасні знання дозволяють говорити про те, що успадковується не якась конкретна форма поведінки, що відхиляється (наприклад, злочинна), а певні індивідуально-типологічні властивості, що збільшують ймовірність формування девіантності, наприклад імпульсивність чи прагнення до лідерства.

Спроби пояснити поведінкові девіації з точки зору тільки біологічних факторів нерідко зазнають фіаско. К.Льюїс з колегами, вивчаючи фактори небезпечної поведінки дітей, прийшли до висновку, що хоча порушення нервової системи зустрічаються досить часто, насильницька поведінка дитини

більш тісно пов'язана з такими мікросоціальними умовами, як насильницькі дії з боку батька по відношенню до матері або психічне захворювання матері [1, с.248].

Не виключено, що існують деякі біологічні особистісні характеристики, наприклад, потреба в підвищеній емоційній стимуляції або прагнення до домінування, які і створюють начебто тісний зв'язок між біологією і схильністю до девіантної поведінки.

Висновки. Внутрішні біологічні процеси грають певну роль у формуванні девіантної поведінки. Вони визначають силу і характер наших реакцій на будь-які середовищні впливи. Незважаючи на наявність фактів, що підтверджують існування біологічних основ девіантної поведінки, вони діють тільки в контексті певного соціального оточення. Більш того, соціальні умови самі по собі цілком можуть викликати біологічні зміни в організмі, визначаючи, наприклад, реактивність нервової системи або гормональний фон.

В цілому девіантна поведінка особистості є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких, в свою чергу, переломлюється через систему відносин особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бэрон Р.* Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.
2. Генетические теории причин преступности // [Электронный ресурс]: <http://studopedia.org/8-207701.html>
3. *Долгова А.И.* Учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2001. – 784 с.
4. *Кречмер Эрнст.* Медицинская психология / Эрнст Кречмер // [Электронный ресурс]: <http://psychojournal.ru/books/598-ernst-krechmer-medicinskaya-psihologiya.html>
5. *Ломброзо Ч.* Преступный человек / Чезаре Ломброзо // [Электронный ресурс]: <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/6558/ogl.shtml#t1>
6. *Конрад Лоренц.* Агрессия (так называемое «зло») / Лоренц Конрад / Пер. с нем. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
7. *Нельсон Джоунс Р.* Теория и практика консультирования / Джоунс Нельсон // [Электронный ресурс]: <http://www.psyoffice.ru/539-nelson-dzhouns-r-teorija-i-praktika.html>
8. Психология индивидуальных различий: Тексты / под ред. Ю.Б. Гиппернейгер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982.
9. *Равич-Щербо И.В.* Психогенетика / И.В. Равич-Щербо, Т.М. Марютина, Е.Л. Григоренко – М.: Аспект Пресс, 2000. – 447 С.
10. Современная психология: Сб. статей // [Электронный ресурс]: <https://books.google.com.ua/booksid>
11. *Хомич А.В.* Психология девиантного поведения/А.В. Хомич // [Электронный ресурс]: <http://khomich.narod.ru/DEVIANTNOE-POVEDENIE/Deviantnoe-posobie.htm>
12. *Шелдон Уильям.* Конституциональная теория темперамента / Уильям Шелдон [Электронный ресурс]: <http://psychojournal.ru/psychologists/602-uilyam-sheldon-konstitucionalnaya-teoriya-temperamenta.html>

13. Explaining Delinquency—Biological and Psychological Approaches // Electronic resource: http://booksite.elsevier.com/samplechapters/9781455778928/Chapter_3.pdf

14. Sociological Theories of Deviance: Definitions & Considerations // Electronic resource: <https://www.education.uiowa.edu/docs/default-source/teach>

15. *Clinard Marshall*. Sociology of deviant behavior / Marshall B. Clinard, Robert F. Meier // Electronic resource: <http://www.ssnpstudents.com/wp/wp-content/uploads/2015/02/Sociology-of-Deviant-Behavior-14th.pdf>

16. *Nalah Augustin*. A Conceptual Overview of Deviance and Its Implication to Mental Health: a Bio psychosocial Perspective / Augustine Bala Nalah, , Leku Daniel Ishaya // Electronic resource: [http://www.ijhssi.org/papers/v2\(12\)/Version-3/A021203001009.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v2(12)/Version-3/A021203001009.pdf)

17. *Hossain Hossain*. Deviant Behavior: A Study of Causes / Zahangir Hossain // Electronic resource: http://www.nu.edu.bd/home/NU_Journal_Documents/Journal%20of%20Humanities,%20Social%20Sciences%20&%20Business%20Studies/10_Causes%20of%20Deviant%20Behavior%20Preliminary%20_119-134_1.pdf

Кікалішвілі М.В. Біологічні теорії девіантної поведінки

Стаття присвячена дослідженню біологічних теорій девіантної поведінки.

Ключові слова: антропологічний напрям, конституціональні особливості, антропометричний метод, темперамент, соматична будова, еволюційний підхід, етологічний підхід, психогенетика, хромосомна гіпотеза генетична теорія.

Кикалишвили М.В. Биологические теории девиантного поведения

Статья посвящена исследованию биологических теорий девиантного поведения.

Ключевые слова: антропологическое направление, конституциональные особенности, антропометрический метод, темперамент, соматическое строение, эволюционный подход, этологический подход, психогенетика, хромосомная гипотеза, генетическая теория.

Kikalishvili M.V. Biological theories of deviant behavior

The article investigates the biological theories of deviant behavior.

Keywords: anthropological direction, constitutional features, anthropometric method, temperament, somatic structure, evolutionary approach, ethological approach, psychogenetics, chromosome hypothesis, genetic theory.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016.

УДК 343.97; 343.85

Nikitin D. Yu.

TRANSFORMATION OF PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN THE SPHERE OF THE PUBLIC PROSECUTION AND COMBATING CRIMINALITY IN THE BUDGETARY SECTOR

Д.Ю. Нікітін

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології та кримінального процесуального права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ У НАПРЯМКУ ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Постановка проблеми. Виникнення сучасних засад діяльності прокуратури виступає логічним продовженням існуючого напрямку, який раніше склався як «логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, що ґрунтуються на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності» [1, с.239]. Водночас більшість теоретичних підходів з огляду демократичних засад розвитку суспільних відносин трансформуються, набувають нових форм та законодавчо унормовуються. Не є виключенням і трансформація діяльності прокуратури в сфері підтримання державного обвинувачення та протидії злочинності, і зокрема в бюджетній сфері.

Спрямування на вирішення стратегічних завдань захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави запобігання злочинам, і зокрема в бюджетній сфері, набуває особливої ваги в сучасних умовах зростання злочинності, постійного виникнення кризових явищ в соціально-економічній сфері, анексії Криму та проведення АТО на сході України, трансформації правоохоронної та судової систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основоположниками обвинувачення в кримінальному процесі вважають М.С. Строговича та М.О. Чельцова. В подальшому основні ідеї та теоретичне підґрунтя цього напрямку розвинуто в працях Ю.П., Аленіна, Ю.М. Грошевого, П.М. Давидова, Л.Д. Удалової, О.В. Капліна тощо.

Поряд з цим, питання пов'язані з правовою категорією «нецільове використання бюджетних коштів» (ст. 210 КК), в різних аспектах, досліджувалися як вітчизняними так і зарубіжними вченими. Так, історичний аспект цього поняття та його закріплення в законодавстві досліджував В. Журков, кримі-

нально-правові та кримінологічні особливості бюджетної злочинності досліджували П.П. Андрушко, Н.О. Гуторова, Ю.М. Демидов, О.Ю. Заблоцька, А.В. Макаров, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, І.С. Сікорська, Р.Л. Степанюк, А.К. Щегуліна. В свою чергу кримінально-правові аспекти окремого виду даної групи злочинів, зокрема – нецільове використання бюджетних коштів К.С. Арутюнян, Д.О. Бойков, Р.А. Волинець, О.Г. Карпов, О.С. Русакова, О.В. Тихонова, Р.Р. Фазилов, Н.Я. Якимчук, економічну природу А. Биба, О. Козир, М. Кутер, О. Димченко, В. Димченко, оцінку управління бюджетними коштами І.Б. Стефанюк, Т.І. Єфименко, Н.І. Рубан.

Прийнятий новий Закон України «Про прокуратуру» (2014 р.) визначив сьгоднішні засадничі положення діяльності прокуратури. Вони ґрунтуються на верховенстві права, визнанні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю супроводжуються змінами в законодавстві та різних галузях права, уточненням повноважень прокурора при підтриманні державного обвинувачення, а також координуючої ролі прокуратури серед суб'єктів правоохоронної системи у протидії злочинності, в тому числі і в бюджетній сфері. Відповідно, проблематика даного дослідження, присвяченого розвитку діяльності прокуратури України в сфері державного обвинувачення та протидії злочинності в бюджетній сфері, є своєчасною та актуальною.

Мета статті є розкриття основ трансформації прокуратури України у напрямку державного обвинувачення та протидії злочинності в бюджетній сфері.

Основні результати дослідження. Відповідно п.15 ст.36 КПК прокурор має право підтримувати державне обвинувачення в суді. Державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п.3, ч.1 ст. 3 КПК) [2]. Впровадження цього акту свідчить про те, що прокурор на підставі зібраних доказів здійснює обвинувачення – переконання про вчинення певною особою діяння, забороненого кримінальним законом та пред'явлення в порядку, встановленим діючим Кодексом.

В кримінальному процесі обвинуваченню відводиться значна роль. Так відомий юрист М.С. Строгович в своїх працях наголошував на значимість обвинувачення в процесі доказування та винесення вироку судом. Він вважав, що обвинувачення, це «рушійна сила ...кримінального процесу» [3, с.56]. М.О. Чельцов, як би уточнюючи цю думку, зазначав, що це «пружина, дія якої обумовлює розвиток процесу, рух кримінальної справи по сходах» [4, с.88].

Розкриваючи значення обвинувачення в судовому процесі П.М. Давидов писав, що «воно служить відправним положенням для розробки цілого комплексу питань доказового права: про предмет доказування, головного та доказуваного фактів, поняття доказів, їх розподілу у відповідності обвинувальних та виправдувальних, прямих та побічних доказів» [5, с.84].

Державне обвинувачення можна вважати різновидом публічного звинувачення, що здійснюється з метою застосування кримінального закону щодо

осіб, які вчинили злочин та націлено на захист інтересів людини, суспільства, держави. Виключним правом на здійснення однієї із функцій прокуратури на державне обвинувачення – наділена прокуратура. Відповідно п.15., ч.2 ст.36 КПК державний обвинувач, що підтримує державне обвинувачення в суді по кримінальному провадженню, посадова особа органу прокуратури. Сукупність засобів та методів реалізації прокурором в суді обвинувальних функцій об'єднуються одним поняттям – підтримання державного обвинувачення в суді.

Разам з тим, щоб більш детально зрозуміти сутність та зміст державного обвинувачення в суді, необхідно простежити його трансформацію в історичному контексті.

В Древній Греції кримінальна юстиція носила приватно-позовний характер. Якщо не було обвинувача справу не починали розглядати по суті, навіть при наявності злочину. Але, як свідчать сучасники, у випадках вчинення злочину обвинувачів ніколи не бракувало. Підтримка державного обвинувачення громадянином визнавалась почесним обов'язком на користь суспільства. Оратор навіть звинувачував іншого громадянина, який в цей момент звинувачував особу у тому, що той раніше «ніколи не звинувачував», а це вже погано [6, с. 149].

У Стародавньому Римі судові провадження будувались на активній участі всіх учасників процесу, а захист інтересів імперії здійснював прокуратор. Цьому свідчить Древньо римська аксіома «Nemo iudex sine actor» (Без прокуратора нема і судді). Прокуратори захищали інтереси імператора з представницькою владою беручи участь у зборі податків для поповнення бюджету імперії та вельмож. За часів республіканського правління основною формою обвинувачення в судах постійних комісій було так зване народне обвинувачення. Воно полягало в тому, що кожен римський громадянин, який бажає як найбільшого благополуччя своєму народу та республіці має за честь взяти на себе обов'язок по викриттю особи винуватої у вчиненні злочину. З огляду на це суд мав право розпочати розгляд справи по суті тільки після відповідної скарги від обвинувача (прокуратора). Правило Цицерона: «Nemo nisi accusatus fuerit, condemnari potest» (Ніхто не може бути засудженим без відповідного звинувачення) [7, с. 144].

За часів Ярослава Мудрого (XI ст.) в короткій редакції Руської або Ярославової Правди (ст.51) зазначено про «извод перед 12 мужами» якщо особа, що обвинувачується буде заперитися [8, с. 30-35].

Але засновником королівської прокуратури вважають французького короля Філіпа IV, який у 1302 році вперше прийняв закон, яким було визнано Положення Королівських прокурорів в судах.

На території Південно-Західної Русі-України наприкінці XIII – на початку XIV ст. під егідою галицько-волинських князів були впроваджені правові норми литовців: обслуговування за допомогою застави, княже господарство й адміністрація, податкова та судова системи [9, с. 102-104, 107; 10, с. 20-21]. В цей період західні і південні землі Русі-України створили свій адміністративно-політичний осередок де діяло як єдине законодавство так і судова

система, що поєднувала в собі і діяльність прокурорів. Почали діяти дві колегії: – лава (суд у кримінальних справах) і рада (адміністративний орган і одночасно суд у цивільних справах).

Об'єднання з Московським князівством (XV ст.) сприяло систематизації та кодифікації багато чисельних правових актів, що застосовувались в Україні у зв'язку з використання Магдебурзького права. Це сприяло реорганізації адміністративно-господарського апарату удільних князівств, формуванню бюджету (фінансова реформа), створенню централізованої державної системи управління, кодифікації загальноросійського феодального права (Судебник 1497 р., Судебник 1550 р. Івана IV та Соборного уложення 1649 р. Олексія Михайловича). Дослідження текстів зазначених актів свідчить про те, що організація роботи судів, які поєднували і функції прокуратури та розшуку осіб причетних до вчинення злочинів має багато спільних положень, запозичених з попередніх часів [10, с. 66; 11, с. 272-273, 276].

В XVI ст. на правобережній Україні найвищим органом влади була Генеральна рада до складу якої входили генеральні старшини, народні радники (городові полковники) та генеральні радники (визнані вислуженці із людей розважливих і заслужених). Очоловав Генеральну раду гетьман який вирішував політичні, військові та фінансові питання. При гетьманові, в якості радника, існував генеральний підскарбій, який опікувався скарбницею, доходами, зборами та «повітовими виплатами». Судочинство здійснювалось Генеральним Судом, що застосовував норми «Руського права», Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., Статуту 1588 р. тощо. Гетьман мав право оскаржити і переглядати рішення Генерального Суду як кримінальних так і цивільних справ, тобто поєднував функції прокурора і суду останньої інстанції. [12, с. 1-19, 209-239, 442-459; 13, с. 118; 14, с. 26-27; 15, с. 30 – 31, 34 - 37].

На початку XVIII ст. Петро I ввів у Росії Військовий статут (1716 р.) який визначив та систематизував докази по аналогії саксонського права. Стадії судочинства було визначено в «Коротком изображении процессов или судебных тяжб» (1716 р.). В 1722 р. 12 січня Петро I створив російську прокуратуру взявши за основу французьку модель. Ця система органів прокуратури діяла і на теренах України. Вищою посадовою особою, що здійснювала нагляд за виконанням законів був – «генерал-прокурор». Одночасно впровадження даної системи прокуратури не дало можливість повноцінно захищати свої права обвинуваченим. У обвинуваченого не було можливості на рівних, як сторона кримінального провадження, захищати свої права перед прокурором бо функції обвинувача і судді поєднувались в одній особі. З цього приводу Д.Г. Талберг писав, що протирічить людській природі очікування, що одна і та ж особа є і обвинувачем і захисником обвинуваченого і суддею в один і той же час [16, с.66 - 67].

Попередження та припинення злочинності проти власності згідно зі «Статутом про попередження та припинення злочинів» (1842 р.) було обов'язком Губернаторів, поліції та внутрішньої сторожи (ст.ст. 166, 171, 182). Їх діяльність щодо попередження злочинності в бюджетній сфері закріплена в п'ятому розділі, зокрема ст. 376, в якій визначено, що «...мъры же, предпри-

нимаємья противъ нарушеній Уставовъ Казенного Управленія и Благоустройства по святи ихъ съ прочими правилами, въ сихъ Уставахъ предписанными, определяются по принадлежности въ томахъ V, VI, VII, VIII и XI Свода Законовъ» [17, с. 36 – 37, 59].

Наступна реорганізація прокуратури та розвиток системи протидії злочинності на теренах України було здійснено у відповідності з принципами судової реформи 1864 р. Згідно з нею в судовострій впроваджувались важливі елементи правосуддя: організація прокурорського нагляду обмежувалась виключно судовою галуззю; на прокурора покладалась функція підтримання обвинувачення в суді; запроваджувався суд присяжних засідателів та адвокатура; інститут судових слідчих; вилучено із обов'язків поліції виконання вироків і передано їх судовим приставам. Поліція і жандарми у разі необхідності залучалися судовими слідчими до розкриття злочинів і проступків [18, с.272-276].

У 1917 р. своїм Універсалом Центральна рада проголосила Українську народну республіку. Було передбачено реформу судовоустрою та системи прокуратури. 15 грудня 1917 р. було прийнято Закон «Про утворення Генерального Суду». У складі Генерального Суду діяло три департаменти: цивільний, карний та адміністративний. Члени Генерального Суду мали звання Генеральних суддів. При Генеральному Суді діяла прокуратура. Керівництво прокуратуриєю здійснював Старший прокуратор, який призначався Генеральним секретарем судових справ. У 1918 р. було прийнято Закон «Про урядження прокурорського догляду на Україні». Цей закон сприяв продовженню вже розпочатої роботи по створенню прокурорської системи в Україні. Прокуратури створювалися при апеляційних і окружних судах.

Після проголошення IV Універсалом України самостійною Республікою (9 січня 1918 р.), на підставі Закону «Про порядок видання нових законів» [19, с.21] встановлено, що «До формування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній Раді», а «Право видавати розпорядження з обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Української Народної Республіки», Центральна Рада уповноважила уряд вести наполегливу боротьбу з порушниками прав Української Республіки. Безпосередню участь в цьому приймала і прокуратура. З метою захисту прав і свобод громадян від необґрунтованого їх переслідування Рада Народних Міністрів УНР ухвалила Закон «Про відновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки» від 28 лютого 1919 р., в якому ст. 1 закріпила, що «Кожний громадянин УНР може підлягати переслідуванню і позбавленню волі лише за передбачену належним карним законом злочинства тільки чином, зазначеним в законі». Підставами затримання особи, згідно зі ст. 2, визначались вчинки, які загрожують «... республіканському ладу, спокою і внутрішньому порядку в УНР» [20, с. 63-64]. Таким чином, з моменту свого утворення УНР ставила завдання захисту і відстоювання правовими методами прав і свобод громадян, забезпечення безпеки суспільства і держави.

У 1922 р. була створена Державна прокуратура УРСР яка діяла у відповідності з Положенням про прокурорський нагляд. З утворенням СРСР прокурор республіки став іменуватися Генеральним прокурором республіки. Державна прокуратура залишилась у складі нарком'юсту УРСР. Народний комісар юстиції одночасно обіймав посаду і Генерального прокурора республіки та входив до складу Ради народних комісарів УРСР. В подальшому повноваження Прокуратури УРСР були визначені Положенням про судоустрій УРСР в розділі «Про Державну прокуратуру», які введені в дію постановою III сесії ВУЦВК від 23 жовтня 1925 р.

У 1933 році була створена централізована прокурорська система в межах СРСР, куди складовою частиною увійшла і прокуратура УРСР, і в цьому статусі перебувала до здобуття Україною незалежності (1991 р.).

В 2001 р. було прийнято новий Кримінальний кодекс України який своїм завданням має правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст.1 КК) [21]. Крім того треба зазначити, що відповідну норму щодо запобігання злочинності мають і кримінальні кодекси інших зарубіжних країн [22; 23; 24; 25; 26].

Що стосується діяльності прокуратури в сфері протидії злочинності, то треба наголосити, що згідно з Законом України «Про Прокуратури» (2014 р.) органи прокуратури координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності (ч.2 ст.25) [27]. Така координація здійснювалась і у відповідності до закону «Про прокуратуру» (1991 р.), але як свідчать статистичні дані, злочинність в економічній сфері і зокрема в бюджетній не зменшується. Це свідчить про неефективну діяльність як прокуратури так і правоохоронних органів. З огляду на це, для покращення ефективності координуючої ролі прокуратури в діяльності правоохоронних органів, органам прокуратури потрібно безпосередньо приймати участь у формуванні правової політики держави у сфері запобігання та протидії злочинності. Це сприятиме більш чіткому визначенню завдань, предмету та методів досягнення стабілізації злочинності [28, с.228; 29, с.232 – 233; 30].

Висновки. Аналіз підходів до висвітлення трансформації прокуратури України в сфері підтримання державного обвинувачення та протидії злочинності в бюджетній сфері дозволяє трактувати останнє як процес безперервного руху законодавчої діяльності у напрямку більш ефективної співпраці заінтересованих суб'єктів, націлену на запобігання криміналізації суспільства шляхом реалізації стратегічних орієнтирів з удосконалення діяльності органів прокуратури.

Дослідження еволюції діяльності прокуратури в сфері протидії злочинності дозволяє виділити якісно нову, раціонально удосконалену форму стратегічної координації, здатної вирішувати складні завдання протидії злочинності в умовах зростання невизначеності та загрози кризового стану – координація правоохоронних органів на антикорупційних засадах. Це передбачає розробку науково-методичних підходів щодо дослідження форм і методів кримінологіч-

ного управління координуючої діяльності прокуратури в сфері протидії злочинності, і зокрема в бюджетному секторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред.. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 лют. 2016 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2016 р., – 328 с.
3. *Строгович М.С.* Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М., 1951. – С.56.
4. *Чельцов М.А.* Советский уголовный процесс. – М., 1951. – С.88.
5. *Давыдов П.М.* Обвинение в советском уголовном процессе: дисс. д.ю.н.. – Свердловск, 1973. – С. 84.
6. *Чельцов-Бабуттов М.А.* Курс уголовного-процессуального права. – СПб, 1995. – С. 149.
7. *Чельцов-Бабуттов М.А.* Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. – М. : Госюриздат, 1957. Т. 1, – С. 144.
8. *Свердлов М.Б.* От Закона Русского к Русской Правде. – М. : Юрид. лит. 1998. – С. 30–35.
9. *Дорошенко Д.І.* Нарис історії України : у 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Глобус, 1992. – Т. 1: До половини XVII століття. – 1992. – 238 с.
10. Історія Української РСР : у 8 т. / [гол. ред.: А. Г. Шевелєв (т. 1, кн. 1; т. 3, 5, 6, 7), Ю. Ю. Кондуфор (т. 1, кн. 2; т. 2, 4; т. 8, кн. 1–2)]. – К. : Наукова думка, 1977–1979. – Т. 1 : Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму. (З найдавніших часів до середини XVII ст.). – Кн. 2 : Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної і визвольної боротьби (Друга половина XIII – перша половина XVII ст.) / [ред. кол.: В. О. Голобуцький (відп. ред.), С. З. Заремба (відп. секретар), Я. Д. Ісаєвич, П. В. Михайлина]. – 1979. – 344 с.
11. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: в 11 т. / М. С. Грушевський ; [ред. кол.: П.С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1991–1998. – (Пам'ятки історичної думки України). – Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. – 1993. – 544 с.
12. [Акронім] А. Д-ський. Система карательних мер в Запорозьжє / А. Д-ський // Киевская старина. – 1893. – Т. 40. – Январь. – С. 1–19; февраль. – С. 209–239; март. – С. 442–459.
13. История государства и права Украинской ССР : в 3 т. / [ред. кол.: Б.М. Бабий (гл. ред.) и др.]. – К. : Наукова думка, 1987. – Т. 1 / [авт. тома: Бабий Б.М., Гончаренко В.Д., Греков И. А. и др.]. – 1987. – 317 с.
14. *Ткач А.П.* Історія кодифікації революційного права України / А.П. Ткач. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 170 с.
15. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 рік / [Пер. з латин. М.С. Трофимука; Передм. та загальна наукова редакція О. Прицака; Післямова О.П. Трофімука та М.С. Трофімука]; Мал. О.В. Штанка – К. : ВЕСЕЛКА, 1994. – 77 с.
16. Хрестоматия по уголовному праву России. – М., 1999. – С. 66 – 67.

17. Уставъ о предупрежденіи и пресъченіи преступлений (Издание 1842 года). Общ. Свод. Зак. Импер. Томъ XIV, Уст. Благоч. ч. IV / Исторический криминологический взгляд. 2006, – № 2. – С. 16–68.

18. *Воробейникова Т.У.* Судебная реформа 1864 года / Т. У. Воробейникова // Проблемы юридической науки та правоохоронної практики : зб. наук. праць. – К. : Укр. Академія внутр. справ, 1994. – С. 272–279.

19. Закон Української Центральної Ради від 25 листопада 1917 р. (Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України. – Ф. 1115 с. – Оп. 1. – Спр. 1) // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. – К. : Генеза, 1997–2000. – Т. 1: 1917–1925. – 1997. – С. 21.

20. Про відновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки : Закон, ухвалений Радою Народних Міністрів, від 28 лютого 1919 р. // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / [уклад. П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв]. – К. : Генеза, 1997–2000. – Т. 1: 1917–1925. – 1997. – С. 63–64.

21. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 лют. 2016 р. : (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2016 р., – 212 с.

22. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002. – 226p.

23. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002. – 366p.

24. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2002. – 366p.

25. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. – St. Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2001. – 313p.

26. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: “Yuridichesky Center – Press”, 2001. – 298p.

27. Про прокуратуру. Закон України від 14. 10. 2014 р., № 1697-VII / Відомості Верховної Ради, 2015, № 2–3, ст.12.

28. *Баулін Ю.* Загальні положення державної політики щодо боротьби зі злочинністю в Україні / Право України. 2012, – № 1–2. – С. 228–231.

29. *Борисов В.* Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям / Право України. 2012, – № 1–2. – С. 232–241.

30. *Закалюк А.* Теоретична характеристика та обґрунтування державної протидії проявам злочинності / Право України. 2012, – № 1–2. – С. 216–227.

Нікітін Д.Ю. Трансформація прокуратури України у напрямку підтримання державного обвинувачення та протидії злочинності в бюджетній сфері

У статті розкриваються питання, що стосуються трансформація прокуратури України у напрямку підтримання державного обвинувачення та протидії злочинності в бюджетній сфері.

Ключові слова: трансформація прокуратури, державне обвинувачення, протидії злочинності, бюджетні злочини, координація.

Никитин Д.Ю. Трансформация прокуратуры Украины в направлении поддержания государственного обвинения и противодействия преступности в бюджетной сфере

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся трансформации прокуратуры Украины в направлении поддержания государственного обвинения и противодействия преступности в бюджетной сфере.

Ключевые слова: трансформация прокуратуры, государственное обвинение, противодействие преступности, бюджетные преступления, координация.

Nikitin D. Yu. Transformation of Prosecutor's Office of Ukraine in the sphere of the public prosecution and combating criminality in the budgetary sector

The article analyzes the problems of the transformation of Prosecutor's Office of Ukraine in the sphere of the public prosecution and combating criminality in the budgetary sector

Key words: transformation of Prosecutor's Office, public prosecution, combating criminality, budget.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2016.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕСУАЛЬНОЕ ПРАВО
CRIMINAL PROCEDURAL LAW**

УДК 343.13

М.І. Карпенко., М.М. Чонка

**PROCEDURAL MEANING AND FEATURES
OF WITNESS AS PARTICIPANT
OF CRIMINAL PROCEEDINGS
(comparative-legal description)**

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

М.М. Чонка

*студентка 4-го курсу
ВНЗ «Національна академія управління»*

**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ
СВІДКА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ
(порівняльно-правова характеристика)**

Постановка проблеми. Досліджуючи офіційну щорічну статистику Верховного Суду України, очевидно, що питання, які виникають у зв'язку з інститутом свідків є одним із «гальмівних механізмів» у здійсненні судочинства в кримінальному провадженні. Питому вагу серед таких перепон займають: виклик неналежного свідка, ухилення від дачі показань, неприбуття (неявка) в суд, неналежне виконання процесуальних обов'язків, введення свідком в оману та ін. За даними відділу аналізу судової статистики та узагальнення судової практики впродовж 2015 р. місцевими судами було відкладено розгляд у 10,4 тис. справ, через неприбуття учасників процесу (серед них 25% – свідки та потерпілі), що на 61,8% більше ніж у 2014 році. А якщо враховувати ті справи, що відкладені на січень 2016 року – цей показник сягає 64,4 %. Крім цього, суди приймали рішення про привід свідка під час розгляду 8,3 тис. справ, із них – 2,9 тис. (34,9 %) не були виконані [1].

Ситуацію ускладнює ще й той факт, що показання свідків як джерело доказів має суб'єктивний характер, тобто залежить від волі особи. Це означає

що державі при формуванні механізмів впливу на правосвідомість свідка як учасника кримінального провадження слід враховувати крім політичних, соціальних, економічних ще й ряд психологічних факторів.

З вищенаведеного, а також з порівняння особливостей інституту свідка в кримінальному провадженні України та закордоном (США, ФРН) очевидні особливості, які потребують дослідження, що і зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, що впливають з даної теми, науковці вивчали на різних рівнях. Їх дослідженням займаються: Ю.І. Азаров, В.В. Король, О.П. Кучинська, І. В. Левенець, В.М. Лушпієнко, Д.П. Письменний, Т. В. Садова, Л.Д. Удалова та інші науковці.

Метою статті є дослідження особливостей статусу свідка як учасника кримінального провадження та окремих похідних питань, порівнюючи положення національного законодавства із закордонним науково-практичним досвідом.

Основні результати дослідження. Значним кроком на шляху до впровадження в нашій державі європейських стандартів життя є курс на реформування судової системи, що має на меті забезпечення права особи на справедливий суд.

Справедливий суд в контексті кримінального процесуального права – це таке здійснення досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій, що відповідатимуть всім засадам кримінального провадження, передбачених чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (надалі – КПК України).

По відношенню до інституту свідків з аналізу ст. 7 КПК України випливає, що вони користуються державним захистом на рівні з усіма іншими учасниками кримінального провадження, незалежно від їхньої позиції чи зацікавленості в результатах провадження. Тому, погоджуємось з думкою професора О.П. Кучинської, що свідок є лише фактичним носієм інформації, яка має доказове значення [2, с. 296].

Слідуючи поставленій меті, вважаємо доцільним провести дослідження в такій послідовності: визначити осіб, які можуть бути учасниками кримінального провадження в якості свідків, розібратися з особливостями їх показань як основного джерела доказів, виявити причини неналежного виконання обов'язків та сформулювати власну позицію щодо стимулювання свідків до сприяння органам досудового слідства та суду в кримінальному провадженні.

Питання того, хто може бути свідком, нормативно закріплено в ст.65 КПК України, згідно з якою – це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Саме показання свідка (відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту, що мають значення для справи [3]), згідно чинного процесуального законодавства, є одним із найважливіших доказів серед інших фактичних даних, необхідних для об'єктивного вирішення кримінального провадження.

Правдивими показаннями можуть вважатися лише ті, які максимально позбавлені суб'єктивних факторів. Навіть якщо особа умисно не бажає приховати факти об'єктивної реальності, на похибку в свідченнях впливають: емоційний стан, стан уваги, пам'яті, здатності до сприйняття та відтворення, до точного відображення дійсності в конкретній, юридично значимій ситуації, особливості самої ситуації, вплив громадської думки чи родичів, навіювання [4]. У випадку, коли в органах досудового слідства та суду виникли сумніви щодо психічної повноцінності свідка (правильності сприймання та відтворення інформації), все перераховане є об'єктом судово – психіатричної експертизи, що здійснюється у відповідності до Порядку № 397 [5]. Законодавець врегульовує питання доцільності проведення такої експертизи поверхнево та не враховує багатьох особливостей.

На нашу думку, найбільшій конкретизації потребує можливість участі в кримінальному провадженні в якості свідків неповнолітніх.

Чинним законодавством України вік особи, яка може давати показання в якості свідка необмежений. Така позиція є зрозумілою, оскільки Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини, ч. 2 ст. 12 якої дає можливість особі до досягнення нею 18-річного віку право бути заслуханою в ході будь – якого судового розгляду [6]. Але ч.1 ст.12 визначає за державою – учасницею обов'язок забезпечити таку можливість особі «здатній сформулювати власні погляди».

КПК України передбачає певні особливості допиту неповнолітніх та малолітніх свідків (ст.354). Допит проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря. Вважаємо, що цього недостатньо, щоб держава могла забезпечити належну участь таких осіб в кримінальному провадженні.

Очевидно логічним є встановлення обов'язковості проведення судово-психіатричної експертизи для неповнолітньої та малолітньої особи, яка володіє певною інформацією та може виступати в кримінальному провадженні як свідок. Пояснюємо це тим, що не завжди фізичний розвиток особи (зрілість) відповідає розвитку свідомості.

Особливо велика увага приділяється поведінці, характеру та психології особистості свідка в законодавстві провідних держав світу, серед них і США та ФРН. Так, у США діють єдині Федеральні правила доказів (Federal Rules of Evidence), які визначають можливість сіяти сумнів, порушуючи довіру до свідка, як протилежною стороною, так і тією, що його викликала (Правило 607) [7]. Існують навіть методичні рекомендації щодо того як дискредитувати особу, якщо вона говорить правду (Discrediting the Truthful Witness)! Іншими словами, можна визнати свідка неналежним просто довівши його неправдивість як рису характеру [8]. Вважаємо для України таке недопустимим, хоча в певній мірі схожість існує. В ч.2 ст.96 КПК України закріплено, що сторона має право надати показання, документи, які підтверджують репутацію свідка, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, які підтверджують нечесність свідка для доведення недостовірності його показань. Крім цього, в штаті Каліфорнія, як і в багатьох

інших, діє Кодекс Доказів (Evidence Code), який доповнює та розширює вищезазначені Правила. Зокрема ст.701 КД наводить перелік осіб, які позбавляються права бути свідком. Серед них і особи, які не здатні виразити свою думку в мірі, щоб бути зрозумілими іншими [9] (переклад авторів).

Як приклад, належного нормативного закріплення, можна навести Кримінальний процесуальний кодекс ФРН (Strafproze ordnung), де є ряд особливостей для осіб, які: є «недостатньо зрілими»; мають опікуна; мають психічне захворювання, розумову відсталість чи душевну хворобу, що підтверджено відповідним експертним висновком. Так, особа яка підпадає під перераховане (самостійно або через представника) може відмовитися від дачі показань по особистим причинам і в будь – якому випадку не може бути допитана (ч.2 §52), щодо таких осіб встановлена заборона від приведення до присяги (ч.1 §60), за відповідною постановою прокурора дозволяється допитувати таких осіб достроково, якщо це вимушена міра (ч.3 §81с (переклад авторів) [10].

Стаття 63 Конституції України визначає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [11]. Продовженням цієї норми є закріплення в ч.3 ст.18 та п.3 ч.1 ст.66 КПК України права свідка на відмову від дачі показань у випадках зазначених вище. Перелік осіб, віднесених п.1. ч.1 ст.3 КПК України, до близьких родичів та членів сім'ї є значно вужчим ніж в багатьох інших державах.

Так, аналізуючи §52, 53 КПК ФРН, погоджуємось з думкою В.М. Лушпінка, що в п.3 ч.1 ст.66 КПК України можливо доповнити перелік осіб, які можуть відмовитися від дачі показань, такими особами: заручений чи заручена обвинуваченого, чоловік чи дружина обвинуваченого якщо шлюб вже розірваний.

Крім цього, в ст.65 КПК України, доповнити перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки, стосовно відомостей, що стали їм відомі через їх професійну діяльність, такими особами: аудитори, податкові консультанти та уповноважені з податків, дитячі та підліткові психотерапевти, аптекарі, консультанти з питань наркозалежності [12, с.136].

Показання свідка, що мають значення для кримінального провадження, – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту, що проведений під час досудового розслідування чи судового розгляду відповідно до вимог ст.224, 225, 352 КПК України. Для детальнішого дослідження необхідно проаналізувати §3 глави 4 КПК України та національну доктрину.

Так, на думку, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного, Ю.І. Азарова предметом показань свідків є відомості про факти, що характеризують: особу підозрюваного, обвинуваченого, взаємовідносини свідка з ними і з потерпілим; особистість інших свідків, їх стосунки з іншими учасниками кримінального провадження, а також відомості довідкового характеру, які є необхідними для з'ясування істотних фактів, їх перевірки та оцінки [13]. Крім цього, можуть визнаватися судовим доказом особиста думка чи висновок свідка за умови, що вони ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст.101 КПК України та є корисними для ясного розуміння показань (ч.6 ст.95 КПК України).

Із законодавства США до України запозичено поняття «показання з чужих слів». Йому присвячена ст.97 КПК України, відповідно до якої, ними є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи. Аналогічно, за кримінальним процесуальним законодавством США, до таких показань належить будь-яка інформація, яка не стосується особистих знань свідка, а є отриманою від третіх осіб [14, с.431].

В Україні показання з чужих слів можуть бути визнані доказами, якщо суд визнає неможливим допитати особу, яка є першоджерелом інформації, за винятками передбаченими КПК. Паралельно «Правило проти показань з чужих слів» (Rule 802 – The Rule Against Hearsay) Федеральних правил доказів [7] закріплює вичерпний перелік нормативно – правових актів, що роз'яснюють «виняткові випадки», коли суд зобов'язаний визнати такі докази допустимими: коли федеральним законом, цими правилами чи іншими правилами встановленими Верховним судом не передбачено інше (наприклад: заява особи, що знаходилася на межі смерті (переклад авторів).

Наступний «гальмівний елемент» заключається в тому, що часто особа, яка володіє необхідною інформацією не бажає сприяти органам досудового слідства та суду в розкритті злочинів, що тягне за собою такі негативні наслідки як: ухилення від дачі показань, неприбуття (неявка) в суд, неналежне виконання процесуальних обов'язків, введення свідком в оману та ін. Насамперед, це пов'язано з тим, що ускладнюється його повсякденне життя: необхідність відпрошуватися з навчання, роботи, ведення сімейного побуту, бізнесу, можливі навіть погрози з боку сторін провадження, тощо.

Законодавець вирішує проблеми матеріального характеру, закріпивши в ст.122 КПК відшкодування витрат свідку стороною, яка заявила клопотання про його виклик, що пов'язані з проїздом, найманням житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Але набагато серйознішою є проблема забезпечення захисту життя, житла, здоров'я та майна свідка. Раніше це питання врегульовувалося ст.ст. 52¹ – 52⁵ Кримінально-процесуального кодексу України від 28.12.1960 р. [15] та Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993р. № 3782-ХІІ [16], що досі діє. Порівняно із зазначеним законом чинний КПК врегульовує питання захисту свідка більш повно (хоча і в недостатній мірі), враховуючи зміни в суспільному житті та можливостей науково – технологічного розвитку. Розглянемо на прикладі ч.9 ст.352 чинного КПК України, яка передбачає, проведення допиту свідка за наявності виняткових обставин, з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. А якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Для порівняння, як приклад можна навести ст.15 Закону №3782-ХІІ, зміст якої полягає в забезпеченні

конфіденційності даних про особу, що заключається в основному в прихованні персональних даних у різних процесуальних документах, при цьому анонімність реального допиту взагалі не згадується.

Більш повно така практика регламентована в законодавстві інших держав. Так, ч.2 §85а КПК ФРН, передбачає запис допиту свідка на аудіо, відео носії, коли необхідно забезпечити, щоб свідок не допитувався на судовому засіданні, а запис є необхідним для дослідження обставин справи. Крім цього, ч.1 §247а, передбачає допит свідка за межами судового засідання, якщо існує серйозна небезпека блага свідка, при цьому зала судового засідання облаштована необхідними технічними засобами відтворення звуку.

Ще далі пішло законодавство США, де існує Федеральна програма щодо захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program). Відповідно до якої свідок, який підпадає під Програму підлягає допиту в суді чи в режимі аудіо, відео конференції лише в виключних випадках за запитом обвинувача, в якому мають бути зазначені причини чому свідок підлягає допиту, час, місце та його приблизна тривалість [17].

При цьому, до зазначеної Програми відноситься особа, що є одним з найважливіших свідків в таких випадках: будь-який злочин визначений в розділі 18 Кодексу США, розділ 1951 (1) (організована злочинність і рекет); будь-який злочин в сфері незаконного обігу наркотиків (розділ 21 Кодексу Сполучених Штатів) [18]; будь-який інший серйозний федеральний кримінальний злочин, у зв'язку з яким життя і здоров'я свідка та його рідних знаходяться в небезпеці, тощо (переклад авторів).

Очевидно, що законодавцю України необхідно глибше дослідити зазначену проблематику, проаналізувати досвід інших держав, врахувати науково-технологічний розвиток і як результат провести зміни та доповнення в нормативно-правовій базі.

Для комплексного дослідження даної теми, необхідно розглянути і питання відповідальності свідка (ст.67 КПК України) як ще одного стимулюючого фактору виконання ним своїх обов'язків.

Так, наприклад, свідок несе кримінальну відповідальність за відмову від давання показань (ст.385 КК України) і за давання завідомо неправдивих показань (ст.384 КК України) [19]. А за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду свідок несе відповідальність за ч.1 ст.185-3 або ст.185-4 КУпАП [20]. У випадках, коли свідок не прибув за викликом суду, а ознаки «злісності» відсутні: суд вживає заходів для його прибуття. Зокрема, суддя має право постановити ухвалу про привід свідка та/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення (ч.1 ст.327 КПК України).

Отже, аналізуючи зазначені доводи та джерела, впливає ряд таких висновків:

1. Свідок – учасник кримінального провадження, що є фактичним носієм інформації, яка має доказове значення.
2. На похибку в показаннях свідка впливають: емоційний стан, стан уваги, пам'яті, здатності до сприйняття та відтворення, до точного відображен-

ня дійсності в конкретній, юридично значимій ситуації, особливості самої ситуації, вплив громадської думки чи родичів, навіювання.

3. Не завжди фізичний розвиток особи (зрілість) відповідає розвитку свідомості, тому необхідним є встановлення обов'язковості проведення судово-психіатричної експертизи для неповнолітньої та малолітньої особи, яка володіє певною інформацією.

4. Законодавцю необхідно переглянути п.3 ч.1 ст.66 КПК України, звернути увагу як це питання регулюється закордоном та доповнити перелік осіб, які можуть відмовитися від дачі показань, такими особами: заручений чи заручена обвинуваченого, чоловік чи дружина обвинуваченого якщо шлюб вже розірваний.

5. Серйозних доповнень потребує Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», насамперед враховуючи науково – технологічний розвиток та соціальні зміни в житті.

6. Відповідальність – це ще один фактор стимулювання належного виконання свідком своїх обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз стану здійснення судочинства в 2015 р. (за даними судової статистики) // Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282).

2. *Кучинська О.П.* Процесуальний статус свідків: деякі особливості за новим КПК України: наукова стаття // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 295-300.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

4. *Левенець І. В.* Судова психіатрія: Навчальний посібник. – Тернопіль : Економічна думка. – 2005. – 328 с.

5. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи МОЗ України: Порядок від 08.10.2001 № 397 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0219-02>.

6. Конвенція про права дитини: Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

7. Federal Rules of Evidence: rules, 2016 Edition // Електронний ресурс. – <https://www.rulesofevidence.org/>.

8. *Eleanor W. Myers and Edward D. Ohlbaum*, Discrediting the Truthful Witness: Demonstrating the Reality of Adversary Advocacy, 69 Fordham L. Rev. 1055 (2000) // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol69/iss3/8/>.

9. Evidence Code – EVID (California): code // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codes.xhtml>.

10. Strafprozeßordnung (StPO) in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>.

11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

12. Луштієнко В.М. Свідок в кримінальному процесі ФРН // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1 (21). – 2014. – С. 134-137.

13. Удалова Л.Д., Письменний Д.П., Азаров Ю.І. Теорія судових доказів в питаннях і відповідях. Навчальний посібник // Електронний ресурс. – http://pidruchniki.com/2015101166879/pravo/teoriya_sudovih_dokaziv_v_pitannya_ta_vidpovidyah.

14. Король В.В., Садова Т.В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 2013р. – С. 428 – 434.

15. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс від 28.12.1960 № 1001-05 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

16. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон від 23.12.1993 № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 11. – Ст. 51.

17. Witness Security: Witness Security // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.justice.gov/usam/usam-9-21000-witness-security>.

18. United States Code: звід законів // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://uscode.house.gov/browse/&edition=prelim>.

19. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

20. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

Карпенко М.І., Чонка М.М. Процесуальне значення та особливості свідка як учасника кримінального провадження (порівняльно-правова характеристика)

Стаття присвячена специфіці процесуального значення та особливостей свідка як учасника кримінального провадження. У ній описуються наступні питання: захист прав, судово-психіатрична експертиза, дискредитація неналежного свідка, особливості доказів і відповідальності. Дослідження проведено на аналізі чинного законодавства і доктрини в пошуках відповідей на питання, що виникають в ході дослідження, в тому числі законів США і Німеччини.

Ключові слова: захист прав, судово-психіатрична експертиза, дискредитація неналежного свідка, докази, відповідальність.

Карпенко М.И., Чонка М.М. Процессуальное значение и особенности свидетеля как участника уголовного судопроизводства (сравнительно-правовая характеристика)

Статья посвящена специфике процессуального значения и особенностей свидетеля как участника уголовного производства. В ней описываются следующие вопросы: защита прав, судебно-психиатрическая экспертиза, дискредитация ненадлежащего свидетеля, особенности доказательств и ответственности. Исследование основано на анализе действующего законодательства и доктрины в поисках ответов на вопросы, возникающие в ходе исследования, в том числе законов США и Германии.

Ключевые слова: защита прав, судебно-психиатрическая экспертиза, дискредитация ненадлежащего свидетеля, доказательства, ответственности.

Karpenko M.I., Chonka M.M. Procedural meaning and features of witness as participant of criminal proceedings (comparative-legal description)

The article is dedicated to specifics of the procedural meaning and features of witness as participant of criminal proceedings. It describes the following issues: protection of rights, forensic psychiatric examinations, discredit of improper witness, features of evidence and responsibility. The article based on the analysis of the applicable legislation and doctrines in search of answers to questions arising during the study, including laws of the USA and Germany.

Keywords: *protection of rights, forensic psychiatric examinations, discredit of improper witness, evidence, responsibility.*

Стаття надійшла до редакції 08.01.2016.

УДК 349.3

Belinska J.

THE ESSENCE AND THE BASIC INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF THE UN AND ILO IN SPHERE OF COMPULSORY SOCIAL INSURANCE

Ю.Б. Белінська

*студентка II курсу ОР «Магістр»
юридичного факультету
КНУ ім. Тараса Шевченка*

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ООН ТА МОП У СФЕРІ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Зміцнення України з позиції самостійного, цивілізованого та рівноправного суб'єкта міжнародних відносин вимагає взяття на себе певних зобов'язань, зокрема і приведення різних галузей національного законодавства у відповідність до стандартів міжнародного права. Серед них і законодавство України із питань соціального страхування. Процес приведення у відповідність норм національного законодавства до вимог міжнародного права передбачає ратифікацію основоположних міжнародних документів провідних міжурядових організацій. В умовах ринкової перебудови суспільних відносин в Україні, фінансової кризи, а також зростання рівня безробіття у світі загалом, та в Україні, зумовлюється необхідність вивчення міжнародно-правових стандартів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. Водночас, ратифікація Україною Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та визнання її джерелом права на території України висунуло потребу в забезпеченні реалізації положень Конвенції уповноваженими суб'єктами державної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами принципів обов'язкового соціального страхування загалом та міжнародним стандартам у цій сфері зокрема присвячені роботи науковців Н.Б. Болотіної, І.О. Гуменюк, В.В. Жернакова, М.В. Лушнікової, А.М. Лушнікова, О.Є. Мачульської, П.Є. Морозова, О.С. Савич, та ін.

Метою статті є проведення аналізу та узагальнення основних міжнародно-правових стандартів ООН та МОП у сфері обов'язкового соціального страхування.

Основні результати дослідження. У вітчизняному законодавстві існує функціональний підхід до участі держави в міжнародних організаціях та укладення міжнародних договорів. Правовою основою для цього існує ст. 18 Конституції України, яка передбачає здійснення підтримки взаємовигідної співпраці нашої держави із метою забезпечення її національних інтересів [1].

На мою думку, під міжнародно-правовими стандартами обов'язкового соціального страхування слід розуміти певні модельні норми, що визнані міжнародним співтовариством у сфері обов'язкового соціального страхування щодо яких визначається перелік прав та обмежень людини у цій сфері, які добровільно взяли на себе обов'язок виконувати держави.

Міжнародні стандарти загальнообов'язкового державного соціального страхування сформувалися головним чином у результаті співпраці держав у рамках міжнародних організацій універсального (ООН), спеціалізованого (МОП) й регіонального спрямування (Рада Європи, Європейський Союз, Союз незалежних держав). Їх збільшення зумовлюється потребами оптимального поєднання глобальних, регіональних та внутрішньодержавних заходів, основна мета яких – ефективна реалізація завдань обов'язкового державного соціального страхування.

Водночас слід виходити із того, що система загальнообов'язкового державного соціального страхування має національний характер, устанавлюється державою самостійно із урахуванням власних історичних, політичних та економічних умов. Так, держава, реалізуючи соціальну функцію, визначає джерело фінансування соціального страхування, створює систему органів, які мають здійснювати певні повноваження та устанавлює критерії надання того або іншого виду соціального забезпечення його розмір та обсяг.

Універсальну систему захисту прав людини, підґрунтя якої складають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, було сформовано в рамках ООН. У п.3 ст.1 Статуту ООН зазначено, що однією із цілей її діяльності є здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем соціального характеру [2].

На відміну від Декларації, Пакти ООН містять ширший перелік прав та передбачають механізм спостереження за їх забезпеченням.

Відповідно до ст.9 Міжнародного пакту «Про економічні, соціальні та культурні права» від 26.06.1945 р., держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Із цього визначення можна зробити висновок, що право на соціальне забезпечення не охоплюється лише соціальним страхуванням, а є ширшим за змістом, яке у своєму складі поряд із цією основною його формою містить також інші форми соціального забезпечення.

Хартія соціального забезпечення від 15 лютого 1982 р. уперше на офіційному рівні зафіксувала принципи комплексного підходу до вирішення проблем соціального забезпечення, які можна розглядати у контексті соціального

страхування, це: право на соціальне забезпечення повинно гарантуватися законом кожному громадянину, який живе за рахунок власної праці, тимчасово або постійно втратив працездатність, а також членам сім'ї, які знаходяться на його утриманні; у рамках соціальної політики треба забезпечувати кожному відповідний життєвий рівень за допомогою надання допомог у грошовій або натуральній формі, які повинні обчислюватися виходячи із зростання вартості життя, зарплати та розширення потреб; система соціального забезпечення має поширюватися на всі випадки соціального ризику незалежно від його причини й походження, а саме хвороба, вагітність і пологи, інвалідність, старість, смерть, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, безробіття; система соціального забезпечення повинна ґрунтуватися на принципах рівноправ'я без будь-якої расової, релігійної або професійної дискримінації, а також незалежно від статі, віку, громадянства, належності до різних виробничих секторів і національного походження. У країнах з різними системами соціального забезпечення потрібно добиватися введення системи, яка щонайкраще забезпечує захист інтересів трудящих; соціальне забезпечення повинно фінансуватися у першу чергу підприємцями, зокрема, за рахунок відрахувань із їх прибутків. Також слід брати участь у такому фінансуванні й державі [3].

Згідно ч.2 ст.14 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р., держави-учасниці вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сільських районах, щоб на підставі гендерної рівності забезпечити їх участь у розвитку сільських районів і в одержанні переваг від такого розвитку, зокрема, забезпечують таким жінкам право безпосередньо користуватися благами програм соціального страхування [4].

Однією з найактивніших у питаннях упорядкування відносин із соціального страхування є МОП – міжурядова міжнародна організація, яка є спеціалізованою установою ООН.

За 94 роки існування МОП прийняла 31 Конвенцію і 23 Рекомендації, які внесли істотний вклад у розвиток соціального забезпечення як одного із універсальних прав людини, сформулювавши при цьому для держав-членів конкретні зобов'язання й керівні принципи.

Важливу роль у системі міжнародних соціальних стандартів відіграє Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 р. № 102, яка виокремлює такі види соціальних допомог: медичну; у зв'язку із хворобою; по безробіттю; по старості; в разі трудового каліцтва або професійного захворювання; сімейні; у зв'язку із вагітністю та пологами; по інвалідності [5].

Конвенція МОП «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» від 21.06.1982 р. № 157 деталізує реалізацію положень Конвенції МОП №102 у тому розумінні, що вона стосується важливого принципу міжнародного співробітництва у галузі соціального забезпечення – збереження набутих прав – і визначає механізм узгодження колізій при застосуванні національного законодавства в цій царині. Цей міжнародно-правовий документ стосується медичного обслуговування, допомог на випадок хвороби, по материнству, в разі втрати годувальника, по старості,

по безробіттю й сімейної допомоги. Також він поширюється на всі загальні та спеціальні системи соціального забезпечення – як обумовлені, так і не обумовлені сплачуванням внесків, а також на системи, пов'язані із покладеними законодавством на підприємства обов'язками щодо будь-якої галузі такого забезпечення.

Особливе місце серед документів МОП, присвячених соціальному страхуванню, відводиться Рекомендації «Про встановлення міжнародної системи забезпечення прав у галузі соціального забезпечення» від 20.06.1983 р. № 167, за якою для застосування положень Конвенції МОП «Про основні цілі та норми соціальної політики» і «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення» державам, для яких ці акти мають обов'язкову силу, слід у разі потреби враховувати типові положення й типову угоду з метою укладання дво- чи багатосторонніх угод щодо соціального забезпечення та їх координації. Зокрема, якщо законодавство однієї договірної сторони зумовлює призначення деяких видів допомоги наявністю періодів, накопичених у професії, що підпадає під спеціальну систему, або за потребою у певній професії чи на певній роботі, то при призначенні таких видів допомоги зараховуються тільки періоди, накопичені на підставі законодавства інших договірних сторін у відповідній системі, а за відсутності останньої – в тій самій професії чи на тій же роботі залежно від випадку.

Розмір допомоги з безробіття, передбачений Конвенцією «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» від 1.06.1988 р. № 168 [6], не може бути менше 50% раніше одержуваної зарплати особи, яка є отримувачем допомоги по безробіттю за системою соціального страхування. В інших випадках її розмір не повинен бути менше 50% або мінімальної, або загальної зарплати робітника низької кваліфікації, або відповідати мінімальному рівню доходу, достатнього для покриття основних життєвих потреб – залежно від того, який з цих трьох варіантів відшкодування є найбільш вигідним для безробітного.

Значний інтерес становить Рекомендація МОП «Про забезпечення прибутку» від 12.05.1944 р. № 67, за якою системи забезпечення доходу повинні зменшувати нестатки й відвертати злидні шляхом відновлення до прийнятних розмірів доходу, втраченого або через непрацездатність (у тому числі і у зв'язку із старістю), або у зв'язку із неспроможністю отримати оплачувану роботу, або через смерть годувальника.

Відповідно до умов Рекомендації витрати на допомогу з урахуванням затрат на адміністрацію слід розподіляти між застрахованими особами, роботодавцями та платниками податків таким чином, щоб це було справедливо для застрахованих осіб і щоб можна було уникнути надзвичайного тягаря для застрахованих, які мають невеликі кошти, або будь-якого порушення виробництва. Організація управління справою соціального страхування повинно бути об'єднана та скоординована в рамках загальної системи служб соціального страхування. Особи, які роблять страхові внески, через свої організації мають бути репрезентовані в органах, що визначають адміністративну політику чи дають поради щодо неї, і пропонують законодавство або розробляють правила.

Другу групу документів утворюють конвенції й рекомендації МОП, що стосуються окремих видів соціального страхування або окремих отримувачів.

Генеральна конференція праці в Рекомендації «Про безробіття» від 29.10.1919 р. № 1, пропонує кожному члену МОП створити дієву систему страхування по безробіттю за допомогою державної системи або системи державних субсидій асоціаціями, регламенти яких передбачають виплату допомоги їх безробітнім членам [7].

Конвенція МОП «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» від 21.06.1988 р. № 168 присвячується методам захисту права від безробіття. Допомога, що надається у випадках повного безробіття й перерви в одержанні заробітку, спричиненої тимчасовим припиненням виробництва без якогось припинення трудових відносин, виплачується протягом усього часу дії цих обставин. Тим не менше в разі повного безробіття початкову тривалість виплати допомоги може бути обмежено 26 тижнями в кожному періоді безробіття або 39 тижнями протягом будь-якого періоду тривалістю 24 місяці.

Значна увага в Конвенції присвячена юридичним, адміністративним та фінансовим гарантіям реалізації права на захист від безробіття. Так, якщо в одержанні допомоги відмовлено, її виплату тимчасово або зовсім припинено або якщо її розмір оскаржується, то особи, які клопочуться про допомогу, вправі звернутися зі скаргою до організацій, які видають системою допомоги, а потім звернутися до незалежного органу.

Соціальне страхування в разі нещасних випадків на виробництві також урегульовано численними документами МОП. Так, Конвенція МОП «Про відшкодування працівникам під час нещасних випадків на виробництві» від 10.06.1925 р. № 17, встановила, що в разі нещасних випадків на виробництві законодавство щодо відшкодування застосовується до працівників, службовців та учнів, зайнятих на підприємствах, у господарствах або установах – державних чи приватних – незалежно від їх характеру [8]. У разі непрацездатності відшкодування надається не пізніше ніж на 5-1 день після нещасного випадку незалежно від того, чи сплачується воно роботодавцем, установою по страхуванню від нещасних випадків чи установою по страхуванню на випадок хвороби. Потерпілі від нещасних випадків мають право на допомогу медичну, хірургічну й лікувальними засобами, яка буде визнана необхідною внаслідок нещасного випадку. Медична допомога надається за рахунок або роботодавця, або установи по страхуванню від нещасних випадків або установ по страхуванню на випадок хвороби чи інвалідності. Потерпілі додатково мають право на отримання й регулярне поновлення за рахунок роботодавця або страхувальника протезних та ортопедичних засобів, використання яких буде визнано необхідним.

Міжнародно-правове регулювання обов'язкового пенсійного страхування започатковано 29 червня 1933 року Конвенціями МОП № 35 «Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашніх службовців» [9], «Про обов'язкове страхування за віком працівників у сільському господарстві» № 36 [10], «Про обов'язкове страхування у разі втрати годувальни-

ка працівників промислових та торговельних підприємств, осіб вільних професій, надомників і домашніх службовців» № 39 [11].

Щодо питань здійснення обов'язкового державного соціального страхування, то МОП зверталась і в документах, які присвячені окремим категоріям працівників, наприклад людям похилого віку, жінкам, морякам та ін.

Так, Конвенція «Про зайнятість жінок до та після пологів» від 29.10.1919 р. № 3 закріплює, що на будь-якому державному або приватному промислому чи комерційному підприємстві або в будь-якому з його філіалів, жінка:

Не повинна працювати протягом наступних 6-ти тижнів після пологів;

Вправі залишити роботу, якщо надасть медичну довідку, якою засвідчується, що пологи в неї, ймовірно, настануть протягом найближчих 6-ти тижнів;

Отримуватиме за час відсутності на роботі допомогу, цілком достатню для утримання її й дитини у здоровому стані, що виплачуватиметься з державних фондів або через систему страхування [12].

Відповідно до ст. 4 Конвенції МОП «Про охорону материнства» від 28.06.1952 р. № 103 передбачає, що жінка, яка перебуває у відпустці у зв'язку із вагітністю та пологами, має право на отримання грошової та медичної допомоги [13]. Розміри грошової допомоги встановлюються законодавством держави таким чином, щоб забезпечити для самої жінки та її дитини належні з погляду гігієни життєві умови й належний рівень життя. Медична допомога полягає у догляді та спостереженні до, під час і після пологів, які надають кваліфіковані акушерки чи лікарі, а також госпіталізацію, причому при можливості надається повна свобода у виборі як лікаря, так і державної чи приватної медичної установи. Грошова та медична допомоги надаються за рахунок або коштів системи обов'язкового соціального страхування, або державних фондів.

Відповідно до Рекомендації МОП «Про працівників похилого віку» від 23.06.1980 № 162 працівники похилого віку, які є безробітними протягом установленого періоду, що передує даті досягнення ними нормального віку виходу на пенсію через старість, за наявності системи страхування по безробіттю повинні отримувати аж до цієї дати допомогу по безробіттю або відповідне грошове утримання [14].

За Рекомендацією МОП «Про працю в риболовецькому секторі» від 14.06.2007 № 188 кожна держава вживає заходи, що забезпечують рибалок захистом на випадок захворювання, травми або смерті при виконанні ними своїх професійних обов'язків, які визначаються згідно з національним законодавством та практикою [15]. Так, з урахуванням особливостей риболовецької галузі такий захист може забезпечуватися за допомогою:

Системи відповідальності, що покладається на власників риболовецьких суден;

Системи обов'язкового страхування, виплати компенсації працівникам [15].

За Рекомендацією МОП «Про ВІЧ/СНІД у сфері праці» від 02.06.2010 р., №200, держави повинні гарантувати, що особи, які живуть із ВІЧ та їх утриманці мали необмежений доступ до медичних послуг незалежно від того, нада-

ються вони державними системами охорони здоров'я й соціального забезпечення чи приватними та іншими системами медичного страхування [16].

Висновки. Таким чином, підсумувавши аналіз міжнародних стандартів у сфері соціального страхування, можна зробити висновок, що Україна при ратифікації актів МОП, зробила основний акцент на тих нормативних актах, які присвячені трудовим та пов'язаним із ним відносинам. Водночас основні Конвенції у сфері соціального забезпечення «№102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», №157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення», №130 «Про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби», №162 «Про працівників похилого віку», №158 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» сьогодні так і не ратифіковані. Це, звісно, створює певні перешкоди на шляху до реалізації міжнародних стандартів у галузі праці.

Вважаю, що ратифікація Конвенцій та Рекомендацій МОП у сфері соціального страхування, а особливо – неухильне дотримання їх норм та стандартів – це необхідні умови для успішної реалізації європейських прагнень України. Це у свою чергу вимагає ефективної координації вищого законодавчого органу нашої країни із органами виконавчої влади, як сторони соціального партнерства.

Необхідність у дотриманні міжнародних стандартів обумовлена тим, що хоч і гарантування гідного рівня соціального захисту для населення усієї країни і потребує значних економічних затрат, проте наслідки нехтування цими завданнями будуть коштувати для держави значно більше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.

2. The United Nations Charter, adopted by the UN General Assembly 26.06.1945 р. // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

3. Charter of Social Security: International Document as of 15.02.1982 // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_418

4. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women: International Document as of 18.12.1979 // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207

5. Convention concerning Minimum Standards of Social Security as of 28.06.1952 № 102: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247

6. Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention № 168 // ILO 1919-1956. – Geneva, International Labour Office, Book. 1. – 1991. – 1172 р.

7. Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_319

8. Workmen's Compensation (Accidents) Convention: International Document as of 10.06.1925 № 17 // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_043

9. Convention for compulsory insurance for old age workers of industrial and commercial enterprises: International Document as of 29.06.1933 № 35: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_198

10. Convention concerning Compulsory Old-Age Insurance for Persons Employed in Agricultural Undertakings N 36: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_199

11. Convention on obligatory insurance of survivors of workers of industrial and commercial enterprises, liberal professions, home workers and domestic servants as of 29.06.1933 № 39: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_179

12. Convention on employment of women before and after childbirth № 3: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_315

13. Maternity Protection Convention (Revised) as of 28.06.1952 № 103: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_122

14. Older Workers Recommendation N 162 as of 23.06.1980: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_089

15. Convention concerning work in the fishing sector N 188: International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_518

16. HIV and AIDS Recommendation as of 02.06.2010 №200 : International Document // [Electronic resource]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_516

Белінська Ю.Б. Сутність та основні міжнародно-правові стандарти ООН та МОП у сфері обов'язкового соціального страхування

Стаття присвячена дослідженню основоположних міжнародних стандартів у сфері обов'язкового соціального страхування. Проаналізовані фундаментальні джерела права, які регулюють принципи обов'язкового соціального страхування.

Ключові слова: обов'язкове соціальне страхування, міжнародні стандарти, ООН, МОП, міжнародні норми, міжнародно-правові акти.

Белинская Ю.Б. Сущность и основные международно-правовые стандарты ООН и МОТ в сфере обязательного социального страхования

Статья посвящена исследованию основных международных стандартов в сфере обязательного социального страхования. Проанализированы фундаментальные источники права, регулирующие принципы обязательного социального страхования.

Ключевые слова: обязательное социальное страхование, международные стандарты, ООН, МОТ, международные нормы, международно-правовые акты.

Belinska J. The essence and the basic international legal standards of the UN and ILO in sphere of compulsory social insurance

The article investigates the fundamental international standards in sphere of compulsory social insurance. In the article analyzed the fundamental sources of law governing the principles of compulsory social insurance.

Keywords: *compulsory social insurance, international standards, UN, ILO, international standards, international legal acts.*

Стаття надійшла до редакції 18.01.2016.

ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління» видає з 2010 року періодичний науковий юридичний журнал «Юридична наука». Журнал внесено в оновлений перелік фахових видань з юридичних наук постановою Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р., крім того журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre м. Париж); журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

З моменту свого заснування журнал став сполучною ланкою між науковцями і практиками, які працюють у науково-дослідних закладах, вищій школі, юриспруденції, державних установах України і зарубіжжя, між усіма тими, хто переймається проблемами розвитку юридичної науки, європейськими інтеграційними прагненнями. Журнал має на меті пропагувати публікації авторів як всередині держави Україна, так і за кордоном, а тому в списку поданих джерел має бути не менше п'яти англomовних посилань. Активна участь у наукових публікаціях на шпальтах журналу сприяє розвитку фундаментальних та прикладних досліджень з усіх напрямків юридичних наук, посиленню впливу права на вирішення правових, політичних, соціальних, екологічних, організаційних та інших проблем розвитку суспільства, держави, входженню України в європейський і світовий простір.

Журнал є дуже цікавим для науковців, докторантів, аспірантів, здобувачів, студентів, національного господарства, працівників правоохоронних органів, суддів, державних службовців та всіх тих, хто цікавиться правом.

РУБРИКИ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

- Загальні проблеми розвитку юридичної науки
- Методологія сучасної юридичної науки
- Питання теорії прав людини та правової держави
- Теорія та історія держави і права
- Філософія та соціологія права
- Міжнародне право. Право Європейського Союзу та порівняльне правознавство
- Конституційне право
- Адміністративне, фінансове, податкове право та адміністративне судочинство
- Цивільне, сімейне, міжнародне приватне право та цивільне процесуальне право
- Національна безпека та військове право
- Кримінальне право, кримінологія, кримінально-виконавче право; кримінальне процесуальне право та криміналістика
- Судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
- Господарське та господарське процесуальне право
- Земельне, аграрне та екологічне право
- Трудове право та право соціального захисту

Періодичність видання — 12 раз на рік. Журнал видається українською, російською, англійською мовами, анотації — українською, російською й англійською мовами. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування членами редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317, e-mail: tanya_saven@ukr.net
<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

WELCOME TO COOPERATE

Higher education institution «National Academy of Management» issues since 2010 periodic research legal journal «Juridical science».

The journal is included in the updated list of professional publications on legal sciences Resolution Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine №153 from 02.14.2014.

Since its inception, the magazine has become a link between academics and practitioners who work in research institutions, higher education, jurisprudence, public institutions in Ukraine and abroad, between all those involved in the development of legal science, European integration aspirations. The magazine aims to promote the publication of authors both within the State of Ukraine and abroad, and so the list provided by the source must be at least five English-language references.

Active participation in scientific publications in the journal promotes the development of basic and applied research in all areas of juridical sciences, strengthening the influence of the right to address the legal, political, social, environmental, organizational and other problems of society, the state, the entry of Ukraine into the European and world space.

The magazine is very interesting for scientists, doctoral students, graduate students, applicants, law enforcement officials, judges, civil servants and all those who are interested in law.

JOURNAL HEADLINES:

- Common problems of development juridical science
- The methodology of modern juridical science
- Problems in the theory of human rights and law-governed state
- Theory and History of State and Law
- Philosophy and Sociology of Law
- International law. European Union Law and comparative jurisprudence
- Constitution Law
- Administrative, financial, tax law and administrative proceedings
- Civil, family, private international law and civil procedure law
- National security and military law
- Criminal law, Criminology, Criminal Executive Law, Criminal Procedural Law and Criminalistics
 - Forensic examination; operatively-search activity
 - Commercial law and Commercial procedure law
 - Statewide, agricultural and environmental law
 - Labor Law and Social Security Law

Periodicity – 12 times a year. The magazine is published in Ukrainian, Russian, English languages, annotations – Ukrainian, Russian and English.

Materials submitted for publication in the journal are reviewed by members of the editorial board, reviewed and recommended by the Academic Council of the University of «National Academy of Management».

<http://legal.nam.edu.ua/about.html>

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

УДК 34

Заснований у 28.02.2011 році. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про реєстрацію: серія КВ № 20692-10492 ПР від 28.04.2014 р.

ISSN 2222-5374

Журнал 20 квітня 2011 року зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж), журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних: Index Copernicus – з 1 січня 2014 року.

Наказом Міністерства освіти і науки № 153 від 14.02.2014 р. «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 14 лютого 2014 року», відповідно до підпунктів 35 і 36 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 25 квітня 2013 року № 240, Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, Положення про спеціалізовану вчену раду, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1170/19908, Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1059, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 10 жовтня 2011 року за № 1169/19907, Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17 жовтня 2012 року № 1111, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 02 листопада 2012 року за № 1850/22162, та на підставі рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України №153 від 14 лютого 2014 року, –

Науковий юридичний журнал «ЮРИДИЧНА НАУКА» включений до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку.

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління»

Україна, 03151, Київ, вул. Вінницька, 10

Голова редакційно-видавничої ради С.А. Єрохін

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4714 від 23.04.2014 р.

Головний редактор: Матвійчук Валерій Костянтинович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України,

перший проректор ВНЗ «Національна академія управління»

Заступник головного редактора: Харь Інна Олексіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри цивільного

та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10, к. 317

Тел.: 246-24-34. Факс: (044) 246-24-34

З приводу публікацій своїх статей авторам необхідно зв'язуватися

з секретарем журналу

САВЕНКОВОЮ ТЕТЯНОЮ ГАРІЄВНОЮ

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net ; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України №7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки; у тому числі визначення УДК (вказати назву галузі права).

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
 - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
 - визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
 - формулювання цілей статті;
 - виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
 - висновки з даного дослідження;
 - у статті повинно бути не менше 15 посилань;
 - внутрішню структуру статті – розділи з назвами або виділені частини;
 - прізвища, ім'я та ім'я по батькові, назви статті крім українською мовою має бути ще й англійською мовою.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку (З, с. 12).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Крім того у списку джерел має бути не менше 5 англійських посилань.

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити: прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами. Крім того, звертаємо увагу авторів на те, що обов'язково повинна бути анотація англійською мовою на півтори сторінки А-4 (окремим файлом).

- Англійський текст повинен бути оформлений на фаховому рівні володіння мовою. У разі подання тексту, перекладеного, наприклад, через Інтернет-перекладач (Google і т.п.), або нефахово, стаття не буде прийнята до публікації.

- Файл зі статтею та анотацією англійською мовою до статті пересилати у такому форматі:

- а) на початку імені ставиться номер журналу (11, 4, 7 і т.ін.);
- б) через крапку після номера ставиться скорочення року (14, 15 і т.ін.);
- в) нижнє підкреслення (_) потім тип документу **note** – анотація або **topic** – стаття;
- г) після, нижнє підкреслення (яке розділяє шифр з ім'ям автора) потім прізвище автора, англійською мовою прізвище та ініціали.

Приклад: **11.14_note Olenenko A.doc** (де «note» – позначення анотації) або **11.14_topic Olenenko A.doc** (де topic – позначення статті).

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі MS Word (docx або doc);
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.
- *Всім авторам до уваги: при подачі статті обов'язково вказувати коротко відомості про автора, телефон та власний e-mail для зручності зв'язку з авторами.*

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

**ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
«ЮРИДИЧНА НАУКА»**

03151, м. Київ, вул. Винницька, 10
Тел. (044)246-24-34

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

УДК 34

Основан в 28.02.2011 году. Выходит ежемесячно.

Свидетельство о регистрации: серия КВ № 20692-10492 ПР от 28.04.2014 г.
ISSN 2222-5374

Журнал 20 апреля 2011 зарегистрировано в Международном центре периодических изданий (ISSN International Centre, г. Париж), журнал зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометрических каталогах и базах данных:

Index Copernicus – с 1 января 2014 года.

Приказом Министерства образования и науки № 153 от 14.02.2014 г. «Об утверждении решений Аттестационной коллегии Министерства образования и науки относительно деятельности специализированных ученых советов от 14 февраля 2014», в соответствии с подпунктами 35 и 36 пункта 4 Положение о Министерстве образования и науки Украины, утвержденного Указом Президента Украины от 25 апреля 2013 № 240, Порядка присуждения научных степеней и присвоения ученого звания старшего научного сотрудника, утвержденного постановлением Кабинета Министров Украины от 24 июля 2013 № 567, Положение о специализированном ученом совете, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года по № 1170/19908, Положение об аттестационной коллегии Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 14 сентября 2011 № 1059, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 10 октября 2011 года по № 1169/19907, Порядка формирования Перечня научных профессиональных изданий Украины, утвержденного приказом Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины от 17 октября 2012 № 1111, зарегистрированного в Министерстве юстиции Украины от 2 ноября 2012 под № 1850/22162, и на основании решения Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины № 153 от 14 февраля 2014 года, –

Научный юридический журнал «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА» включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины в соответствии со списком.

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:

Высшее учебное заведение «Национальная академия управления»
Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10

Председатель редакционно-издательского совета С.А. Ерохин

Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4714 от 23.04.2014 г.

Главный редактор: Матвейчук Валерий Константинович,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, первый проректор
ВНЗ «Национальная академия управления»

Заместитель главного редактора: Харь Инна Алексеевна,

кандидат юридических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой гражданского и хозяйственного права ВУЗ «Национальная академия управления».

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

Украина, 03151, Киев, ул. Винницкая, 10, к. 317

Тел.: (044) 246-24-34

Факс: (044) 246-24-34

По поводу публикаций своих статей авторам необходимо связываться с секретарем журнала

САВЕНКОВОЙ ТАТЬЯНОЙ ГАРИЕВНОЙ

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

E-mail: tanya_saven@ukr.net ; har_2008@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ ПУБЛИКАЦИЯМ

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», в соответствии с постановлением президиума Высшей аттестационной комиссии Украины №7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенных в перечень ВАК Украины», **должны содержать следующие элементы:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, выводы о научном и практическом значении научной разработки; в т.ч. УДК (указать название отрасли права).

- Статья должна включать следующие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- формулировка целей статьи;
- изложение основных обоснованных результатов исследования;
- выводы по данному исследованию;
- в статье должно быть не менее 15 ссылок;
- внутренняя структуризация – разделы с названиями или выделенные части;
- фамилия, имя и отчество, название статьи, кроме как на украинском языке должны быть еще и на английском языке.

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках за порядковым номером этой работы в списке литературы с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список использованных источников в конце статьи составляется в соответствии с требованиями государственного стандарта Украины ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». *Кроме того в списке источников должно быть не менее 5 англоязычных ссылок.*

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский).

- Аннотации должны содержать: фамилию и имя автора, название статьи на соответствующих языках. Кроме того, обращаем внимание авторов на то, что обязательно должна быть аннотация на английском языке на полторы страницы А-4 (отдельным файлом).

- *Английский текст должен быть оформлен на профессиональном уровне владения языком. В случае подачи текста, переведенного, например, через Интернет-переводчик (Google и т.п.), либо непрофессионально, статья не будет принята к публикации.*

- Файл статьи и аннотации на английском языке со статьей пересылать в таком формате:

- а) в начале имени ставится номер журнала (11, 4, 7 и т.д.);

- б) через точку после номера ставится сокращение года (14, 15 и т.д.);

- в) нижнее подчеркивание () затем тип документа note – аннотация или topic – статья;

- г) после, нижнее подчеркивание (которое разделяет шифр с именем автора) затем фамилия автора, на английском языке фамилия и инициалы.

Пример: 11.14_note_Olenenko A.doc (где «note» – обозначение аннотации) или 11.14_topic_Olenenko A.doc. (где topic – обозначение статьи).

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

К научной статье необходимо предоставить:

- электронный вариант статьи в формате MS Word (docx или doc);

- информационную справку об авторе на украинском и английском языках:

фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (со статьями кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

- Всем авторам во внимание: при подаче статьи обязательно указывать кратко сведения об авторе, телефон и собственный e-mail для удобства связи с авторами.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

ВУЗ «НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ УПРАВЛЕНИЯ»

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

«ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

03151, г. Киев, ул. Винницкая, 10

Тел. (044) 246-24-34

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW «JURIDICAL SCIENCE»

UDC 34

Founded in 28.02.2011. Goes out every month.

Certificate of Registration: KB № 20692-10492 series of PR 28.04.2014r.

ISSN 2222-5374

Journal April 20, 2011 recorded in the International Center of Periodicals (ISSN International Centre, m. Paris), the magazine recorded and indexed in such international scientometric directories and databases:

Index Copernicus – from 1 January 2014.

Ministry of Education and Science № 153 from 02.14.2014. «On approval of Attestation Collegium of the Ministry of Education decisions on the activities of specialized academic councils on February 14, 2014.», according to points 35 and 36, paragraph 4 of the Ministry of Education and Science of Ukraine approved by the Decree of the President of Ukraine on April 25, 2013 № 240 Procedure for awarding academic degrees and awarding academic ranks of Senior Scientist, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine of 24 July 2013 p. № 567, Regulations on specialized academic council, approved by the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine on September 14, 2011 № 1059, registered in the Attestation Collegium of the Ministry of Justice of Ukraine October 10, 2011 by № 1170/19908, Regulation of the Certifying Board of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine from September 14, 2011 № 1059, registered with the decree of the Ministry of Justice of Ukraine on October 10, 2011 by № 1169/19907, procedure for formation of the list of scientific professional editions of Ukraine, approved by the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine on October 17, 2012 year number 1111, registered with the Ministry of Justice of Ukraine November 2, 2012 by № 1850/22162, and based on the decision of the Attestation Collegium of the Ministry of Education on February 14, 2014 – № 153.

Scientific Law Journal «Juridical science» is included into the list of scientific professional editions of Ukraine according to the list.

Founder and Publisher:

Higher Educational Institution «National Academy of Management»
03151, Kyiv, Vinnytska street, 10 Kyiv, Ukraine

Chairman of the Editorial and Publishing Council of SA Erokhin
subject of publishing certificate № 4714 of 23/04/2014 p.

Editor: Valery K., Matviychuk

Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine,
Vice-Chancellor of the University «National Academy of Management»

Deputy Editor: Inna A., Khar

Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Civil
and Commercial Law University National Academy of Management

EDITORIAL OFFICE ADDRESS:

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10, ap. 317 Kyiv, Ukraine

Tel.: 246-24-34. Fax: (044) 246-24-34

Regarding the publication of their article, the authors need to communicate
with the secretary of the journal

SAVENKOVA TATIANA

T.: (044) 246-24-34 E-mail: tanya_saven@ukr.net

www.legal.nam.edu.ua

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL NEW REQUIREMENTS FOR ARTICLES

Articles sent to the Editor of «Juridical science», according to the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine decree №7D05/1 dated January 15, 2003 «On increasing demands for specialized issues listed in HAC of Ukraine» should include the following:

- A scientific article should be relevant, with clearly defined problematic issues, include scientific positions developed by the author, the conclusions of scientific and practical importance of scientific work; including determination of UDC.

- The paper should include the following elements:
 - a problem and its relation to important scientific and practical tasks;
 - analysis of recent researches and publications on the issue to be considered;
 - definition of specific issues that are not solved in the problem for research chosen;
 - formulation of the objectives of the article;
 - summary of the main conclusions of the study;
 - conclusions of this study;
 - in the article should be no less than 15 references;
 - internal structure – sections with names or selected parts.

English.

- Name, surname and title of the article in addition to the Ukrainian language should be also in English.
- References to this or that research should be placed in brackets according to the number of mentioning in the list of references with indication of appropriate page ([3, p. 12]).

A list of sources at the end of the article are compiled in accordance with International Standard of Ukraine DSTU GOST 7.1:2006 «A System of Standards on Information, Librarianship and publishing. A Bibliographic Notation. A Bibliographic Description. General Requirements and Rules of Composition». Also in the source list has to be at least 5 English language references.

- After he references are added abstracts and keywords in three languages (Ukrainian, Russian and English).

- Abstracts should include: an author's name, a title of the article in (Ukrainian, Russian and English) languages. The authors should pay attention that there should be an abstract in English and half a page A-4 (in a separate file).

- The English text should be executed at the professional level of language proficiency. In the case of a text translated, for example, through the Internet Translator (Google, etc.), or unprofessional, the article will not be accepted for publication.

The article and the abstract should be named:

1. issue number should be placed before the name (11, 4, 7, etc.);
2. dot after the number of issue you should place 2 last figures of the year (14, 15, etc.);
3. underscores (_), then the type of document note – abstract topic – Article;
4. after the title of the articles, underscores (which separate code with the author's name) you should place the author's last name, name in English and initials.

Example: 11.14_note_Olenenko A.doc (where «note» – markS annotations) or 11.14_topic _ Olenenko A.doc. (Where the topic – refer to the article).

- Publication (title, information about author, text, references, abstract, and keywords) should not exceed 20-30 000 signs.

Additions to the scientific article:

- An electronic version of the article in a format MS Word (docx or doc);
- Information about the author in Ukrainian and English (surname, first name, middle name (in full), academic degree, academic status, place of work and position, mailing address, telephone number);

- A statement signed by the author (s) that sent the article is had been not printed and have not given to any other editions;

- a photo of the author (s) in the format jpg, tif;

- Qualitative illustrative materials supplied by a name and number suitable for scanning;
- Extract from the minutes of the Department with recommendation of the article for publication, duly certified (for the Articles of Ph.D., graduate students and adjunct academic degree).

- An article submitted to the editor without complying with these requirements shall not be published.

- All the authors to note: when supplying article necessarily indicate a brief information about the author, telephone and your own e-mail to ease communication with authors.

Editors reserve the right to review, edit, and reduce decline articles.

For authenticity of the article the author is responsible for.

The royalties are not paid for the publication.

Reprints of published materials in the journal are made only with the permission of the author and the publisher.

Available materials are not returned.

Higher education institution «National Academy of Management»

SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

«Juridical science»

03151, Kyiv, Vinnytska street, 10

Тел. (044)246-24-34